1918 METAI: LIETUVOS VALSTYBĖS ATKŪRIMAS, ARBA ŠIUOLAIKINĖS LIETUVOS TAUTINĖS VALSTYBĖS GIMIMAS, ISTORIJOS IR GEOPOLITIKOS KONTEKSTE

Neretai vieno ar kito istorinio laikotarpio įsivaizdavimas arba pasakojimas apie jį, įsitvirtinęs mūsų sąmonėje, kiek prasilenkia su faktais, realiai vykusiais įvykiais ar visuomenės gyvenimo procesais. Buvo įprasta manyti, kad 1918 metų Vasario 16-oji – tai šimtmetį trukusių lietuvių kovų su carine Rusija pasekmė, tačiau, pasak XIX a. tyrinėtojų, lietuvių tautinis sąjūdis kasdienybėje daugiau konfliktavo su lenkiškojo nacionalizmo šalininkais, nei su caro valdžia. 1795 m. praradusi savąjį, tiesa, bendrą su Lenkija, valstybingumą, Lietuva 1918 m. jį atkūrė jau atskirai nuo Lenkijos, pretendavusios į visą buvusios jungtinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės teritoriją ar kuo didesnę jos dalį. Tad dar kartą grįžtame prie ištakų: kas buvo šiuolaikinės Lietuvos valstybės, kurios šimtmetį švenčiame, kūrėjai? Kokios aplinkybės įgalino pradėti Lietuvos valstybės atkūrimo procesą – galingiausių valstybių nuostatos ar grupelės žmonių, siekiančių nepriklausomybės, valingi ir principingi veiksmai? Ar Vasario 16-osios Lietuva iš tikrųjų gali būti laikoma kurio nors senosios Lietuvos valstybės gyvavimo laikotarpio tąsa? Kodėl prieš šimtmetį valstybės nesukūrė mūsų kaimynai baltarusiai? |Apie tai kalbamės su istoriku ir politologu, XIX a. Lietuvos istorijos tyrinėtoju, Vytauto Didžiojo universiteto profesoriumi Antanu KULAKAUSKU.

■ *Kas buvo šiuolaikinės Lietuvos valstybės, kurios šimtmetį švenčiame, tėvai gimdytojai platesne istorine ar istorine sociologine prasme?*

Į taip ar panašiai formuluojamus klausimus esu atsakinėjęs ne vieną kartą. O ir mano rašytose XIX a. Lietuvos istorijos sintezėse tam skiriamas didžiausias dėmesys. Bendriausias atsakymas būtų toks – *etninių lietuvių tautinis sąjūdis*. Kodėl etninių, o ne, kaip įprasta, tiesiog lietuvių tautinis sąjūdis? Todėl, kad XIX a. ir net XX a. pradžioje lietuviais save vadino ir tie LDK tradicijos puoselėtojai bei mylėtojai, kurie su etnine lietuvybe nesitapatino, nors dažniausiai žiūrėjo į ją su simpatija, pavyzdžiui, Adomas Mickevičius, Teodoras Narbutas, Adomas Honorijus Kirkoras, Liudvikas Kondratovičius (Vladislovas Sirokomlė), o vėliau ir Juzefas Pilsudskis. Ir aš nelinkęs teigti, kad toks „lietuviškumas“ yra nesąmonė ar istorijos klaida.

Pirminis, svarbiausias šio sąjūdžio tikslas buvo stabdyti etninės lietuvybės ir lietuvių kalbos nykimą, imtis darbų, kurie sudarytų sąlygas kurtis naujai civilizuotai lietuvių tautai, turinčiai savitą aukštąją kultūrą, sukurtą lietuvių kalbos pagrindu. Mat XIX a. pirmojoje pusėje dauguma vietos elito Lietuvoje manė, kad lietuvių kalbai, kuri atskirų šnektų pavidalu tebegyvavo tik, kaip dabar sakytumėme, etninės Lietuvos kaime ir neturėjo išplėtotos, aukštosios kultūros poreikius galinčios tenkinti raštijos, lemta per kelis dešimtmečius numirti. Esą civilizacinės pažangos skatinimas reikalauja švietimo plėtros, įtraukiant į šį procesą ir liaudį, o švietimą racionaliausia plėtoti

Profesorius, habil. dr. Antanas Kulakauskas. 2016 m.

ta kalba, kuria kalba vietos elitas ir kuri turi išplėtotą, aukštosios kultūros lygmenį pasiekusią raštiją. O tokia Lietuvoje, bent nuo XVII a., esanti lenkų kalba; vietos liaudies tarmės, jų manymu, jei ir galėtų būti vartojamos švietimo sistemoje, tai tik pradinėse kaimo mokyklų klasėse.

Iš pradžių negausus lietuviškasis sąjūdis ribojosi kultūros sfera ir valstybingumo klausimų nekėlė. Tačiau į XIX a. pabaigą darėsi vis aiškiau, kad, neturint savos valstybės ar bent politinės autonomijos, praktiškai nepasiekiamas ir svarbiausias sąjūdžio tikslas, kurį kaip savotišką programą baudžiavos panaikinimo išvakarėse gražiai, poetine forma buvo suformulavęs tuomet dar jaunas klierikas Antanas Baranauskas (maždaug tuo pat metu buvo rašomas ir jo poetinis šedevras „Anykščių šilelis“): „Viso svieto mokslus lietuviams paduosiu, viso svieto raštus, knygas lietuviškan versiu, visi lietuvninkai bus mokslinčiai ir galvočiai, visam svietui visuos moksluos eis kelio vedžiotų.“ (Nesusilaikysiu nepasakęs, kad pastaruoju metu mūsų valstybės ir visuomenės gyvenime ryškėja šios programos atsisakymo tendencija.) Sykiu buvo aišku, kad svajonės apie „savąjį“ valstybingumą gali būti įgyvendintos tik susiklosčius itin palankioms išorinėms aplinkybėms. Ir tokia situacija susidarė baigiantis Didžiajam karui, kuris dabar vadinamas Pirmuoju pasauliniu karu.

Didžiąją gyvenimo dalį emigracijoje JAV praleidęs istorikas, XIX a. tyrinėtojas Vincas Trumpa teigia, kad lietuviai (tautinis sąjūdis) kasdienybėje daugiau konfliktavo su lenkiškojo nacionalizmo šalininkais nei su caro valdžia. O kaip manote Jūs?

Taip, tai tiesa, ypač jei turime omenyje laikotarpį po lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo. Nuo 1905 m. caro valdžia atsisakė tiesmukos ir, tiesą sakant, neefektyvios rusinimo politikos. Ir lenkams, ir lietuviams (etniniams) pripažino tautinių mažumų statusą, leido legaliai plėtoti kultūrinę veiklą, jei tik ji neprieštaravo Rusijos imperijos didžiavalstybiniams interesams. Ir vienų, ir kitų atstovams atsirado galimybės patekti į Rusijos Valstybės Dūmą – imperijos įstatymus kartu su caru leidžiantį valdžios organą. Tačiau ir lenkų, ir etninių lietuvių politinis elitas puoselėjo didesnes ambicijas – siekti nacionalinio valstybingumo. Ir tie siekiai kirtosi tarpusavyje, prieštaravo vienas kitam. Mat lietuviai savo nacionalinį valstybingumą projektavo maždaug etnografinių lietuvių žemių ribose, o lenkiškojo nacionalizmo istorinis strateginis tikslas buvo atkurti Lenkijos valstybę visoje buvusios jungtinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės, kitais žodžiais, bajoriškosios Abiejų Tautų Respublikos, erdvėje, arba kiek įmanoma didesnėje jos dalyje, įskaitant ir etnografinę Lietuvą. Lietuviškoje įsivaizduojamos valstybės vizijoje lenkai, o lenkiškoje – etniniai lietuviai tegalėjo pretenduoti į tautinės mažumos statusą ir iš jo išplaukiančias teises. Lietuvių atveju tai reikštų, kad jie neturėtų šansų pakilti iki savo visavertę aukštąją kultūrą turinčios ir plėtojančios tautos lygio (lenkai tokia tauta jau seniai buvo). Jei istorija taip būtų susiklosčiusi, tai šiandien lietuvius kaip tautą galėtumėm lyginti su bretonais Prancūzijoje, fryzais Nyderlanduose ar su daugumą dabartinės Rusijos ne rusų tautų.

Po 1905 m. lenkų kalba, nors gimtoji ji buvo tik maždaug 10 proc. dabartinės Lietuvos teritorijos gyventojų, grįžo į sociokultūriškai dominuojančios kalbos pozicijas Lietuvos viešajame gyvenime. Grįžo, nes tai buvo daugumos dvarų, didelės dalies klebonijų ir didesnės dalies miesto inteligentų kalba. Žodžiu, didžiosios dalies vietos socialinio elito kalba, jau seniai turinti aukštosios kultūros kalbos statusą. O kalba – tai, be abejo, ir atitinkama kultūra. Žinoma, valstybinės kalbos statusą išlaikė rusų kalba, kuria kalbėjo valdininkai, kariškiai, dalis valstybės įstaigų tarnautojų ir didžioji dalis žydų, bendraudama su ne žydais (tarpusavyje daugiausia žydų dažniausiai kalbėdavo jidiš kalba). Nors lietuvių kalbos pozicijos ir sustiprėjo (ji jau buvo besiformuojančios ir nemažai pasiekusios atskiros aukštosios kultūros kalba), išskyrus kaimą, ji ir toliau liko tautinės mažumos tarpusavio kalba: tai yra miestuose ir net miesteliuose ja tarpusavyje kalbėjo tik inteligentai, kurie buvo etninių lietuvių tautinio sąjūdžio veikėjai ar šalininkai. Ne tik Vilniuje, bet ir kituose Lietuvos miestuose lietuviškai kalbančiųjų buvo mažuma: jie tesudarė mažiau kaip 10 proc. visų Lietuvos miestų gyventojų – gerokai mažiau nei jidiš, lenkų ir rusų kalbomis kalbančiųjų. Tiesa, nereikia užmiršti, kad miestuose tuomet gyveno mažiau kaip 15 proc. krašto gyventojų. Tad etnografinės Lietuvos, išskyrus rytinius ir pietrytinius jos pakraščius bei Vilniaus apylinkes, kaimas tebekalbėjo lietuviškai. Yra apskaičiuota, kad maždaug dabartinės Lietuvos ribose (be Klaipėdos krašto) lietuviškai kalbantieji sudarė šiek tiek mažiau nei 60 proc. gyventojų. Visoje istorinės etnografinės Lietuvos teritorijoje, į kurią pretendavo etninių lietuvių tautinis sąjūdis, lietuviškai kalbantieji turbūt nesudarė nė pusės gyventojų, bet ši kalbinė grupė buvo gausesnė už bet kurią kitą.

Atvirukas „Lietuviai“ („Litwini“). Saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto fototekoje.

Kokiu pagrindu lenkų nacionalistai pretendavo į visą buvusios jungtinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės, arba bajoriškosios Abiejų Tautų Respublikos, teritoriją?

Panašiu į tą, kokiu remdamasi dabartinė Ispanija nenori pripažinti teisės į nepriklausomybę Katalonijai (nes po to tektų pripažinti ir baskams), kokiu kažkada Prancūzija užvaldė ir asimiliavo, visiškai ar iš dalies, neprancūziškas teritorijas ir t. t.

O kalbant apie konkretų Lenkijos atvejį, tai ne tik Lenkijos lenkai, bet ir tarptautinė bendruomenė jungtinę Lenkijos ir Lietuvos valstybę dar jos gyvavimo laikais, bent jau XVII–XVIII a., laikė iš esmės Lenkijos valstybe, taip ir vadino. Politinės administracinės sandaros požiūriu tai neteisinga, bet valdančiojo luomo kalbos ir kultūros požiūriu – iš esmės tiesa. Vadinamosios Abiejų Tautų Respublikos dvilypumas jokiom prasmėm nebuvo simetriškas. LDK bendroje su Lenkija valstybėje iš esmės buvo politinę administracinę autonomiją turinti *išorinė Lenkijos provincija*. Atitinkamai ir daugumos bajoriškosios litvinų tautos atstovų tautinis tapatumas bei patriotizmas buvo iš esmės provincinio, pustautės, jeigu taip galima sakyti, asocijuotos su lenkų tauta, pobūdžio. Abu XIX a. sukilimus prieš caro valdžią buvusiose LDK žemėse pati sukilėlių vadovybė oficialiai traktavo kaip sukilimus vienoje iš Lenkijos provincijų (jau „vidinių“), nors kai kurie Lietuvos sukilėliai turėjo kitą požiūrį į Lietuvos statusą.

Bet buvo ir lenkakalbių buvusios LDK patriotų, kurie siūlė kitokius valstybingumo atkūrimo buvusiose Abiejų Tautų Respublikos žemėse projektus?

Taip, buvo. Labiausiai žinomi vadinamųjų krajovcų-demokratų svarstymai ir siūlymai šiuo klausimu. Jų manymu, reikėjo atkurti iki padalijimų buvusios LDK žemių politinį teritorinį vientisumą įgyjant politinę autonomiją Rusijos valstybėje, arba, palankiai susiklosčius aplinkybėms, nepriklausomos valstybės statusą. O šio darinio struktūra ir vykdoma tautinė kultūrinė politika būtų turėjusi tenkinti visų pagrindinių jame gyvenusių tautų – lietuvių, baltarusių, lenkų ir žydų – interesus, pirmųjų trijų tautų kalboms suteikiant valstybinių kalbų statusą. Nepriklausomybės atveju tokia Lietuva būtų galėjusi konfederacijos ryšiais susisieti su Lenkija. Tačiau tokie siūlymai didesnio dėmesio nesulaukė nė vienoje iš tautų. Deja, dažniausiai taip nutinka daugumai politiškai nuosaikių ir intelektualiai išmintingų siūlymų. Beje, vėliau netgi pačiam J. Pilsudskiui, stovėjusiam nepriklausomos Lenkijos atkūrimo proceso priešakyje, nepavyko įtikinti tautiečių kurti valstybę

federacijos pagrindais, atsižvelgiant į teritorijos gyventojų tautinę sudėtį.

Kas lėmė, kad po Pirmojo pasaulinio karo Europoje atsirado daug naujų valstybių: pakitusi geopolitinė situacija ar tarptautinėje politikoje įteisintas vadinamasis tautų apsisprendimo teisės principas?

Ir viena, ir kita. Tačiau pirmiausia geopolitika. Tautų apsisprendimo teisės principas iki šiol nėra tinkamai apibrėžtas, kertasi su kai kuriais kitais tarptautinės teisės principais, pavyzdžiui, egzistuojančių valstybių teritorinio vientisumo principu, todėl pasaulio galingųjų dažniausiai naudojamas pasirinktinai, konjunktūriniais sumetimais, siekiant ar paisant savo naudos. Kad geopolitika (galios dydis ir struktūra geografinėje erdvėje), o ne teisė suvaidino lemiamą vaidmenį naujų valstybių atsiradimo ir įsitvirtinimo Europoje procese po Pirmojo pasaulinio karo, rodo ir tai, kad visos šios valstybės susikūrė rytinėje Europos dalyje, kur baigiantis ir pasibaigus karui susidarė savotiškas geopolitinės galios vakuumas. O štai panašiomis į Lietuvos sąlygomis nepriklausomybę paskelbusi Flandrija jos negavo. Karą laimėjusios Vakarų didvalstybės, pirmiausia Didžioji Britanija, nepanoro, kad būtų suskaldyta ar iš žemėlapio išnyktų Belgija. Tad Belgija iki šiol gyvuoja kamuojama trinties tarp dviejų savo dalių (tautų).

O kaip susidarė galimybės pradėti Lietuvos valstybės atkūrimo procesą?

Po galingo vokiečių puolimo 1915 m. Rytų fronte bemaž visa dabartinės Lietuvos teritorija tapo Vokietijos kontroliuojama. Rusams dar porai metų liko tik pats ryčiausias Adutiškio ir Tverečiaus parapijų pakraštėlis. Čia, Tverečiaus parapijos Dysnos kaime, beje, buvo ir būsimo pirmojo nepriklausomos Lietuvos ministro pirmininko bei užsienio reikalų ministro Augustino Voldemaro tėviškė. Iš pradžių Vokietija sėkmingos jai karo baigties atveju puoselėjo planus aneksuoti okupuotas Rytų Pabaltijo žemes. Tačiau 1917 m. pavasarį į karą Antantės pusėje įsijungė JAV, ir jėgų balansas Vakarų fronte ėmė krypti ne Vokietijos ir jos sąjungininkų naudai. Be to, JAV į karą įsijungė su savotiška geopolitinių, sąlygiškai antiimperialistinių ir demokratinių pertvarkymų programa, kuri buvo suvokta kaip reikalavimas pertvarkant Europos žemėlapį paisyti tautų apsisprendimo teisės. Nors Rytų fronte Vokietijos padėtis buvo tvirta, bet įžvalgesni Vokietijos politikai suvokė, kad net jei karas Vokietijai nesibaigs katastrofa, paprastai aneksuoti Rytuose okupuotas Rusijos imperijai priklausiusias žemes nepavyks. Reikės ieškoti būdų, kaip tarptautinei bendruomenei parodyti, kad Vokietijos globoje šios žemės likusios dėl to, kad taip laisvai apsisprendė jose gyvenančios tautos. Juolab kad Europoje veikė valstybingumo siekiančių pavergtų tautų judėjimas, kuriame dalyvavo ir lietuviai. 1916 m. Vokietija ir Austrija-Vengrija dalyje jų valdytų ir okupuotų lenkų žemių leido kurtis Lenkijos kvazivalstybei. Nuo 1917 m. vasaros tarp įgaliotų vokiečių administracijos pareigūnų ir Lietuvoje gyvenusių įtakingesnių lietuvių visuomenės veikėjų prasidėjo neoficialūs pokalbiai dėl ateityje galimo Lietuvos statuso. Jų metu buvo sutarta Vilniuje sušaukti platesnę Lietuvos atstovų konferenciją, kuri išrinktų nuolat veikiantį organą, galėsiantį lietuvių tautos vardu tartis su Vokietijos valdžia dėl tolesnio Lietuvos likimo.

Turbūt nereikia plačiau pasakoti, kaip tų metų rugsėjo mėn. Vilniuje susirinko lietuvių konferencija, kuri išrinko 20 žmonių Lietuvos Tarybą. Vokiečiai ją vadino Krašto Taryba. Tačiau konferencija nepaliko Tarybai visiškai laisvų rankų: priimtoje rezoliucijoje įpareigojo siekti Lietuvos politinės nepriklausomybės ir ateityje organizuoti visuotinius ir demokratinius Steigiamojo Seimo rinkimus, kad susirinkęs Seimas galutinai nuspręstų Lietuvos santvarką ir statusą. Neužilgo Lietuvos Taryba su Antanu Smetona priešakyje įgijo kitų lietuvių politikos centrų, veikusių įvairiose Vakarų šalyse ir Rusijoje, pripažinimą veikti visos tautos vardu.

Tolesnius įvykius nulėmė besikeičianti geopolitinė situacija. 1917 m. lapkritį pagrindiniuose Rusijos centruose valdžią užgrobė bolševikai. Nors jie deklaravo tikslą imperialistinį karą (tokiu jie vadino vykstantį Pasaulinį karą) paversti pasauline komunistine revoliucija, bet, išbėgiojus iš fronto didžiajai daliai kareivių, buvo priversti prašyti Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos separatinės taikos. Pastarosios šalys sutiko pradėti taikos derybas, kurios buvo numatytos Breste, tuomet vadintame Brest Litovsku (lietuviškai – Lietuvos Brasta). Ruošiantis šioms deryboms Vokietijai prireikė, kad Lietuvos Taryba, remdamasi tautų apsisprendimo teise, paskelbtų Lietuvos nepriklausomybę ir sykiu pasisakytų „už amžiną, tvirtą Lietuvos valstybės sąjungą su Vokietijos valstybe“. Mat bolševikai deklaravo, kad taika būtų pasirašyta be aneksijų ir kontribucijų. Lietuvos Taryba, spaudžiama vokiečių valdžios, tokią deklaraciją gruodžio 11 d. pasirašė. Tačiau pirmasis derybų bandymas nepavyko, o Lietuvos Taryba nesulaukė tikėto Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo iš Vokietijos valdžios pusės. Be to, Taryba, pasirašydama

gruodžio 11 d. nutarimą su jo antruoju punktu, pažeidė ją išrinkusios konferencijos rezoliuciją. Visa tai sukėlė daugelio užsienyje gyvenusių lietuvių veikėjų nepasitenkinimą ir pačios Tarybos krizę: Tarybą apleido keturi kairesnių, demokratiškesnių pažiūrų nariai. Ieškant išeities iš susidariusios krizinės padėties buvo sutarta parengti ir pasirašyti naują nepriklausomybės deklaraciją, atitinkančią lietuvių konferencijos rezoliuciją. Tokia Lietuvos Tarybos deklaracija, arba nutarimas, visų jos narių buvo pasirašytas Vilniuje 1918 m. vasario 16 d. Diplomatiniais sumetimais Tarybos pirmininko postas vienam posėdžiui perėjo iš A. Smetonos į Jono Basanavičiaus rankas. Taip buvo priimtas nutarimas, ilgainiui imtas vadinti Lietuvos Nepriklausomybės Aktu.

Bet priėmus 1918 m. Vasario 16-osios aktą dar gerą pusmetį Lietuvoje buvo neapibrėžta situacija. Vokietija šį aktą ignoravo.

Taip, Vasario 16-osios aktas atsirado ne kaip praktiniam valstybės steigimo darbui „čia ir dabar“ reikalingas politinis teisės aktas (kaip 1990 m. Kovo 11-osios aktas), o kaip dokumentas, deklaruojantis bendruosius demokratinius valstybės steigimo pagrindus ir apsaugojęs pačią Lietuvos Tarybą nuo politinio skilimo. Jis buvo parengtas kairiosios, demokratiniams principams prioritetą teikusios mažumos spaudimu. Dešiniajai Tarybos daugumai jis buvo reikalingas kaip atsarginis variantas tam atvejui, jei karas baigtųsi Vokietijos pralaimėjimu. Nors 1918 m. žiemą Vokietijos padėtis frontuose, ypač Rytų fronte, buvo tvirta, tačiau po to, kai 1917 m. pavasarį į karą įstojo JAV, niekas negalėjo būti tikras, kuo jis baigsis. Viena buvo aišku, kad Vokietija dėl resursų trūkumo ilgai tęsti karo negalės, o JAV galės. Tačiau ši tiesa politinės istorijos faktu tapo tik 1918 m. rudenį. Tad ir po Vasario 16-osios akto priėmimo Lietuvos Tarybos vadovybė ir Tarybos dešinioji dauguma nebuvo linkusios laukti karo pabaigos, juolab su iš anksto nenuspėjama baigtimi. Buvo siekiama pradėti Lietuvos valstybės kūrimo darbą čia ir dabar, gavus kraštą okupavusios Vokietijos valdžios sutikimą ir paramą. Vokietijos sąlyga – Lietuvos valstybės kūrimui ji pritartų, jei tik būtų laikomasi 1917 m. gruodžio 11 d. nutarimo sąlygų. Lietuvos Taryba, jos vadovybė su tuo sutiko: deklaravo, kad Vasario 16-osios aktas nereiškia, jog netenka galios ankstesnis – 1917 m. gruodžio 11 d. Lietuvos Tarybos patvirtintas dokumentas. Tuo remdamasi, Vokietija 1918 m. kovo 23 dieną ir pripažino Lietuvos valstybės nepriklausomybę 1917 m. gruodžio 11 d. nutarimo sąlygomis.

Žinoma, praktiškai tai reiškė ne Lietuvos valstybės, kurios dar nebuvo, o teisės kurti tokią valstybę pripažinimą. Kalbant apie politinę praktiką, ta teisė buvo apribota politinio projektavimo darbais. Tik 1918 m. spalio pabaigoje nauja Vokietijos vyriausybė, atėjusi į valdžią po lemiamų strateginių Vokietijos pralaimėjimų Vakarų fronte, pranešė Lietuvos Tarybai (nuo liepos mėn. pasivadinusiai Lietuvos Valstybės Taryba), jog sutinka, kad šioji pradėtų formuoti valstybės valdymo institucijas, kurios galėtų perimti krašto valdymą iš vokiečių okupacinės administracijos. Kadangi netrukus Vokietija susitaikė su karą besąlygiškai pralaimėjusios valstybės statusu, beveik neliko kliūčių, kad praktinis Lietuvos valstybės kūrimo darbas būtų grindžiamas ne 1917 m. gruodžio 11 d., o 1918 m. vasario 16 d. akto sąlygomis. Taigi, tik nuo 1918 m. rudens pabaigos, kai prasidėjo praktinis Lietuvos valstybės institucijų, galinčių perimti krašto valdymą, kūrimo darbas, Vasario 16-osios nutarimas iš politinės deklaracijos *de facto* virto valstybės kūrimą reglamentuojančiu valstybinės konstitucinės teisės aktu.

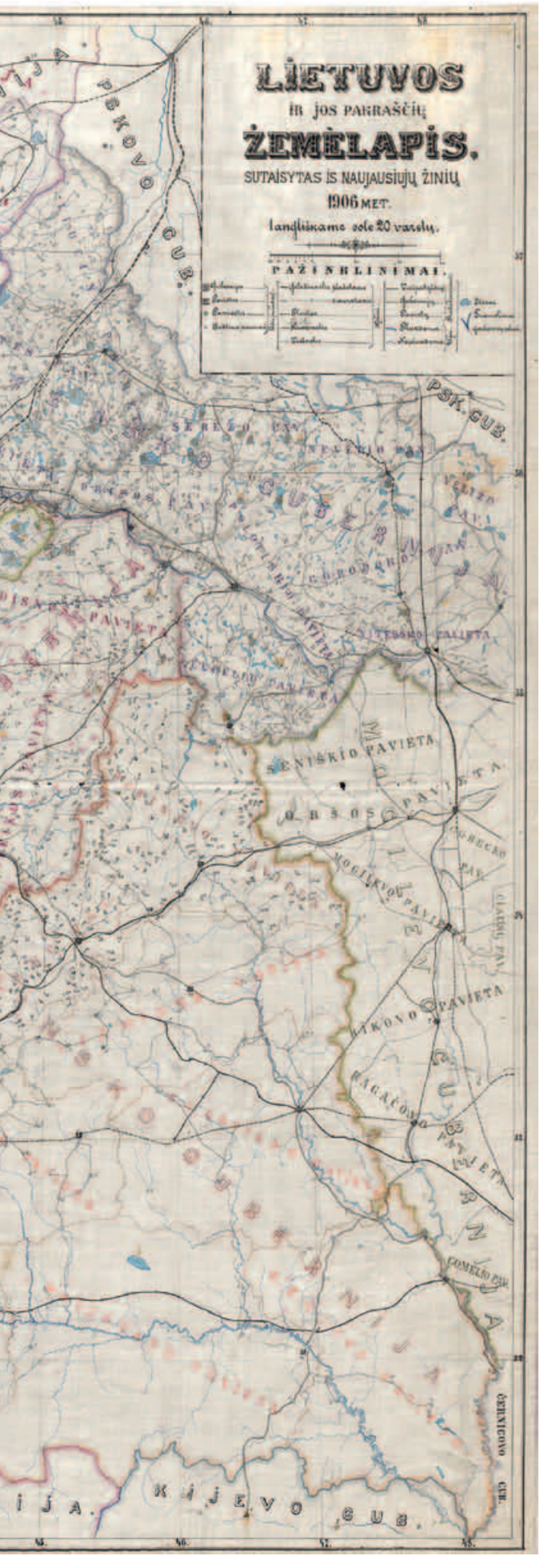
Žodžiu, iš tikrųjų 1918 m. vasario 16 d. yra ne diena, nuo kurios teisiniu konstituciniu požiūriu prasidėjo šiuolaikinės nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrimo darbas, o atgaline data paskelbtas simbolinis šiuolaikinės Lietuvos valstybės gimtadienis. Būtent dėl tokios manipuliacijos šis gimtadienis yra švenčiamas daugiau kaip pusmečiu anksčiau nei, pavyzdžiui, Latvijos ar Lenkijos šiuolaikinių valstybių gimtadieniai (dar kitoks yra Estijos atvejis).

Vis dėlto, kieno įtaka buvo didesnė, kas nulėmė naujų nepriklausomų valstybių atsiradimą po Pirmojo pasaulinio karo – galingiausių valstybių nuostatos ar grupelės žmonių, siekiančių nepriklausomybės, valingi ir principingi veiksmai? Ar Lietuva būtų tokia pat nepriklausoma valstybe, jei svarbiausiu nepriklausomybės paskelbimo dokumentu būtų likęs 1917 m. gruodžio 11-osios aktas?

Trumpas atsakymas į pirmąjį klausimą būtų toks: jei Pirmasis pasaulinis karas nebūtų pasibaigęs taip, kaip pasibaigė, jei dėl to erdvėje tarp Rusijos ir Vokietijos nebūtų susiklosčiusi sąlygiškai palanki, netgi unikali geopolitinė ir tarptautinė situacija, jei Rusija tuomet nebūtų skendusi itin žiauraus ir kruvino pilietinio karo verpetuose, nepriklausoma Lietuva, kaip ir kitos valstybės (išskyrus galbūt Lenkiją ir Suomiją) tarp Vokietijos, Baltijos jūros ir Rusijos, nebūtų susikūrusi, tačiau jei Lietuvoje nebūtų buvę pakankamai žmonių, norinčių ir gebančių kurti savo valstybę, jei tų

Lietuvos ir jos pakraščių žemėlapis. Sutaisytas iš naujausių žinių. 1906 m.
Saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto archyve.

Pagal 1897 m. gyventojų surašymo duomenis[1]**:**

Dabartinėje Lietuvos teritorijoje buvo 2,7 milijono gyventojų:
87,3 proc. sudarė kaimų ir miestelių gyventojai,
12,7 proc. gyveno miestuose.

Luominė struktūra:
Valstiečių – 73,4 proc.;
Miestų ir miestelių gyventojų – 20 proc.;
Kilmingų bajorų – 5,3 proc.

Miestiečių gimtoji kalba:
42,1 proc. – žydų;
24 proc. – lenkų;
21,5 proc. – vieną iš rytinių slavų kalbų;
7,8 proc. – lietuvių.

Bajorų gimtoji kalba:
27,7 proc. – lietuvių;
59,4 proc. – lenkų;
11,9 proc. – kita.

Rusiškai skaityti mokėjo:
10,5 proc. – Kauno gubernijos gyventojų;
6,4 proc. – Kauno gubernijos lietuvių;
6 proc. – Vilniaus gubernijos lietuvių;
5,6 proc. – Suvalkų gubernijos lietuvių.

Bajorų skaičius Lietuvoje 1857 m.
Vilniaus gubernijoje:
51 900 kilminių bajorų;
1 557 – turinčių asmens bajorystę.
Kauno gubernijoje:
90 383 kilminių bajorų;
3 244 – turinčių asmens bajorystę.

1865–1904 metais
Rytprūsiuose išleista 1830 lietuviškų leidinių.
Vidutinis lietuviškų knygų tiražas:
Kalendorių – 8000 egz.;
Maldaknygių – 7500 egz.;
Pasaulietinės literatūros – 2500 egz.
Lietuvoje „graždanka“, t. y. rusiškais rašmenimis, atspausdintos 66 knygos.

1 Pagal E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas. *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*. V.: Baltos lankos, 1996.

valstybės kūrimui vadovavusių žmonių nebūtų palaikiusi pakankamai didelė, jei ne didžioji, vadinamųjų paprastų lietuvių dalis, jei nebūtų buvę kam kurti mažuose miestuose ir miesteliuose, valsčiuose ir parapijų centruose vietos savivaldos institucijų, ji taip pat nebūtų susikūrusi.

1917 m. gruodžio 11 d. aktas galėjo būti realizuotas ir tikriausiai būtų buvęs realizuotas, jei Vokietija nebūtų pralaimėjusi karo. Sunku pasakyti, ar pagal šį aktą Lietuva būtų įgijusi tarptautinės teisės požiūriu visavertės suverenios (nepriklausomos) valstybės statusą. Greičiausiai ne. Labiausiai tikėtinas asocijuotos valstybės statusas. Tokį statusą šiais laikais turi Puerto Rikas – su JAV asocijuota ispanakalbė Karibų jūros valstybė. Sudėtingiau pasakyti, kokią įtaką asocijuotos su Vokietija valstybės statusas galėjo turėti lietuviakalbės aukštosios kultūros, pakankamos visaverčiam tautinės valstybės funkcionavimui, kūrimo procesui. Manau, nebūtinai neigiamą, žlugdančią ir vidinius konfliktus visuomenėje keliančią, kaip kad būtų buvę asocijuotos su Lenkija valstybės atveju. Ir jau bemaž neabejotina, kad glaudesni ryšiai su Vokietija būtų paspartinę materialinės techninės civilizacijos plėtrą Lietuvoje. Tačiau 1917 m. gruodžio 11 d. Vokietijos inicijuotas ir iš esmės padiktuotas Lietuvos nepriklausomybės aktas liko trumpalaikis epizodas Lietuvos bei Lietuvos ir Vokietijos santykių istorijoje.

Tik įkurtos Lietuvos Tarybos nariai didesnės politinės patirties neturėjo, tačiau labai sudėtingoje situacijoje jie elgėsi gana sumaniai ir ryžtingai. Kaip vertintumėte ano meto Lietuvos Tarybos narių gebėjimus? Ar galima jų kompetenciją palyginti su dabartinio politinio elito?

Socialinių virsmų ir revoliucijų laikotarpiais turima politinė patirtis paprastai nėra didelė vertybė, kuri jos turėtojui teiktų pranašumą. Daugiau reiškia gyvenimiška išmintis, geras bendrasis išsilavinimas, ryžtas ir valia. Visų šių savybių Lietuvos Tarybos nariams pakako. Nebūčiau linkęs Tarybos narių herojizuoti, kaip įprasta daryti masinėje žiniasklaidoje valstybės jubiliejaus laikotarpiu. Nei tada, nei vėliau jie į „šventuosius“ nepretendavo. Be abejo, atskirų Tarybos narių indėlis į valstybės kūrimą nėra vienodas, lygiavertis, bet kol nėra išsamesnės personalizuotos Lietuvos Tarybos veiklos analizės, nebūčiau linkęs apie tai kalbėti. Apskritai imant, Taryba jai tekusią ir jos narių prisiimtą istorinę misiją atliko gerai ar bent patenkinamai.

Lyginti anų laikų ir šių dienų politikų gebėjimus ir kompetencijas – nelabai prasmingas reikalas, ypač nesant specialių, tam skirtų tyrinėjimų, nors tai mėgsta daryti tuščiakalbiai politikos pamokslautojai, kritikuojantys jiems nepatinkančius politinius sprendimus. Lyginimas paprastai nepalankus dabarties politikams, nors dažniausiai tokie lygintojai arba menkai gaudosi lyginamoje praeityje, arba giliau neišmano dabarties politikos peripetijų. Kita vertus, dabartinės visuomenės struktūra ir tarptautinė aplinka (jos poveikio politikai požiūriu) smarkiai skiriasi nuo buvusių prieš šimtą metų. Lyginti, rimtai į tai nekreipiant dėmesio, būtų šarlatanizmas.

Kodėl lietuviams, kurių didžioji dalis gyveno kaimuose, pavyko įtvirtinti valstybę, o baltarusiai to nesugebėjo pasiekti?

Be abejo, viena iš pagrindinių priežasčių – geografija. Mes kiek toliau į vakarus. Antra, rusai baltarusių nepripažino kaip atskiros tautos, laikė subetnine rusų tautos dalimi (panašų statusą lietuvių tautoje turi žemaičiai), o ir pačių baltarusių nemaža, jei ne didžioji, dalis dėl kalbinio ir kultūrinio artumo rusams su tokiu statusu taikstėsi ir taikstosi. Be to, etninėje Lietuvoje buvo žymiai didesnis raštingų žmonių procentas nei baltarusių žemėse. Lietuvoje jis perkopė 50 proc., Baltarusijoje – 30–35 proc. O didesnis raštingumas, be kita ko, reiškia ir didesnes politinės agitacijos bei mobilizacijos galimybes. Beje, šiuo atžvilgiu tarp Rusijos imperijos tautų toliausiai buvo pažengę latviai ir estai – jų raštingumas buvo apie 80 proc. Todėl, matyt, neatsitiktinai nepriklausomybės karų laikotarpiu iš trijų nuo nulio besikuriančių Baltijos valstybių didžiausią ir stipriausią kariuomenę turėjo estai...

Vasario 16-sios akte, skelbiančiame Lietuvą nepriklausoma valstybe, vartojama frazė „Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymas“. Ar iš tikrųjų Vasario 16-osios Lietuvą galima laikyti atstatyta, tai yra atkurta valstybe, ar ji vis dėlto laikytina iš naujo įsteigta ir nuo nulio sukurta valstybe?

Kadaise, jau daugiau kaip prieš trisdešimt metų, „Kultūros barų“ žurnale (o pirmą kartą – nepublikuotame I Lietuvos kultūros kongreso vienos iš sekcijų pranešime) jau esu aptaręs šį klausimą. Tąsyk iš principo buvau už antrąjį atsakymo variantą. Tačiau dabar manau, kad klausimas sudėtingesnis, reikalaujantis tiek istorinės politinės, tiek politinės sociologinės bei teisinės analizės.

Kolega Alfonsas Eidintas naujausioje Lietuvos istorijos sintezėje „Lietuvos istorija kiekvienam“ (2018 m.) sąvokos „atstatymas“ vartojimą akte aiškina elementariai: esą tai „aiški sąsaja su buvusiu LDK valstybingumu“, siekiant pabrėžti „Lietuvos

valstybingumo tęstinumą ir savitumą jau be Lenkijos“. Be to, anot jo, tai gali būti sąsaja ne su LDK, o su Mindaugo laikų Lietuvos karalyste.

Žinoma, tai galbūt paaiškina, kokiais sumetimais atstatymo sąvoka buvo įtraukta į akto tekstą, bet nieko nepasako apie tai, ar ši sąvoka reiškia ką nors daugiau nei ideologinį turinį, tai yra ideologizuota nacionalinė Lietuvos istorijos interpretacija, susijusi su iki šiol Lietuvoje populiaria mitologizuota tautos ar tiesiog Lietuvos valstybingumo sąvoka (tai, beje, atsispindi ir dabartinės Lietuvos Konstitucijos preambulėje), nekreipiant dėmesio į tai, kad istorijoje keitėsi ir tautos (lietuvių ar Lietuvos tautos), ir Lietuvos, kaip šalies, *tapatybė,* o kalbėti apie tautos valstybingumą iki XVI a. apskritai yra nesąmonė; etninė tauta, kol ji netampa politine ar nėra politinė, gali būti etnologijos ar kitokio socialinio mokslo objektu, bet ne politikos, o sykiu ir istorijos subjektu, tai yra kūrėju.

Dar galima manyti, kad valstybės atstatymo sąvoka į aktą įtraukta diplomatinės kovos sumetimais, siekiant duoti atkirtį Lenkijos pretenzijoms į visą buvusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės, kuri paskutiniais jos gyvavimo amžiais, kaip jau sakyta, dažniausiai vadinta Lenkijos vardu: esą LDK niekada neįėjo į senosios Lenkijos karalystės sudėtį. Ir tai nepaneigiama istorijos tiesa. Beje, Vakarų valstybių rekomenduojama rytinė Lenkijos siena, vadinamoji Kerzono linija (ja eina dabartinės, po Antrojo pasaulinio karo geopolitiškai į vakarus „pastumtos“ Lenkijos siena), daug kur sutampa su buvusia siena tarp LDK ir Lenkijos karalystės, tik lenkai, siekdami regioninės didvalstybės statuso ir galių, tų rekomendacijų nepaisė; sakė, kad rytuose sienas išsikovos ginklu. Vakarų valstybėms dėl to per daug nesijaudinant, taip ir padarė.

Kitas klausimas, kokia prasme „atstatoma“ Lietuva gali būti laikoma kurio nors senosios Lietuvos valstybės gyvavimo laikotarpio tąsa? Manau, kad kaip sociopolitinis darinys ir geopolitinis subjektas – jokia ar bemaž jokia. Juk tai, kad ji užėmė pirminį senosios Lietuvos valstybės branduolį sudariusias žemes, kurių gyventojų etninė tapatybė iš esmės nepasikeitė, manau, nėra pakankamas pagrindas laikyti naująją valstybę senosios tąsa. Apie XVI a. susiformavusi senosios Lietuvos valstybės bajoriška politinė tauta niekada nebuvo etninės lietuvių tautos atstovė nei politine, nei kalbine ar kultūrine prasme. Ilgainiui ji bemaž susiliejo su bajoriška lenkų tauta. Tik XIX a. etninės lietuvių kultūros pagrindu pradėjo formuotis nauja moderni lietuvių tauta. Jos veikėjams norom nenorom teko atsiriboti nuo dar gyvų senojo valstybingumo tradicijos puoselėtojų, o sykiu ir pačių tradicijų. Jos iš esmės buvo asimiliuotos lenkiškojo nacionalizmo, įvairių jo atmainų. Naujosios modernios lietuvių tautos aktyvas ir tapo Vasario 16-osios Lietuvos kūrėju.

Skirtingai nei Lietuva, 1918 m. Lenkija gali būti vadinama atkurta Lenkijos valstybe (Polonia restituta), nes jokio politinės ir kultūrinės lenkų tautos tapatybės lūžio jos modernizacijos etape neįvyko. Galima teigti, kad istorinės politinės sociologijos požiūriu šiuolaikinės Lietuvos, kaip tautinės valstybės, gimimas po Pirmojo pasaulinio karo vidinio variklio požiūriu iš esmės niekuo nesiskiria nuo Latvijos ir Estijos tautinių valstybių gimimo, skiriasi vartojama ideologizuota ir mitologizuota vadinamosios nacionalinės istorijos interpretacija.

Tai nereiškia, jog šiuolaikinė Lietuva (o Kovo 11-osios (1990 m.) Lietuva iš tikro yra Vasario 16-osios Lietuvos tąsa) neturi teisės į senosios Lietuvos valstybės, taip pat ir bendro valstybingumo su Lenkija laikotarpio, kultūrinį palikimą. Turi, kaip ir kiti dabar buvusios valstybės erdvėje veikiantys istorijos subjektai. Jo kultivavimas – kultūros politikos reikalas.

Parengė Saulė MATULEVIČIENĖ

1918 – RESTORATION OF THE LITHUANIAN STATE, OR THE BIRTH OF THE MODERN LITHUANIAN NATIONAL STATE IN THE HISTORICAL AND GEOPOLITICAL CONTEXT

In a conversation with historian, politologist Prof Antanas Kulakauskas, we discuss the circumstances of the birth of the Lithuanian State, the centenary of which we are celebrating now, on 16 February. The restoration of the Lithuanian State was a result of the ethnic Lithuanian national movement that formed in the 19th c. Its goal was to halt the disappearance of ethnic Lithuanian identity and the Lithuanian language, work was done to create conditions for the appearance of a new, civilised Lithuanian nation, having a unique high culture; also, a basis for the Lithuanian language was created. At the end of the 19th c., it became increasingly clearer that without a country, or at least political autonomy, this movement would not achieve its goals. Favourable external circumstances formed at the end of WWI, but many challenges remained. At that time, national statehood was a goal for the Poles and the ethnic Lithuanian political elite. These goals went against each other. Lithuanians projected their national statehood within the borders of the ethnographic Lithuanian lands, while the historical strategic goal of Polish nationalism was to restore the Polish state within all of the former united Polish/Lithuanian states – in other words, the noble Polish–Lithuanian Commonwealth, which included ethnographic Lithuania. It is considered whether the Lithuanian State of 1918 can be seen as an extension of any period of the Lithuanian State's existence – was it 'restored' or 'created' anew? Other historical, geopolitical and social circumstances of the restoration of the Lithuanian State are discussed.

LIETUVOS SIGNATARŲ NAMŲ LABIRINTUOSE

Vilma BUKAITĖ

Signatarų namų fasadas. Vilnius, 2009 m. Meilutės Peikštenienės nuotrauka.

Vilniuje, prie Pilies gatvės 26-o namo, nuolat plevėsuoja trispalvė. Nors šiandien jame veikiantys Signatarų namai neatsiejami nuo Vasario 16-osios šventės, oficiali valstybinė ceremonija prie pastato, kuriame paskelbta Lietuvos nepriklausomybė, pirmąkart įvyko tik 1940 m. vasario 16 d., valstybei atgavus Vilniaus kraštą. Antrąkart tos pačios šventės proga didžiulė minia susibūrė tik 1989-aisiais. Tuomet atidengta Petro Rimšos sukurtos memorialinės lentos kopija puošia Signatarų namus ir dabar.

Yra žinoma, kad šioje vietoje namas stovėjo jau XVI a. 1645 m. jis priklausė Vilniaus miesto burmistrui Arnoldui Škotui. Po šimto metų gotikos, renesanso ir baroko fragmentų turėjęs pastatas sudegė ir netrukus ant senųjų pamatų iškilo naujas triaukštis. 1893–1898 m. savininkas pirklys Karlas Štralis pastatą renovavo. Tuo metu žinomas architektas Aleksejus Polozovas suformavo didelius pereinamus kambarius, pakeitė pastato planą, sukūrė naują neorenesansinį jo fasadą, kurį papuošė lipdiniais ir dviem moterų skulptūromis, simbolizuojančiomis medžioklę ir žvejybą. Dabartinėje Pilies gatvėje esantį pastatą savininkai sujungė su kitu, esančiu Literatų gatvėje, ir įrengė dešimt

1864–1905 m. lietuvių kultūrinei ir politinei veiklai skirto ekspozicijos kambario fragmentas. Vilnius, Signatarų namai, 2018 m. Kęstučio Stoškaus nuotrauka.

butų. Pirmame aukšte K. Štralis įkūrė vilniečių mėgstamą kavinę, vadintą „Baltuoju Štraliu“, taip atskiriant ją nuo kitų to paties savininko kavinių Vilniuje. XX a. pradžioje virš nerūpestingojo „Baltojo Štralio“ vyko rimti politiniai ir visuomeniniai darbai. Viename iš Štralių šeimos nuomotų butų, trečiame pastato aukšte, 1915–1918 m. buvo įsikūręs Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti Centro komitetas, vėliau – Lietuvos Taryba.

Antrojo pasaulinio karo metais, vokiečiams okupavus Vilnių, vietoje kavinės buvo įkurtas kabaretas. Sovietmečiu šiame pastate buvo įrengti butai. Tada jame atsirado naujų pertvarų ir durų, daugelis šeimininkų atsisakė puošnaus senojo parketo, dailių sienų ir lubų puošmenų. 2000-aisiais čia atidarytas Signatarų namų muziejus. Pritaikant jam pastatą, buvo išsaugoti palikti senojo parketo, laiptų ir atverti sienų tapybos, lipdybos fragmentai.

Šiandien užėjus į Lietuvos nacionalinio muziejaus filialą Signatarų namus patenkama tarsi į kambarėlių ir laiptų labirintą, kuris primena, kad kelias į valstybingumą buvo painus, vien istoriniais faktais neapibūdinamas. Valstybės atkūrimo šimtmečio sukakčiai skirta nauja muziejaus direktorės pavaduotojo dr. Žyginto Būčio ir dailininko Eimanto Ludavičiaus sukurta ekspozicija klasikinėmis ir naujomis technologinėmis priemonėmis pasakoja apie XIX–XX a. pradžios peripetijas, pristatomas Lietuvos kelias į valstybingumą nuo lietuviškos spaudos uždraudimo iki Vasario 16-osios akto pasirašymo. Dabar čia galima pamatyti praėjusių metų kovą prof. Liudo Mažylio Berlyne, Vokietijos užsienio reikalų ministerijos diplomatiniame archyve, atrastą ranka lietuvių ir vokiečių kalbomis rašytą Vasario 16-osios nutarimo originalą bei išsamiai susipažinti su šio Lietuvos politinio dokumento istorija.

Ką galima pamatyti ir sužinoti šimtmečio ekspozicijoje? Pirmiausia, sudėtingą lietuvių kalbos mokymo ir raštijos istoriją, tą laikotarpį, kai augo, brendo būsimieji Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarai. Pasakojimas pradedamas nuo lietuvių knygnešių istorijos: Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų krašte uždraudus lietuvių kalbos mokymą ir spaudą lietuviškais rašmenimis, Mažojoje (Prūsijos) Lietuvoje lotynišku arba gotišku šriftu spausdintos maldaknygės, giesmynai, elementoriai, kalendoriai, laikraščiai ir žurnalai, knygnešių ir jų talkininkų gabenti Lietuvą, padėjo tautai išsaugoti kalbinę tapatybę. Beveik visų būsimųjų Nepriklausomybės Akto signatarų namuose būta draudžiamosios spaudos, daugelis iš jų mokėsi namuose ar su daraktoriais vadinamojoje vargo mokykloje. Kai kurių šeimos talkino knygnešiams, o vyresnieji, pavyzdžiui, Jonas Basanavičius ar Saliamonas

Mykolui Biržiškai, Steponui Kairiui, Stanislovui Narutavičiui ir Jonui Vileišiui skirtas ekspozicijos kambarys. 2018 m. Vilmos Bukaitės nuotrauka.

Banaitis, dalyvavo leidžiant lietuvišką spaudą. Ekspozicijos lankytojai pamatys knygnešių portretus ir autentiškus 1864–1904 m. spaudinius – knygas ir laikraščius.

1904 m. gegužės 7 d. panaikinus spaudos draudimą, net veikiant cenzūrai, atsivėrė galimybė daug laisviau keistis krašto naujienomis ir idėjomis. Tai suvokęs, 1905 m. vasarą iš Bulgarijos į Lietuvą grįžo pirmojo lietuvių laikraščio „Aušra“ leidėjas, gydytojas J. Basanavičius. Jis buvo ir vienas iš 1905 m. gruodžio 4–5 d. susirinkusio Didžiojo Vilniaus Seimo sumanytojų ir rengėjų, pirmininkavo šiam viso krašto atstovų suvažiavimui, kuriame pirmą kartą viešos politinės diskusijos vyko lietuviškai. Tarp maždaug dviejų tūkstančių delegatų, posėdžiavusių Miesto salėje (dabartiniame Lietuvos nacionalinės filharmonijos pastate), buvo ir dešimt būsimųjų signatarų: svarbūs Vilniaus visuomeninio gyvenimo dalyviai Donatas Malinauskas, Jonas Vileišis, Antanas Smetona, Suvalkijoje veikęs S. Banaitis, jaunosios kartos kairiųjų atstovai Steponas Kairys ir Mykolas Biržiška, dvasininkai Kazimieras Steponas Šaulys, Vladas Mironas. Ekspozicijos fotografijose jie – kartu su šeimomis, bendramoksliais, bendraminčiais. Eksponuojama ir vienintelė žinoma Alsėdžių (dab. Plungės raj.) atstovų – Didžiojo Seimo dalyvių – nuotrauka, kurios centre – būsimasis signataras Stanislovas Narutavičius.

Ekspozicijoje galima perskaityti ir vieną iš Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimų – Lietuvos autonomijos, arba politinio savarankiškumo, Rusijos imperijoje reikalavimą. Šis suvažiavimas vyko sudėtingu laiku –1905–1907 m. revoliucijos metais, bet vietos valdžios pareigūnus, pradžios mokyklų mokytojus rusus jau keitė į savo rankas krašto valdymą pasiryžę perimti lietuviai.

1906 metais caras Nikolajus II, siekdamas nuraminti visuomenę, panaikino apribojimus burtis į visuomenines organizacijas ir organizuoti viešus renginius. Lietuvoje tais pačiais metais pradėjo kurtis kultūros, švietimo, labdaros, ūkio ir kitokios draugijos. Apie viešas parodas, koncertus, spektaklius nuo 1906 iki 1915 m. pasakoja į renginius kviečiančios afišos, pirmųjų dailės parodų plakatai, jose eksponuotos Petro Rimšos skulptūros, įvairių draugijų įstatai ir kt. 1907-aisiais buvo įkurta Lietuvių mokslo draugija – pirmoji institucija, sistemingai kaupusi ir tyrinėjusi lietuvių kultūros paveldą. Muziejuje eksponuojama jos rinkinių medžiaga, suvažiavimų nuotraukos. Šios draugijos įkūrėjas ir ilgametis

Jono Basanavičiaus memorialinis kambarys. 2018 m.

Jono Basanavičiaus memorialinio kambario fragmentas. Centre stovi vienas iš lankytojų mėgstamiausių eksponatų – Edisono fonografas. Šį įrenginį, praėjus vos keletui metų nuo jo masinės gamybos pradžios, Lietuvių mokslo draugija įsigijo lietuvių liaudies dainų įrašymui. Vilnius, 2018 m.

Išeivijos lietuvių kultūrinei ir politinei veiklai skirtas ekspozicijos kambarys. 2018 m.

pirmininkas buvo J. Basanavičius. Pagal išlikusias nuotraukas atkurtame jo darbo kambaryje eksponuojami Lietuvių literatūros ir tautosakos institute išsaugoti asmeniniai daiktai, primenantys jo gyvenimą ir gydytojo praktiką, atskleidžiamas jį dominusių humanitarinių ir medicinos temų spektras, nuotraukos dokumentuoja įvairiapusę šios asmenybės veiklą nuo Bulgarijos iki Jungtinių Amerikos Valstijų.

Daugelis lietuvių politikų, taip pat ir būsimieji signatarai, buvo universalios asmenybės, visi – bent kelių kultūrinių, švietimo, socialinių, ūkio draugijų nariai, dažnai ir jų sumanytojai, įkūrėjai, skyrių steigėjai, mecenatai, jie rūpinosi ir lietuviška spauda – buvo jos leidėjais, redaktoriais ar aktyviai rašančiais publicistais. Visi dvidešimt būsimųjų Lietuvos Tarybos narių yra paskelbę bent po keletą straipsnių.

Ekspozicijoje 1904–1915 m. Lietuvos spaudai ir kitiems leidiniams skirtas informacinis terminalas. Čia skelbiama informacija ir apie pirmuosius šiuolaikinius lietuviškus žemėlapius. Eksponuojamas geografo Povilo Matulionio 1906 m. sudarytas Lietuvos ir jos pakraščių žemėlapis, kurio skaitmeninėje versijoje kiekvienas gali susirasti savo arba senelių gimtinę.

Tuometiniams žemėlapių kūrėjams kilo klausimai, kaip rašyti vietovardžius, kur brėžti Lietuvos sienas. 1918 m. išeivijos politikų Šveicarijoje išleistuose žemėlapiuose galima pamatyti net keletą jų versijų. Ne tik tautiečiams, bet ir įtakingiems užsienio politikams ar diplomatams jie vaizdžiai parodė, kur gyvena lietuviškai kalbantys žmonės ir kokios nepriklausomos valstybės jie siekia. Per Europą ritantis Pirmojo pasaulinio karo frontui Lietuvos ir išeivijos politikai jau buvo įsitikinę, kad karui pasibaigus Europos žemėlapis smarkiai pasikeis.

Išsamiau apie XX a. pirmųjų dešimtmečių visuomeninio gyvenimo pokyčius pasakojama pagal signataro M. Biržiškos atsiminimus parengtame edukaciniame filme. Jame kalbama ir apie 1915 m. vasario–spalio mėnesiais vykusią Vokietijos okupaciją, daugybės 1915–1918 m. suvaržymų ir savivalės alinamą kraštą. Pasakojimą papildo vokiški krašto gyventojų pasai, skelbimai apie įvairius apribojimus, taip pat Vokietijoje leisti tuometiniai Lietuvos administraciniai ir topografiniai žemėlapiai.

Dar vienas informacinis terminalas pasakoja apie tautinę ir pilietinę lietuvių išeivijos veiklą, apie 1914–1921 metais jų suteiktą pagalbą tėvynės kultūriniam gyvenimui ir žmonėms.

Pirmojo pasaulinio karo metais Jungtinėse Amerikos Valstijose, Šveicarijoje, Skandinavijos valstybėse gyvenantys tautiečiai ypač dosniai savo lėšomis rėmė valstybės atkūrimo darbus Lietuvoje, taip pat Lietuvių draugiją nukentėjusiems dėl

Lietuvių konferencijos, kurioje išrinkta Lietuvos Taryba, nuotraukos, dalyvio kaspinėlis ir bilietas Signatarų namų ekspozicijoje. 2018 m.

karo šelpti. Šios draugijos veikla buvo svarbi visai Lietuvai, o ypač Vilniui: ji rūpinosi čia įsikūrusiais tautiečiais, šelpė karo pabėgėlius, gelbėjo nuo bado našlaičius ir varguolius. Penkiuose dabartinių Signatarų namų trečiojo aukšto kambariuose 1915 m. rugsėjį įsikūrė Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komitetas, čia veikė raštinė, dirbo šios draugijos sekretorius Povilas Dogelis. Išlikusiose unikaliose 1917 metų Aleksandros Jurašaitytės draugijos remiamų prieglaudų, mokyklų, bendrabučių, daržų fotografijose atpažįstami ir būsimieji Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarai.

Komitetas, kuriam priklausė J. Basanavičius, D. Malinauskas, M. Biržiška, A. Stulginskis, J. Šernas ir kiti Vilniaus politikai, bent porą kartų per savaitę rinkdavosi į posėdžius draugijos pirmininko A. Smetonos kabinete. Taigi, Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti neapsiribojo labdaros veikla – jos lyderiai rengė politinius pasitarimus, brandino Lietuvos nepriklausomybės siekius. Centro komiteto raštinės patalpose buvo įsikūręs kito svarbaus visuomenės suvažiavimo – 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Vilniuje vykusios Lietuvių konferencijos – Informacijos biuras, čia buvo registruojami jos dalyviai. Neatsitiktinai šioje patalpoje eksponuojami ir Lietuvių konferencijos nutarimai, iš kurių išaugo Lietuvos nepriklausomybės aktas, taip pat įvairiu laiku Lietuvos Tarybos narių siūlyti šio dokumento variantai.

Lenkijai užėmus Vilnių, Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti veikė tose pačiose patalpose iki 1926 m., dar porą metų ji čia dirbo kiek pakeistu pavadinimu – kaip Vilniaus lietuvių labdarybės draugija. Vėliau, 1928–1937 m., buvusiose Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto ir Lietuvių labdarybės draugijos patalpose gyveno Vilniaus lietuvių Uršulės ir Povilo Karazijų šeima.

Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto raštinės kambarys. 2018 m.
Tarp jų – ir svarbiausias eksponatas – atrastasis autentiškas Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. nutarimo dėl nepriklausomos valstybės atkūrimo egzempliorius. Būtent čia, draugijos Centro komiteto pirmininko A. Smetonos kabinete, šis dokumentas buvo priimtas bei pasirašytas, nes vasario 12–16 d. būtent čia į posėdžius rinkosi Lietuvos Taryba (tik kovo mėnesį įgijusi savo patalpas). Šio kabineto interjeras atkurtas pagal 1928 m. „Lietuvos aide“ paskelbtą nuotrauką. Muziejininkai mano, kad išlikęs stalas ten pat stovėjo ir prieš šimtą metų. Pagal fotografiją atkurtas ir tam laikotarpiui būdingas raštinės interjeras, o draugijos veiklos kasdienybė iliustruojama filmuotais vaizdais.

Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto pirmininko kabinetas, kuriame 1918 m. vasario 16 d. buvo pasirašytas Lietuvos Tarybos nutarimas dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo. 2018 m.

Uršulės ir Povilo Karazijų nuotraukos ir restauruoto autentiško sienų dekoro fragmentas. 2018 m. K. Stoškaus nuotraukos.

Norintys geriau pažinti Lietuvos Tarybos narius, daugiau sužinoti apie jų gyvenimą ir veiklą, ekspozicijoje atras jų nuotraukų, dokumentų, paveikslų, net baldų. Išlikę autentiški M. Biržiškos darbo kambario ir Jurgio Šaulio Šveicarijos pasiuntinybei parinkti baldai, asmeniniai K. S. Šaulio ir A. Stulginskio daiktai. Su 1918 m. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų biografijomis supažindina edukaciniai filmukai, parengti lankstinukai.

Beje, Signatarų namuose yra atkurta Jurašaičių fotoateljė dekoracija, prie kurios įsiamžino daugelis lietuvių inteligentų susibūrimų, taip pat ir Lietuvos Taryba. Prisiminimui prie jos gali nusifotografuoti kiekvienas muziejaus lankytojas.

Didžioji dauguma eksponatų yra iš Lietuvos nacionalinio muziejaus rinkinių. Dėkojame Vasario 16-osios akto signatarų artimiesiems ir visoms institucijoms, kurių padovanota arba ilgam laikui paskolinta vertinga medžiaga praturtino ekspoziciją.

IN THE LABYRINTH OF LITHUANIA'S HOUSE OF THE SIGNATORIES

Vilma BUKAITĖ

This article presents the exhibition at the House of the Signatories, dedicated to the State's centenary. Here, on 16 February 1918, Lithuania's Declaration of Independence was signed. The historical exposition uses traditional and new technologies to talk about Lithuania's road to independence. The story begins with Lithuania's book smugglers: after the 1863 uprising, the Russian empire's government banned the Lithuanian language and printing in Lithuanian; thus, books in the Latin or Gothic script were printed in Prussia (Lithuania Minor) and transported in secret to Lithuania. This helped the nation preserve its linguistic identity. The activities of the Lithuanian Art, Science and other Societies, after the Lithuanian press was no longer banned in the early 20th c., is remembered. Also, the Lithuanian emigrant communities in the USA, Switzerland, Scandinavia provided financial and political support to the newly restored State and to the Lithuanian people who had suffered during WWI.

DVASINĖ PERKŪNO ESMĖ

Dainius RAZAUSKAS

Mitinis Perkūno vaizdinys remiasi gamtos reiškiniu perkūnija – audra su griausmais ir žaibais. Tačiau tai tik gamtinis vaizdinio pamatas, tik žemiausias jo lygmuo. Mitiniai vaizdiniai paprastai yra daugiasluoksnės metaforos, atspindinčios tris stambiausias žmogaus veiklos sritis (1. ūkis, prasimaitinimas, reprodukcija; 2. tarpusavio santykiai, įtaka, valdžia; 3. iškalba, žinojimas, dvasingumas) ir atitinkamai trijų visuomenės luomų (1. ūkininkai; 2. kariai, valdovai; 3. žyniai) pažiūras. Perkūnija, lietumi vaisinanti žemę, tėra ūkinio lygmens Perkūno apraiška, o štai karių luomo Perkūnas – tai nenugalimas karys, kiekvieno pergalingo karžygio provaizdis. Užtat Perkūnas yra ne arba*, bet* ir *atmosferinis derlių teikiantis dievas,* ir *pergalę lemiantis karo, karių dievas. Tačiau tai dar ne viskas: žynių luomą atitinkančio dvasinio lygmens esminė Perkūno apraiška yra apreiškimas – tiek apreiškimas žodžiu, pats Dievo žodis (girdimasis dėmuo – griaustinis), tiek apreiškimas kaip tiesioginis sąmonės nušvitimas (regimasis dėmuo – žaibas). Tai ir sudaro dvasinę Perkūno esmę.*

Reikšminiai žodžiai: mitologijos lygmenys, dvasinė Perkūno samprata, Perkūnas, lietuvių mitologija

1. ĮŽANGA: IŠORINIS PASAULIS KAIP VIDINIO PASAULIO METAFORA

Mitologija, pasitelkdama išorinio pasaulio reiškinius kaip metaforas, visuomet kalba apie vidinį pasaulį. Bet kadangi apie vidinį pasaulį ji kalba pasitelkdama išorinio pasaulio reiškinius, tai tasai vidinis pasaulis tarsi išsilieja ant išorinio, ir šis įgauna vidinio pasaulio požymių. Dėl to atsiranda painiava, mitologijos teiginiais pradedama abejoti, jie virsta prietarais ir galiausiai visai atmetami. O drauge nejučia atmetamas ir visas vidinis pasaulis, kuris, netekęs priemonių būti atpažintas – vaizdinių, kuriais jį būtų galima nusakyti, nugrimzta į užmarštį, nežinią. Taip vidinį pasaulį praradęs žmogus gali jaustis labai pažangus, racionalus, protingas – kaip tik dėl to, kad nebepastebi savo lėkštumo.

Betgi mitologija čia niekuo dėta: tikrasis kaltininkas, kaip paprastai, – tas pats lėkštumas, negebantis įžvelgti metaforos, skirti vaizdinio tiesioginės, pažodinės reikšmės nuo perkeltinės ir dėl to nuolat apsuptas visokių kliedesių. Nes jis paprasčiausiai nenutuokia, apie ką gi toji vaizdinio perkeltinė reikšmė galėtų byloti. Mitologija kaip tik atkakliai bando tai priminti.

2. PERKŪNO MITOLOGIJOS PAGRINDAS

Perkūno vaizdinio ir visos Perkūno mitologijos pagrindas – gamtos reiškinys perkūnija, audra su griausmais ir žaibais. Tačiau tai ne Perkūno mitologijos objektas, o tik pagrindas daugiasluoksnėms metaforoms – tik pamatinis, žemiausias ir žemiškiausias Perkūno sampratos lygmuo.

Išties, perkūnija palaisto žemę lietumi ir taip ją simboliškai apvaisina, ypač tai ryšku ir svarbu pavasarį, prasidedant šiltajai, „gyvajai“ metų pusei. Todėl Perkūnas tampa tiesiogiai atsakingas už augalijos suvešėjimą, vešlias pievas galvijams, taigi už žemdirbio derlių ir gerovę. Kita vertus, vasaros perkūnija su kruša gali išmušti būsimąjį derlių. Vadinasi, žemdirbys, ūkininkas nuo perkūnijos yra priklausomas abejopai – ir teigiamai, ir neigiamai. Užtat Perkūnas – žemdirbių luomui itin reikšminga dievybė, sąlygojanti derlių, gerovę ir net išgyvenimą.

Tačiau prasimaitinimas nėra vienintelis žmogaus rūpestis – ne mažiau svarbus žmogui yra visuomeninis gyvenimas, žmonių tarpusavio santykiai, taika ir nesutarimai, įtaka vienų kitiems, neišvengiama vienokia ar kitokia viršenybė, hierarchija ir valdžia. Visuomenėje tam atstovauja karių ir valdovų luomas. Savo ruožtu Perkūnas, keliantis neatsispiriamos, triuškinančios, pergalingos jėgos įspūdį, įgauna nenugalimo kario, karių kario pavidalą ir tampa karių dievu.

Mitologų daug ginčytasi, ar Perkūnas – žemdirbiams svarbi atmosferinė gamtos vaisingumo dievybė, ar socialinės srities karių dievas, Tačiau pats toks priešpriešą teigiantis klausimas nekorektiškas. Perkūnas – *ir* vaisingumo dievybė, *ir* nenugalimas karys, vienõs ar kitos jo sampratos svarba priklauso nuo to, kas kam labiau rūpi. Ūkininkams – tai žemę apvaisinanti ir derlingumą jai teikianti dievybė, kariams – pergalę nešantis dievas karys, pati įasmeninta pergalė.

Negana to, abi šios sampratos tikrovėje – Perkūno mitologiją atskleidžiančiuose tekstuose – yra neatskiriamai persipynusios ir sumišusios. Žemdirbiškosios, ūkinės sampratos

Perkūnas lietaus ir kitus vandenis paleidžia, žemę apvaisina ir želmenų gyvybę išlaisvina kaip tik nugalėjęs savo priešininką velnią, kuris laikė juos sukaustęs, o pergalingo karo grobis gali būti suprantamas kaip „derlius“. Ir pats karas būdingai vaizduojamas žemės darbų – šienavimo, pjūties įvaizdžiais, kardas prilyginamas dalgiui, ir atvirkščiai – šienavimas, pjūtis vaizduojami kaip mūšis, kautynės[1].

Tačiau prasimaitinimas ir tarpusavio santykiai – irgi dar ne visi žmogaus reikalai. Ne mažiau svarbūs žmogui yra dvasiniai rūpesčiai, tarp jų – pažinti, žinoti ir tą žinojimą perduoti, išsakyti žodžiu, eilėmis, išdainuoti dainomis ir kitaip, drauge išreiškiant ir įprasminant atitinkamą sielos būseną, širdį apimančius jausmus. Dvasiniams žmogaus poreikiams visuomenėje atstovauja ir juos įkūnija žyniai, žynių luomas, kuriam plačiausia prasme priklauso ne tik religijos žyniai, bet apskritai poetai, dainininkai, muzikantai ir t. t. – esmiškai visi, kas užsiima ne išoriniu, fiziniu ar socialiniu, bet vidiniu, dvasiniu pasauliu. (Šiais laikais žynių luomui dar būtų priskirtini mokslininkai, menininkai, mokytojai, apskritai visi kultūros darbuotojai.)

Gana ryškių „žyniškų“ požymių, dvasinio lygmens apraiškų turi Perkūnas.

Apie ūkinio bei politinio lygmens Perkūno mitologiją nemažai rašyta, ją daugiau mažiau rėpia bei apibendrina Nijolės Laurinkienės knyga „Senovės lietuvių dievas Perkūnas“[2]. O štai apie dvasinę Perkūno raišką iki šiol beveik nekalbėta. Jai ir skirtas šis straipsnis.

Perkūną, kaip gamtos reiškinį, šiaip jau sudaro du dėmenys: girdimasis (akustinis) – griaustinis, griausmas; ir regimasis (vizualinis) – žaibas. Atitinkamai į dvi šakas savaime išsišakoja dvasinė Perkūno raiška.

3. GRIAUSTINIS: DANGAUS BŪGNAI, KANKLĖS IR DIEVO ŽODIS

3.1. PERKŪNO BŪGNAI

Pasak Edvardo Berneto Tailoro: „Muzika prasideda nuo tarškučio ir būgno, kurie vienu ar kitu pavidalu išlieka per visą civilizacijos istoriją, o štai pučiamieji ir styginiai instrumentai tėra vėlyvas muzikos meno pasiekimas“[3]. Kadangi iš visų muzikos instrumentų panašiausias į perkūnijos griausmą yra būgno garsas, vadinasi, muzika nuo pat savo užuomazgų yra susijusi su Perkūnu.

Išties, daugelyje vadinamųjų pirmykščių tautų būgno garsas siejamas su griaustiniu ir atvirkščiai[4]. Senovės Graikijoje būgno garsas laikytas griausmavaldžio Dzeuso sūnaus Zagrėjo (Dioniso) balsu[5], o bronzinių būgnų griaudėjimas imitavo paties Dzeuso griausmą[6]. Ir Indijoje (Bihare) būgnijimas imituoja perkūniją[7], o Šivos būgnas plyksi akinančiais žaibais[8]. Ir kinų perkūnas kartais vaizduotas kaip liepsnas svaidantis būgnas[9]. Kamčiatkos koriakų būgno mušimas susietas su lytinės sueities bei apvaisinimo vaizdiniais: čia griaustinio dievas įsivaizduojamas savo falu mušantis būgną, ant kurio užtempta jo žmonos vulva[10]. Jakutų šamanai būgnui gaminti rinkdavosi medį, į kurį buvo trenkęs perkūnas[11]. Jakutų kaimynų chakasų šamanas, belstuku triskart sudavęs į būgną, gali prišaukti perkūniją su žaibais[12]. Senovės lapių šamano būgno belstukas turėjo griaustinio dievo Toro (perimto iš skandinavų) kūjo pavidalą, o Toro šventyklose mušami būgnai tiesiog imitavo griaustinį[13]. Būgnininku griaustinio dievas Toras pavadinamas pastarųjų laikų švedų, norvegų, danų tautosakoje[14], o estų – tiesiog dangaus būgnu[15]. Pietų slavų serbų griaustinio dievas irgi pavadinamas dangaus būgnininku[16]. Ir latvių Perkuonas Jakobo Langės „Vokiečių–latvių ir latvių–vokiečių kalbų žodyne“ (1777) pavadintas *Debbes bungatajs* „Dangaus būgnininkas“[17], panašiai Gothardo Fridricho Stenderio „Latvių kalbos gramatikoje“ (1783) – *Debes bungotājs* ir „Latvių kalbos žodyne“ (1789) – *debbes-bungotajs*[18].

O vienoje latvių dainoje būgnus muša Perkūno sūnūs:

1 Nuodugniai apie tai žr. Razauskas 2016: 149–156, § 31, ir 196, § 36.

2 Laurinkienė 1996.

3 Тайлор 1989: 63. Straipsnyje minimų nelietuviškų asmenvardžių originali rašyba pateikiama gale.

4 Chevalier, Gheerbrant 1996: 1002.

5 Eliade 1961: 22.

6 Грейвс 1999 I: 256.

7 Васильков 1979: 115.

8 Feuerstein 1998: 40.

9 Jobes 1962: 1568; Biedermann 2002: 147.

10 Крапп 2000: 207; FW: 326.

11 Eliade 1989: 170.

12 Габышева 2003: 45.

13 Davidson 1990: 82–83.

14 Balys 1998: 122, 202, 215–216, 219, Nr. 22, 220, 221, 223, 225.

15 Balys 1998: 238.

16 Толстой 2003: 201.

17 BRMŠ IV: 169, 177, 182.

18 BRMŠ IV: 206, 212.

Rūta Čigriejūtė. Pekūnas I. 2018 m.

Pērkonam četri dēli,	Keturi Perkūno sūnūs,
Visi četri amatnieki:	Visi keturi – meistrai:
Divi sita vara bungas,	Dujen muša vario būgnus,
Divi šķīla uguntiņu.[19]	Dujen skelia ugnį.

Arnoldo Kluotinio, Valdžio Muktupavelo patikinimu: „Tai akivaizdi griaustinio ir žaibo metafora“[20]. Iš tikrųjų čia matome būtent girdimosios ir regimosios Perkūno apraiškų įvaizdžius, iš kurių girdimąją atstoja kaip tik būgnas.

Pasak žymaus olandų indologo Jano Gondos: „Neįmanoma atidalinti indų muzikos nuo visos indų religijos ir filosofijos, su kuriomis ji, tradicinių indų manymu, yra tiesiogiai ir neatskiriamai susijusi. Garsas savo neapreikštąja prigimtimi yra pats dieviškasis visatos kūrybinis pradas, kuris valdo pasaulį žodžiu ir kurio savaiminė apraiška yra muzika. Muzika, būdama kosminės reikšmės, kai ji deramai atliekama – taip, kad asmuo per ją tiesiogiai sueitų į sąlytį su dieviškuoju kūrybiniu pradu, – gali netgi suteikti išsivadavimą. Dažnai pabrėžiama ypatinga būgnų galia, kartais būgnai net patys laikomi žemesnio rango dievybėmis. Jie

19 Kursīte 1996, 106 (daina LDz 54873).

20 Klotiņš, Muktupavels 2001: 41.

ne tik savo garsu nugena priešą, bet, pasak viduramžių autorių, iš jų radęsis visas sukurtasis pasaulis.“[21] Gondos pastabą dėl muzikos sąsajos su religija ir mitologija, žinoma, dera išplėsti toli už Indijos ribų – mažų mažiausiai ligi Lietuvos.

Pažymėtina, kad Indijoje nuo pat vedų laikų būgnas, be kitų sinonimų, vadinamas žodžiu *dundubhíś*[22]. „Rigvedoje“, beje, juo groja būtent griausmavaldis žaibasvaidis Indra, pavyzdžiui, VI.47.29–30:

úpa śvāsaya pr̥thivīḿ utá dyā́m purutrā́ te manutāṃ
viśhitaṃjágat
sá d u n d u b h e sajū́r índreṇa devaír dūrā́d dávīyo
ápa sedha śátrūn
ā́ krandaya bálam ójo na ā́ dhā ní ṣanihi duritā́ bā́dhamānaḥ
ápa protha d u n d u b h e duchúnā itá índrasya
muṣír asi vīḷáyasva

Prigauski žemę ir dangų! Nuolat tave teprisimins visi, kur tik kas kruta!
Būgne, drauge su Indra ir dievais tolių tolybėn nuvyk priešus!
Prigriausk jėgos, stiprybės mums pridėk! Nudundinki piktas grėsmes!
Atremki, būgne, negandas! Tu – Indros kumštis! Būki tvirtas!

Su pergalinguoju Indra būgnas *dundubhíś* tiesiogiai siejamas ir „Atharvavedoje“ (V.20.2, 8, 12; 21.8, 11)[23]. Žodžio *dundubhíś* etimologija nėra aiški[24], galimas daiktas, tai tiesiog garsažodis, menantis būgno dundėjimą[25]. Šiaip ar taip, jis labai primena lietuvių veiksmažodį (irgi, matyt, garsažodinės kilmės) *dundėti* „griaudėti, trinkėti, bildėti“ ir jo vedinius, dažniausiai vartojamus kalbant apie perkūniją bei Perkūną: *Perkūnas dunda* (Karklėnai, Kelmės r.); *Griaustinis dunda* (Ramygala, Panevėžio r.) ir t. t.; iš jo ir žinomas Perkūno eponimas *Dundulis*[26].

Čia ir *dudėti* „dundėti“, *dudenti* „dundėti, toli, nesmarkiai griausti, grumėti“, pavyzdžiui: *Griaustinis dudena, t. y. grum* (Antano Juškos žodynas); *Dudeno dudeno šalimis, tai kad užėjo griausmas!* (Miroslavas, Alytaus r.); *Perkūnas da toli, tik dudena* (Dusetos, Zarasų r.); *Ale perkūnėlis dudena, kur mes palįsim?* (Rudamina, Lazdijų r.)[27] Sakmėje, kai *grauzmas i labiau dudena*, velnias klausia: *Ė kas cia dudena?*[28] Kitoje: *Griausmas dudena, velnias, galvą pakėlęs, bobą klausia: „Kas ten dudena?“*[29] Ir t. t. Antra vertus, dudenti gali ir būgnas, kaip antai Jono Biliūno pavyzdyje: *Čypia ir rėkia armonika, d u d e n a ir čerškia b u b i n a s*[30].

Be įprastesnio *Dundulio*, žinomas ir *Dudulis* „perkūnas“, antai 1936 m. Vėlionių k. (Ignalinos r.) užrašytoje vaikų dainelėje: *Dudulis grūda, dudulis mala, dudulio patelė miltus sijoja* ir t. t., pažymint: „Dainininkės teigimu, dudulis esąs perkūnas“[31]. O štai *dudutis* – tai ir „kukučių šeimos paukštis, tututis“, ir vėlgi „perkūnas, griaustinis“, pavyzdžiui: *Vaikučiai, eikim namo – dudutis ateina* (Joniškis); *Dudutis danguje, Elzbietėlė pelene* = perkūnas[32]; *Perkūną dar vadina Dunduliu, Poškuliu, Dudučiu* (Skaudvilė, Tauragės r.)[33]. Dainoje „Paukščių vestuvės“ *dudutis* muša būgną: *Unturiukai muzikantai / Tai gražiai šepliavo, / O d u d u t i s barabenščikas* [t. y. būgninkas] / *B ū b n y d a m s dainavo*[34].

Būgnas – būdingas Perkūno instrumentas. Antai Kybartuose (Vilkaviškio r.) tarpukary užrašytas tikėjimas: *Kai P e r k ū n a s nori linksmintis, tai jis ima b ū b n ą ir su koja duoda į jį, ir nuo to kyla griausmas*[35]. Nepamiršta to ir mūsų poetai, kaip štai Vincas Mykolaitis-Putinas:

Šviesūs sapnai įsikūnija,
Laimina jauną ir seną, –
Pavasaringa p e r k ū n i j a
Tolyje b ū g n a i s dundena.[36]

21 Gonda 1984: 227–228.

22 Monier-Williams 1899: 484; Vyčinas 2001: 159.

23 Atharvaveda 1996: 254–258; Атхарваведа 2005: 242–245.

24 MrhEWA I: 731; MrhKEWA II: 50.

25 Macdonell, Keith 1995 I: 368.

26 LKŽ II: 853, 855; Balys 1998: 41–42. Tiesa, nuo seno įprasta šį lietuvių veiksmažodį sieti su s. i. *dhvanati* „skamba“ (Monier-Williams 1899: 522; BūgaR I: 327; PkIEW: 277; FrLEW: 110–111 ir kt.). Betgi ši etimologija pernelyg abejotina, nes neatsižvelgia į lytis *dudėti*, *dudenti*, kalbininkų apgailėtinai užmirštas, žr. toliau.

27 LKŽ II, 791. Infikso *-n-* atsiradimą šaknyje būtų galima paaiškinti per numanomą atematinę veiksmažodžio lytį **dud-ti* (> **dusti*), **dund-a* (kaip *bud-* šaknies *busti*, *bunda*), kurią, matyt, bus nustelbęs ir išstūmęs *dus-* šaknies veiksmažodis *dusti*, *dūsta* „stigti oro“.

28 Balys 1938: 289, Nr. 616.

29 Balys 2003: 137, Nr. 5.

30 LKŽ II, 791.

31 LLD I: 340–341, Nr. 632; žr. LKŽ II: 793.

32 LKŽ II, 794.

33 Balys 1998: 42, Nr. 189.

34 Vyčinas 2001: 160.

35 Vyčinas 2001: 163; Jasiūnaitė 2010: 167, išn. 62.

36 Mykolaitis-Putinas 1982: 227.

3.2. PERKŪNO MUZIKA

3.2.1. Yra tokia lietuvių pasaka, Jono Balio „Pasakojamosios tautosakos kataloge“ pažymėta 1165-uoju numeriu ir pavadinta „Velnias bijo muzikanto Griaustinio“; jos turinį Balys trumpai persakė taip: „Už kokį nors patarnavimą (pinigų paskolinimą) žmogus pažada pakviesti velnią į savo vestuves; nenorėdamas turėti tokį svečią, žmogus sakosi velniui, kad užkvietęs į vestuves patį Dievą, Mariją, įvairius šventuosius; velniui viskas gerai [nė vieno iš jų velnias nebijo], bet kai sužino, kad muzikantu bus Dundulis (Perkūnas), atsisako ateiti, nes su juo piktuoju gyvenąs, Perkūnas išmušęs jam koją ir pan.“[37] Krikščioniškieji veikėjai jam nė motais, vienintelis, kurio velnias tikrai bijo, – tai Perkūnas.

O viename iš pasakos variantų, 1889 m. užrašytame Raseiniuose, Perkūnas kaip tik yra būgnininkas:

Gyveno neturtingas jaunas žmogus, kuris norėjo vesti, bet neturėjo iš ko. Ėjo verkdamas per lauką ir sutiko vokietuką, kuris jo paklausė:

– Ko verki?

– Noriu vesti, bet neturiu pinigų vestuvėms kelti.

– Eik kartu su manim, aš tau padėsiu.

Ilgai ėjo ir pagaliau priėjo kažkokią lūšną. Įėjo vokietukas ir išnešė pilną kepurę pinigų.

– Kai kelsi vestuves, ir mane pakviesk.

– Gerai, gerai! O kuo tu vardu?

– Gotlibs.

– O kur gyveni?

– Baloje karklyne yra mano lūšnelė. Kai prieisi prie to karklyno, pašauk: „Gotlibs, Gotlibs, prašau tave į vestuves!“

Kai atėjo vestuvių laikas, nuėjo ten jaunuolis ir sušuko:

– Gotlibs, Gotlibs, prašau tave į vestuves!

– O kas ten daugiau suprašyta?

– Ponas Jezus svotu, Dievo Motina svočia.

– Ką daugiau pakvietei?

– P e r k ū n ą s u b ū g n e l i u.

– Ir kam visus tuos niekšus kvietei?! Gerai, kad svotu Poną Jezų pakvietei, o dievo Motiną svočia, bet kam reikėjo tą Perkūną kviesti? Aš ten vestuvėse negaliu būti nei už krosnies. Pasilaikyk mano pinigus, ir viskas. Aš neisiu, nes manęs Perkūnas gyvo nepaliks.[38]

Pasaka žinoma daugybe variantų, viename velnias prisipažįsta: *...tas Perkūnas manęs labai nemyli, g r a j i n d a m a s labai m u š a*[39]. Kadangi Perkūnas „grajindamas muša“, tai vėlgi galima padaryti išvadą, kad Perkūnas ir čia „grajina“ būtent m u š a m u o j u instrumentu, taigi – būgnu.

Nors daugumoje variantų Perkūnas yra tiesiog muzikantas, nepatikslinant, kokiu instrumentu groja[40]. Panašiai tikėjimuose sakoma: *Perkūnas dar kitaip vadinamas „Perkūno m u z i k a n t u“*; arba velniui *Perkūnas taip u ž g r a j i j o, kad šis strimgalviais į peklą nudundėjo*[41]; *Perkūnas esąs prašmatniai apsirengęs, po debesis skraidąs m u z i k a n t a s*[42] ir t. t. Toks neapibrėžtumas leidžia tikėtis, kad Perkūnas gali groti ne tik būgnu, bet ir kitais muzikos instrumentais.

Ir tikrai, kitąsyk aiškiai pasakoma Perkūną grojant styginiu instrumentu – smuiku. Viename pasakos variante šv. Petras žmogų pamokina, kad, norint atsikratyti velnio, per vestuves *turi g r i e ž t i Perkūnas*[43]. O griežiama šiaip jau smuiku. Kitame variante velnias, sužinojęs, kad muzikantu vestuvėse bus Perkūnas, pasiskundžia: *Aš vieną kartą buvau tokioj veselijoj, lietutis tilšas lynojo, aš prisiglaudžiau prie vieno didelio akmenio, tai kaip u ž g r a j i j o P e r k ū n a s, kad t r e n k ė s m i č i u man per šoną, net dabar negaliu pavaldyti to šono*[44]. Perkūnas čia aiškiai groja smuiku, nors velniui smičiumi vis dėlto „trenkė“ – lyg būgno belstuku. Visai kitos pasakos herojus, trijų dukterų tėvas, keliaudamas po pasaulį, niekaip nerado jauniausiajai smuiko ir jau begrįždamas tuščiomis susitiko Perkūną: *Tada P e r k ū n a s davė jam tokią s m u i k ą, kuri pati žaidžia ir šoka...*[45] Duomenų tad gana, kad Perkūnui galima būtų priskirti ir smuiką.

O viename Mečislovo Davainio-Silvestraičio 1890 m. užrašytame mitiniame pasakojime žmogus staiga *išgirdo iš aukšto padangės didelį g r i a u s m ą, g r o j i m ą ant k a n k l i ų, teip kad anam į ausis jėmė spengti. O kada pakėlė akis ir galvą, žiūri į aukštą, tada pamatė didelį kaipo milžiną, su sparnais ore padangiais lekiantį ir pirma savęs atkišęs rankose turėdamas k a n k l e s, skambina lėkdamas...*[46] Čia griausmas, griaustinis tiesiai šviesiai susietas su kanklėmis – daug senesniu

37 Balys 2002: 118.

38 Balys 1998: 210–211, Nr. 9.

39 Balys 1998: 208, Nr. 2.

40 Žr. Balys 1998: 208–214, Nr. 2–18; taip pat 132 ir 232, Nr. 23; taip pat VlSV: 120–121; Laurinkienė 1996: 134 ir kt.

41 Balys 1998: 42, Nr. 188; 233, Nr. 25.

42 Balys 1998: 48, Nr. 331.

43 Balys 1998: 209, Nr. 5.

44 Balys 1998: 212, Nr. 14.

45 LM II: 32; BsR I: 433.

46 DvPSO: 165–166, Nr. 47 (sintaksė sutrikusi pačiame tekste).

už smuiką, archajišku, tradiciniu styginiu instrumentu. Dėl to galime daryti išvadą, jog, prieš paimdamas į rankas smuiką, Perkūnas rasi bus grojęs kanklėmis.

(Galime tikėtis, kad šiais laikais Perkūnui turėtų būti miela elektrinė gitara, tiek bosinė, tiek ritminė ar solinė, ypač su visais priderančiais fūzais.)

3.2.2. Dar vienas dėmesio vertas dalykas pateiktuose tautosakos pavyzdžiuose – tai nuolat gretinami, kone sinonimais einantys žodžiai *griausmas* ir *grojimas*, *griausti* ir *groti* ar *grajyti*. Veiksmažodžiai *grãjyti* bei *gróti* šiaip jau yra slavizmai, skirtingo amžiaus skoliniai iš gudų *гpaуь* bei rusų *гpamь* „groti, žaisti“[47]. Kita vertus, Perkūno skleidžiamą garsą žyminčio savo, lietuviško veiksmažodžio *griáusti* lytis *griáuti* (es. l. III a. *griáuna* arba *griáuja*, būt. l. *grióvė*) savaime turi reikšmę „groti“, akivaizdžią dainoje: *Einu per ulyčią pro naują kiemelį, šoka kiemo mergelės, g r i a u n a m u z i k ė l ė*[48]; arba *m u z i k ė l ė g r i a u n a*[49]. Kitoje dainoje: *Naujoj karčiamėlėj / M u z i k ė l ė s g r i a u n a*[50]. Dar: *M u z i k ė l ė s g r i a u n a, / Jaunimas ulioja*[51]. Kadangi reikšme „groti“ šis veiksmažodis vartojamas be jokios sąsajos su Perkūnu, tai ji, vadinasi, jau yra išplėsta muzikavimui apskritai.

Vienos plačiai žinomos pasakos herojus iš liepos, išaugusios ant nužudytos sesers kapo, *išsipiovė, padarė skripką, ir u ž g r i o v ė jija. Paskui toji skripka sako: „Broleli, n e g r i a u k! Mane sesulė papjovė ir pakasė po derna. Aš išaugau žalias liepas!“ Paskui jisai atvažiavo tuosna namuosna ir davė seserei g r a j y t. Sesuva u ž g r i o v ė ant jos“*; paskui *Duktė davė tėvui u ž g r i a u t. Paskui tėvas u ž g r i o v ė. „N e g r i a u k, tėvai. Mane sesulė papjovė...“* ir t. t.[52]

Pažymėtina, pirma, kad veiksmažodis *griáuti* čia irgi aiškiai vartojamas reikšme „groti“; antra, kad šis veiksmažodis čia gretinamas, maišomas, iš esmės tiesiog tapatinamas su slavizmu *grãjyti*: kaip sakyta, *davė seserei g r a j y t. Sesuva u ž g r i o v ė...*

Negana to, kaip greta *griáusti* turime lytį *griáuti*, taip greta *gráusti* „griausti“ turime lytį *gráuti* (es. l. II a. *gráuna* arba *gráuja*, būt. l. *gróvė*), antai Liudviko Rėzos užrašytose dainose: *Ar perkūnas grovė*[53]; *Grauja perkūnas* ir t. t.; o ši lytis irgi vartota reikšme „groti“, pavyzdžiui: *Aš inėjau priemenėlėn – m u z i k ė l ė zvankiai g r a u n a* (Valkininkai, Varėnos r.); *Varinėle* [varine triūba] *u ž g r a u s i u, tėvo dvaran injodamas* (ten pat)[54].

Kartais taip persistengiama mūsų kalbą „gryninti“ ir „valyti nuo svetimybių“, kad net šis akivaizdžiai lietuviškas žodis, pavartotas reikšme „groti“, iškart priskiriamas slavizmams[55]. Betgi jis tikrai savas: tuo neleidžia abejoti jo forma, o reikšmę „groti“ akivaizdžiai pagrindžia apžvelgtieji muzikuojančio Perkūno, muzikanto Perkūno pavyzdžiai. Nuo muzikanto Perkūno reikšmė „groti“ šiam veiksmažodžiui, matyt, ir bus prigijusi ir ilgainiui išplėsta muzikavimui apskritai.

Todėl galima iškelti prielaidą, kad senovės lietuvių tradicijoje ne tik pats Perkūnas buvo suvokiamas kaip muzikantas, bet ir Perkūno „muzikavimą“ (griausmą) žymintys žodžiai *griáuti*, *gráuti* buvo įgiję reikšmę „groti“. Jie rasi ir bus senieji lietuviškieji muzikavimo pavadinimai, vėliau susilieję su labai panašiai skambančiais skoliniais *gróti* bei *grãjyti* – būdingas „paronimų atrakcijos“ atvejis, kai savas veldinys „pasislepia“ po panašiai skambančiu skoliniu ir jame tarsi „ištirpsta“. Jei tikrai taip, tai turime seną lietuvišką, neskolintą žodį muzikavimui pavadinti – *griáuti* arba *gráuti*, ir muzikavimo reikšmė jam prigijusi kaip tik iš Perkūno mitologijos.

3.2.3. Kitąsyk Perkūnas yra *Dūdų senis*[56], tik *dūdos* čia gali būti ne pučiamieji instrumentai, o perinterpretuotas pats Perkūno eponimas *Dudutis*. Nors retsykiais Perkūnas išties gali būti susijęs su pučiamaisiais instrumentais. Štai vienoje Jono Balio persakytoje latvių sakmėje velnias pavogė Dievo skiltuvą ir t r i m i t ą, o kai juos atgavęs „Dievas pradėjo t r i m i t u o t i ir skelti ugnį, velniai išbėgiojo“[57]. Dievas čia atlieka būtent Perkūno vaidmenį – skiltuvu skelia žaibus ir jais tranko velnius, vadinasi, ir trimitas priklausytų Perkūnui. Panašu, jog „Rigvedoje“ (II.34.1) kažkokią dūdą ar dūdelę (*bhṛ́mim*) pučia griausmavaldžio Indros palydovai Marutai, šitaip įvaizdijant

47 LKŽ III: 506, 645; plg. FrLEW: 102.

48 LKŽ III: 580.

49 ČpOTK: 54, Nr. 33.

50 LTs I: 77–78, Nr. 55.

51 LLD VI: 214, pastaboje.

52 DvPSO: 352, Nr. 122.

53 RzLD I: 94, Nr. 28.

54 LKŽ III, 528. Dėl gramatinio šių lyčių tarpusavio santykio bei platesnių sąsajų žr. Karaliūnas 1987: 21, 89 ir ypač 128.

55 Kirdienė 2000: 36.

56 Balys 1998: 41, Nr. 175, 176.

57 Balys 1998: 131.

švilpiantį vėją, nors tai gali būti ir visai ne pučiamasis instrumentas, o tiesiog vėjo sūkurys, viesulas[58]. Tad lyg ir išeitų, kad Perkūnas išties galėjęs groti (tiksliau, *grauti*) ne tik mušamaisiais bei styginiais instrumentais – būgnais bei kanklėmis, vėliau smuiku, bet ir pučiamaisiais. Nors tokie duomenys labai reti, iš dalies priklausomi nuo interpretacijos, ir šiaip jau pučiamieji veikiau priklausytų Perkūno priešininkui, nes, pasak vienos dainelės, *dūdoj velnias*[59]. Pavyzdžiui, Karpatų ukrainiečių požiūriu, dūdelė irgi priklauso velniui[60]. Bet muzikos instrumentų rūšiavimas pagal mitinę priešpriešą Perkūnas–Velnias, dangus–žemė ar požemis ir t. t. – atskiro tyrimo reikalaujantis klausimas.

Kita vertus, *dūduoti* lietuvių kalboje, ypač rytų aukštaičių tarmėse gali reikšti ne tik „pūsti dūdą, groti dūda“, bet ir „groti įvairiais muzikos instrumentais (vargonais, armonika, smuiku ir kt.)“, pavyzdžiui: *Vargonais dūduoja* (Daugėliškis, Ignalinos r.); *Dūdavo ant skripkos* (Apsas, Breslaujos r. Gudija); *Vytautas tai gražiai armonika dūduoja* (Vidiškės, Ignalinos r.) ir pan.[61] Sakmėje iš Švenčionių apylinkių į vestuves atvykę jauni muzikantai nutildė prieš juos grojusį senelį ir ėmė groti patys, bet: *Kai tik paėmė jie smuiką su cimbolais, tai kaip nedūduoja – stygos vis trūksta ir trūksta, ir cimbolų, ir smuikos*; galiausiai jie atsiprašė senelio, kuris buvęs burtininkas: *Ir tada, kai perprašė senelį, tai netrūko daugiau stygos – ir jie galėjo dūduot*[62]. Pasak Rūtos Žarskienės, „*dūdavimu* buvo įvardijamas grojimas bet kokiu (dažniausiai naujai pasirodžiusiu) muzikos instrumentu: *dūduojama* smuiku, lūpine armonikėle, armonika, net vargonais ir pianinu. Vienas žymiausių XX a. Peterburgo armonikos virtuozų Juozas Belejūnas, gyvenęs Antanų kaime (Švenčionių r.), pasakodamas savo biografiją, vis kartojo: *kuokynėse kaime padūduodavau*; *anksčiau gražiau padūduodavau* ir pan. Visokios rūšies muzikos instrumentai vadinami *dūdomis*, o muzikantai, net vargonininkai – *dūdoriais*“[63]. Tad ir Perkūno *dūdos* veikiausiai nėra pučiamieji.

3.2.4. Griaustinis siejamas su muzika ir kitose tradicijose. Štai rusų kalboje griausmą (*гром*) žymintis veiksmažodis *греме́ть* „griausti, griaudėti“ gali būti taikomas ir muzikai, antai bylinoje „Solovej Budimerovič“: *Тут в терему музыка г р е м и т* „Čia rūmuose muzika griauja“[64]. Su griaustiniu galima susieti muzikavimą ir slovėnų tradicijoje, kur jo bijo pragaro valdovas, muzikantui sakydamas: *Če le še kej dowh godu boš, / sej vse hudobe en konc bo* „Jei dar grosi, / tai visai blogybei galas bus“[65]. O velniai šiaip jau bijosi pirmiausia Perkūno ir bene vien tik Perkūno. Senovės graikų Dzeuso šventyklos Dodonėje bronziniai gongai, „nuo vėjo gaudę plačiai aplink šventyklą, šitaip bus mėgdžioję griaustinį“[66]. Skitų palikuonių osetinų „Nartų“ epe perkūnijos dievo ypatybėmis pasižymintis herojus Batrazas padangėse skambina fandyru (arfą bei kankles primenantis archajiškas osetinų liaudies instrumentas), o mitinis dangiškas kalvis Kurdalagonas kūju per priekalą daužo ritmą: „Krištolinėse padangėse kūjo dūžiai ir priekalo dundesys susiliejo su daina. O žemėj šie garsai aidėjo kaip griaustinis.“[67] Taigi griaustinis čia tiesiog vaizduojamas kaip iš dangaus skambanti muzika.

Panašu, jog griaustinio sąsajos ir su muzika apskritai, ir su tradiciniais mušamaisiais bei styginiais instrumentais yra archetipinė visuotinybė, universalija. Štai ir Apreiškime Jonui (14.2–3) skaitome: „Aš išgirdau iš dangaus garsus, tarsi didelių vandenų šniokštimą ir tarsi galingą g r i a u s t i n i o d u n d ė j i m ą. Garsai, kuriuos girdėjau, buvo tarytum a r f i n i n k ų, s k a m b i n a n č i ų a r f o m i s. Jie giedojo naują giesmę priešais sostą...“

3.3. PERKŪNO ŽODIS

3.3.1. Iškart atkreipkime dėmesį į tai, kad minėtoje osetinų epo ištraukoje kūjo dūžių ir fandyro stygų keliamas „dundesys susiliejo su d a i n a“, o „Apreiškimo Jonui“ ištraukoje griaustinio dundėjimą kėlę arfininkai ne tik skambino arfomis, bet ir „g i e d o j o... g i e s m ę“, taigi griaudėjo ne tik muzikos instrumentais, bet ir savo balsu. Dar akivaizdžiau balsą, šįsyk – Dievo balsą, Dievo žodį griaustinis atstoja Mozei ant Sinajaus kalno (Iš 19.19): „...Mozei kalbant, Dievas a t s a k ė jam p e r k ū n o g r i a u s m u“. Panašiai Jobo knygoje (36.33) apie Biblijos Dievą pasakyta: „Už jį k a l b a jo p e r k ū n i j a ir uždega pyktį nedorybei“; dar: „Klausykitės jūs visi jo g r i a u s m i n g o b a l s o ir iš jo burnos einančio garso“ (37.2);

58 Žr. Monier-Williams 1899: 765; Ригведа 1989: 683 ir kt.

59 LTs V: 805, Nr. 8522.

60 Левкиевская 1999: 308.

61 LKŽ II: 793.

62 VlLD: 232.

63 Žarskienė 2011: 218; žr. Volteris 2011: 54.

64 РФ, 190.

65 Goljevšček 2002: 63.

66 Frazer 1995: 157.

67 Нарты 1957: 180.

Rūta Čigriejūtė. Pekūnas II. 2018 m.

„Dievas g r i a u d ž i a savo didingu b a l s u, savo žaibų jis nesulaiko, kol nenutyla jo balsas. Dievas nuostabiai g r i a u d ž i a savo b a l s u“ (37.4–5) ir t. t. Taigi perkūno griausmas yra paties Dievo balsas, Dievo žodis. Ir tai anaiptol ne biblinė išimtis, o vėlgi visuotinybė, universalija.

Taivanio saloje apie griaustinį sakoma: „dangaus senis d a i n u o j a“[68]. Ir čiuvašai sako: „senis d a i n u o j a“[69]. Siju genties indėnų (*Brule Sioux*) perkūno paukštis Vakinjanas kai griaudžia, tai šitaip kalba su žmogumi[70]. Kinų kosmogonijoje iš mitinio pirmažmogio Pangu akių atsirado saulė ir mėnulis, iš kvėpavimo – vėjas, o griaustinis – būtent iš jo balso[71]. Senovės indų vedoms, pasak Pavelo Grincerio: „Būdinga, jog ir Brihaspatis, ir Indra, ir Angirasai išlaisvina karves ne ginklu (Indrai, demonus paprastai nugalėdavusiam perkūno ginklu vadžra, tai labiausiai pritik-

68 Иванов, Топоров 1974: 152.

69 Тульцева 1982: 166.

70 AIML: 222.

71 ME II: 100; MHM II: 282.

tų), o g i e d o j i m u, himnais ar bent jau šauksmu, r i k s m u“[72]. Griausmavaldis Indra „Rigvedoje“ pasižymi „nepranokstama poezijos dovana“ (II.21.4), „vairuoja himnus“ (I.173.9), „gimdo himnus“ (VI.62.9), „nuo jo sklinda amžinieji himnai“ (VI.34.1) ir t. t.[73] Jis nuolat apibūdinamas kaip „tvirtoves pralaužiantis jaunasis poetas“ (I.11.4), tiesiog „poetas“ (I.130.9; 175.4; III.52.6; IV.25.2; VIII.40.8; 45.4 ir kt.), „dangiškasis himnų karalius“ (VI.24.1), „neišsenkamas himnų lobynas“ (III.6.4) ir pan. Arba štai tiesiai šviesiai (RV VI.39.2): *paṇír vácobhir abhí yodhad índraḥ* „panius ž o d ž i a i s (arba k a l b a) įveikė Indra“ (paniai – vieni iš Indros demoniškųjų priešų). Griaustinis vedose kartais ir tiesiog įvardijamas šaknimi *gad-*, kurios pagrindinė reikšmė yra „aiškiai, raiškiai t a r t i, k a l b ė t i“[74]. O štai Perkūno pavadinimai keltų kalbose – airių *torann*, bretonų *taran* ir kt., taip pat senovės galų griaustinio dievo vardas *Taranis* – dalies kalbininkų laikomi bendrašakniais su lietuvių žodžiu *tarti* „sakyti, kalbėti“, prūsų **tārē* „balsas“ < „tarimas“ (paliudytas vns. galininko linksniu *tārin*)[75].

Buda savo mokymą (dharmą) yra prilyginęs perkūnijos debesiui ir perkūnui (*Saddharmapuṇḍarīka* V.5–6): „Tai tarsi didis debesis, pakilęs virš žemės, / aptraukęs viską savo šešėliu, // Ir tasai didis debesis, vandens pritvinkęs, žaibais vainikuotas, / p e r k ū n u g r i a u d ž i a, visas būtybes gaivindamas“[76]. O garsusis Tibeto jogas Milarepa vienoje savo giesmėje griaustiniui prilygino maldą: „Karštos m a l d o s g r i a u s t i n i s griaudė...“[77]

Rusų kalboje daiktavardis *гром* reiškia „griausmas, griaustinis“, o tos pat šaknies[78] būdvardis *громкий* „griausmingas, garsus“ gali būti taikomas ir muzikai, ir žmogaus balsui, pavyzdžiui, baladėje: *Закричал же наш Ванюша г р о м к и м голосом* „Ir sušuko mūsų Vaniuša garsiu (griausmingu) balsu“; o štai bylinoje apie Volchą Vseslavjevičių žynio balsas tiesiogiai prilyginamas griaustiniui: *Вольх говорит, как гром гремит* „Volchas kalba – kaip griaustinis griaudžia“; kalba rusų tradicijoje ir pats suasmenintas griaustinis, kaip antai dainoje: *Туча с громом сговаривалась: Пойдем, туча, гулять на поле* „Debesis su griaustiniu t a r ė s i: Eiva, debesie, pavaikščiot po lauką“[79].

Rusų kalbos žodžius *гром* „griausmas, griaustinis“, *греметь* „griausti“ (ir, žinoma, kitų slavų kalbų atitikmenis) prūsų kalboje tiksliai atitinka daiktavardis **grēmā* „g i e s m ė, d a i n a“ (paliudytas mažybine galininko lytimi *grīmikan* „dainelę“) ir veiksmažodis **gremtvei* „g i e d o t i, d a i n u o t i“ (paliudytas dalyvio lytimi *grīmons* „sugiedojęs“)[80]. Tos pačios šaknies ir lie. *grumėti* „griausti, trenkti, dundėti“, *gruménti* „griausti, dundėti“, bet ir „barti, graudenti, primygtinai mokyti, grasinti“[81].

O štai latvių mįslėje griaustinis tiesiog užmenamas per kalbą: *Man mutes nav, bet runāt es varu; man krama nav, bet uguni šķiļu* „Burnos neturiu, bet k a l b ė t i galiu; titnago neturiu, bet ugnį skeliu“ = p e r k ū n a s[82]. XX a. pradžioje užrašytame tikėjime perkūnija suprantama kaip Dievo kalba: *Kad bargs pērkons naktī uznāk, tad jādedz uguns un visiem jābūt nomodā, jo tā esot Dieva valoda* „Naktį užėjus rūsčiam p e r k ū n u i, reikia įžiebti ugnį ir visiems likti budriems (būdrauti), nes tai yra D i e v o k a l b a“[83].

Visai panašiai 1529 m. Simono Grunau „Prūsijos kronikoje“ pasakojama, kaip kartą *der kirwait gebott, man solte die nacht dobleiben, ab im die götte wos befelen wurden. Und qwam in der nacht ein irschrecklich wettir mit donnern und plitzen, in welchem alles volck meintenn, und ir gott Perkuno rette mit in dem kirwaiden* „krivaitis pasakė, kad reikia būti per naktį ore, gal dievai norėsią ką paliepti. Naktį užėjo baisiausia audra su g r i a u s m a i s ir žaibais, ir visi žmonės manė, kad jų dievas P e r k ū n a s k a l b a s i su krivaičiu“; nes apskritai prūsai *dis vor ein festes hilten, zu der zeit des gewitters ire götthe mit dem kirwaiden und mit anderen waidlotten redte* „buvo įsitikinę, kad per audrą jų dievai k a l b a su krivaičiu ir su kitais vaidilučiais“; ir kitą kartą vėl *in der nacht ein mechtiges gewitter war von donnernn unde plitzen, und die Bruten meinten, der gott Perkuno rette mit im* „naktį užėjo baisi audra su g r i a u s m a i s ir žaibais, ir brutai [prūsai] manė, kad tai dievas P e r k ū n a s

72 Гринцер 1998: 30. Taip kartais savo uždavinį supranta ir pats vedų poetas, žr. RV V.45.1, 3 ir kt.

73 Гринцер 1998: 29–30; žr. Gonda 1984: 37, 47.

74 Monier-Williams 1899: 344; Топоров 1984: 150.

75 PkIEW: 1089; žr. Buck 1949: 58; ФсЭСРЯ IV: 86 ir kt. Nors yra nesutinkančių, antai Matasović 2009: 384; Николаев, Страхов 1987: 151.

76 BT: 139, Nr. 134.5–6.

77 MTBA I: 32.

78 ФсЭСРЯ I: 461; ЧрИЭС I: 220.

79 РФ: 302, 182 ir 50.

80 MžPKEŽ: 272–273.

81 LKŽ III: 661–662; žr. MžPKEŽ: 276–277; FrLEW: 163; ФсЭСРЯ I: 455–456, 460 ir kt.

82 AnLTM: 209, Nr. 2257.

83 ŠmLTT: 1414, Nr. 23364.

k a l b a su juo“[84], t. y. su krivaičiu. Pranė Dundulienė šiuo atveju visai teisingai apibendrina: „Griaustinis buvo laikomas dievo Perkūno kalba, kuria jis pranešdavęs vaidiloms savo valią.“[85]

Labai tradiciškai tad griaustinį nusakė Kazys Bradūnas eilėraštyje „Giminės gimimas“: *Geležinė P e r k ū n o k a l b a / Dundėdama dingo danguj...*[86]

Apie 1740 m. Mažojoje Lietuvoje išleistame Jokūbo Brodovskio žodyne paminėta tokia sąvoka kaip *Perkūno žodis*[87]. O štai Jonas Balys pateikia XIX a. pabaigoje ar XX a. pradžioje Žemaitijoje, Plateliuose (Plungės r.), užrašytą tikėjimą: *Senieji žmonės sakė: „Nepykinkim Dievo. Jis pasiųs Perkūną – nutrenks, namus sudegins. P e r k ū n ą laikė lyg D i e v o ž o d ž i u. Be Dievo valios Perkūnas nieko nedaro.*[88] Tiek jau pristatyta baltų bei lyginamoji medžiaga, tiek toliau pateiksimi pavyzdžiai akivaizdžiai rodo, kad įžiūrėti čia Biblijos įtaką nėra nė menkiausio pagrindo – sutapimas su Biblija šiuo atveju, kaip ir dažnu kitu, tik sustiprina iš senosios tradicijos paveldėtus vaizdinius.

Štai ir XX a. pradžioje užrašytos pasakos herojui patekus į dangų ir ten neapdairiai prašnekus, nors jam tai buvo užginta, *kadangi jis buvo danguj, tai nuo jo ž o d ž i ų tuojau trenkė p e r k ū n a s*[89]. Kaip matėme, osetinų epe griaustiniu žemėje girdisi danguje grojama muzika, o šioje lietuvių pasakoje panašiai griaustiniu žemėje girdisi danguje ištartas žodis.

Kad jau taip, tai suprantama, jog ir žemėje žmogaus balsas kartais gali būti palyginamas su perkūnu, antai Šeduvoje (Radviliškio r.) užrašytoje liaudies dainoje: *Ištars žodelį kaip perkūnėlį*[90]. Atsižvelgtina čia ir žodžių *griaudėti*, *griausti* perkeltinė reikšmė „smarkiai šaukti“ ar „šaukti, bartis“, pavyzdžiui: *Senis visais perkūnais pradėjo griaudėti namuose* (iš nenurodytų raštų); *Staiga sugriaudėjo nuo stalo moteriškas balsas* (irgi); *Sugriaudė senis, kad visa pirkia sudrebėjo* (irgi); *Ko griaudi (kalbi) taip piktai?* (Grūžiai, Pasvalio r.); *Visą kelią meisteris griaudžia – svaido žaibus* (Petras Cvirka) ir pan.[91] Arba štai Prano Vaičaičio eilutėse: *Kada g r i a u s m i n g o s s u t a r t i n ė s / Per kožno širdį prabildės?*[92] Kaip pamename, vienoje dainelėje *dudutis barabenščikas / Būbnydams d a i n a v o*[93]. Savo ruožtu *dudnóti* reiškia tiek „dudenti“ (apie griaustinį, perkūną), pavyzdžiui: *Perkūnas dudno[ja], o lytaus neantsuk* (Šatės, Skuodo r.); *Graustinė kartais vos tik girdėtinai, bet rūsčiai sududnoja* (Žemaitė); tiek „iš lėto, potyliai k a l b ė t i“: *Vyrai susėdę dudno[ja], t. y. šneka, guodžias* (Antano Juškos žodynas); *Poterius dudnoja* (Gargždai, Klaipėdos r.); tiek ir „pusbalsiu d a i n u o t i, g i e d o t i“[94], bent jau kalbant apie paukščius: *Dudpaukštis (Dud paukszty) klevuose, qžuole dudnoj[a]* (Simono Daukanto „Dainės žemaitių“)[95]. Ir *dudulti* reiškia tiek „griausti, dudenti“, tiek „pusbalsiu kalbėti, dudnoti, dudenti“; pagaliau *dudénti* „dundėti toli, nesmarkiai griausti, grumėti“ turi reikšmę „kalbėti“: *Mano tėvas ir motka tik lietuviškai dudeno* (Šalčininkai); *Kam aš menu, tai vis lietuviškai dudenom* (ten pat); *Sėdi su merga, dudena* (Adutiškis, Švenčionių r.) ir t. t.[96] Panašiai Dieveniškių tarmėje *dudénti* reiškia „kalbėti“, pavyzdžiui, žmonės *susdudena* „susitaria, susikalba“[97]. Na, ir *dundénti* „griaudėti, grumenti“ turi reikšmę „šnekučiuoti, plepėti“, ir *dundėti* – reikšmę „garsiai kalbėti, dundenti“[98] ir t. t.

3.3.2. Kadangi kalba, žodžiu paprastai perduodama kokia nors žinia, tai „Perkūno kalba“ ar „Dievo žodis“, suprantama, praneša dievišką žinią ir teikia dievišką žinojimą. Štai Mečislovo Davainio-Silvestraičio 1882 m. užrašytoje sakmėje, menančioje legendinį senovės prūsų žynį Prutenį ir, matyt, tuos senovės krivius, su kuriais griaustiniu kalbėjo Perkūnas, minimas toks Vaidelaitis, giedojęs *šventas giesmes, kurias mokėjo pagal parėdko Perkūno*[99]. Mums čia svarbu tai, kad Vaidelaitį teigiama šventų giesmių išmokus iš Perkūno. Vadinasi, Perkūnas čia suprantamas kaip šventų giesmių – dainuojamosios dvasinės tradicijos, pirminis šaltinis.

Kitoje žinomo siužeto (ATU 613) pasakoje, 1886 m. užrašytoje Vadžgiryje (Jurbarko r.), sakoma, jog vienas žmogus *tą turėjo a p r e i š k i m ą n u o P e r k ū n o. Ž y n y s b u v o, daug žinojo.*

84 BRMŠ II: 70 ir 108, 76 ir 113, 84 ir 120; sekant Dominyko Urbo ir Sigito Plaušinaičio vertimais.
85 LM III: 208.
86 Bradūnas 1990: 308.
87 BRMŠ IV: 23.
88 Balys 1998: 35, Nr. 47.
89 Elisonas 1935: 224.
90 LKŽ IX: 833.
91 LKŽ III, 574, 577.
92 Vaičaitis 1975: 154.
93 Vyčinas 2001: 160.
94 LKŽ II: 792.
95 DkŽT I: 259, 361, Nr. 355 (LKŽ pateikta ta pati „Dainių žemaitių“ dainos Nr. 103 eilutė šiek tiek skiriasi).
96 LKŽ II: 793 ir 791.
97 Dieveniškės 1995: 358, 447.
98 LKŽ II: 852–853.
99 DvPSO: 161 (žr. 386), Nr. 43.

Buvo jam nuo P e r k ū n o p a s a k y t a, kaip reikia rasti vandenį, kad kokiam mieste nėra, ir t. t.[100] Čia visai nepriklausomai nuo jokių ankstesnių šaltinių ir visai aiškiai teigiama, kad būtent Perkūno apreiškimo dėka žmogus įgijo nepaprastų žinių (šiaip jau paleisti velnio ar jo atstovų sulaikytą vandenį – būdingas Perkūno ar jo funkcijas perėmusių herojų žygdarbis) ir tapo žyniu. Šiaip ar taip, išeitų, kad Perkūnas, pirma, turi galią įšventinti į žynius ir, antra, būtent per apreiškimą.

Šią Perkūno galią žmogų paversti žyniu tebemena ir XX a. pradžios gudų tikėjimas: *Калі ў тот час, як вязуць дзіця хрысціць, да пачнуць грукаеуь грымоты ці смальне пярун, та бадай, што з таго дзіцяці будзе чараўнік* „Jei tuo metu, kai vaiką veža krikštyti, ims griaudėti griaustinis ir trenks žaibas, tai matyt, kad iš to vaiko bus burtininkas“[101]. Krikščioniškoje aplinkoje apie žynius kalbėti nebeišeina, tautosakoje juos seniai pakeitė burtininkai, tačiau nepaprastų žinių ir sugebėjimų šaltinis tas pats – Perkūnas.

Atitinkama ir taip įgyto žinojimo raiška. Kaip Jurgio Baltrušaičio eilėraštyje „Giesmė“:

> *Dainiau, metęs džiaugsmą pigų,*
> *Semk iš skausmo, ne iš knygų*
> *Ž o d į, Dievo ž a i b u i lygų...*
>
> *Tą, kuris mums galią duoda,*
> *Verčia aušti naktį juodą,*
> *Skelbia viltį ir paguodą...*[102]

3.4. Taigi Perkūnas gali būti suprantamas kaip dvasinio apreiškimo, dvasinio žinojimo, apskritai dvasinės sakytinės, dainuojamosios bei muzikinės tradicijos šaltinis ir, matyt, žynio, dainininko bei muzikanto (bent jau grojančio mušamaisiais ir styginiais instrumentais) mitinis provaizdis.

Kaip netrukus pamatysime, šią Perkūno ypatybę su kaupu patvirtina kito – regimojo atžvilgio lietuviškieji ir ypač lyginamieji duomenys.

4. ŽAIBAS – DVASINIS NUŠVITIMAS

Ypač ryškiai su giliausia dvasine tikrovės esme Perkūnas siejamas vadinamojoje „Tibeto mirusiųjų knygoje“, ir abiem savo apraiškomis, tiek girdimąja, tiek regimąja. Knyga skaitoma prie mirštančiojo arba prie ką tik mirusiojo kūno ir kalba apie pomirtinius patyrimus, į kuriuos siekia atkreipti jo sąmonę. Sulig Algirdo Kugevičiaus vertimu:

> O kilmingasis, tavo sąmonei atsiskyrus nuo kūno, s u t v i k s tyra Esmės (dharmatos) Šviesa, subtili, giedra, vaiskiai spindinti, gąsdinanti žėrėjimu, žaidžianti spinduliais lyg miražas pavasario pievoje. Nebijok jos, nedrebėk, nebūgštauk! Atpažink joje savo Prigimties švytėjimą. Iš Šviesos gims tyras Esmės Garsas, d u n d a n t i s lyg tūkstantis g r i a u s t i n i ų. Jis – tavosios Prigimties Garsas, tad nebijok jo, nedrebėk, nebūgštauk!“; toliau vėl: „Iš Šviesų sklinda natūralūs Dharmos garsai – stiprūs lyg tūkstantis g r i a u s t i n i ų. Jie d u n d a, gaudžia, aidi, lydimi r y š k i ų t v y k s t e l ė j i m ų. Nebijok jų, nebėk. Atpažink juose savo sąmonės pasireiškimą.[103]

Taigi čia turime abi Perkūno apraiškas – girdimąją, kuri suvokiama kaip pirmapradis pamatinis Esmės Garsas, „dundantis lyg tūkstantis griaustinių“ (lietuviškai galima būtų tarti ir „tūkstantis perkūnų“, kaip keiksme *Po šimts perkūnų*), – ir regimąją, kuri suvokiama kaip pamatinė Esmės Šviesa, pasireiškianti „ryškiais tvykstelėjimais“, taigi pasireiškianti žaibais, žaibuojanti.

Neprisirišdami prie konkretaus veikalo, neišvengiamai daugiau mažiau sąlygoto laiko ir vietos, bet susitelkę į jo nurodomą Esmę, ją ir galime laikyti giliausia dvasine Perkūno esme, atpažįstama tiek kituose budizmo tekstuose, tiek kuo įvairiausiose dvasinėse tradicijose visame plačiame pasaulyje.

Kaip jau matėme, Budos mokymas, jo paties žodžiais, yra „tarsi didis debesis“, kuris, kaip sakyta, „ž a i b a i s vainikuotas, / p e r k ū n u g r i a u d ž i a, visas būtybes gaivindamas“[104]. Šia prasme mokymas yra tarsi žiūronas ar didinamasis stiklas, išryškinantis tą pačią vieną Esmę, kuri tad pro jį reiškiasi tomis pačiomis savo ypatybėmis.

Panašiais įvaizdžiais nusakomas ir pats Budos Šakjamunio nubudimas, arba nušvitimas: „Ištisas dienas ir naktis jis sėdėjo po [medžiu] pipala, ir naujojo mokymo kontūrai ėmė reikštis jo prote lyg skaistūs ž a i b o b l y k s n i a i“; savo ruožtu apie jau nubudusį ir savo mokymą skleidžiantį Budą: „Sakoma, kad jis tarsi ž a i b a s naktį apšviečia visų gyvų būtybių kelius.“[105]

Dvasinė būties Esmė nėra niekieno privati nuosavybė, ji prieinama kiekvienam. Šia prasme Budos Šakjamunio būklė prieš nubundant ir kelias į nubudimą nesiskiria nuo bet kurio žmogaus:

100 DvPSO: 138 (žr. 384), Nr. 33.

101 СржпП3, 179: Nr. 1584.

102 Baltrušaitis 2013: 51.

103 TMK: 155, 172, žr. 178 ir kt.; TBD: 41, 55, 60; taip pat žr. Eliade 1969: 37–38; Элиаде 1998: 345.

104 BT: 139, Nr. 134.5–6.

105 Hahn 2003 I: 116; II: 52.

Rūta Čigriejūtė. Pekūnas III. 2018 m.

„Žmogaus būklę Buda palygina su keleivio audringą naktį. Tik retkarčiais tamsą perplėšia žaibo plyksnis. Kentėjimas (*dukkha*) yra lyg toji tamsi naktis, supanti keleivį, o ž a i b o p l y k s n i a i – tos retos akimirkos, kai žmogaus sielą nušviečia džiaugsmas.“[106] (Sunku susilaikyti neprišliejus čia Pauliaus Širvio žodžių: „Tik gaila, kad laimė visuomet esti trumpa. Ji tartum žaibas nakties metu sušvytuoja ir vėl dingsta nakties gūdumoje.“[107])

Panašiai, tarkime, budizmo „Plačiojo kelio“, arba „Mahajanos autorių minimas ‘vienamirksnis nubudimas’ (*ekakṣaṇaābhisambodhi*) reiškia, kad Tikrovės suvokimas ateina staiga, kaip ž a i b o p l y k s n i s. Tas pats žaibo įvaizdis aptinkamas ir upanišadose.“[108]

Iš tikrųjų, „Kena upanišadoje“ (4.4) sakoma: *tasyaiṣa ādeśo yad etad vidyuto vyadyutadā itīn nyamīmiṣadā* „Štai [Brahmano] palyginimas: Jis lyg ž a i b o ž y b s n i s arba akies mirksnis“[109].

106 THH: 31, 296–297 ir t.; plg. panašią gnostikų santykio su Išganytoju sampratą GB: 4.

107 Širvys 2014: 198.

108 Eliade 1961a: 82.

109 RdhPU: 591; plg. Upanišados 2013: 59.

„Brihadaranjaka upanišadoje“ (V.7.1) dar griežčiau: *vidyut brahma ity āhuḥ; vidānād vidyut, vidyaty enam pāpmanaḥ, ya evaṃ veda, vidyut brahmeti, vidyud hy eva brahma* „Žaibas – tai Brahmanas, sakoma. Jis laikomas žaibu, nes nužiebia (nušviečia). Tas blogį nužiebia, kas šitaip žino – žaibą esant Brahmaną. Nes žaibas, iš tiesų, – tai Brahmanas“[110]. Čia vėlgi aukščiausioji dvasinė Tikrovė, ta pati viena dvasinė Esmė pasireiškia žaibu, žaibo žybsniu, taigi sutampa su regimaja Perkūno apraiška.

Ir kito, ne filosofinio, o epinio žanro tekstuose, antai „Mahabharatos“ XII knygoje „Višnus pasirodo kaip žaibo plyksnis, ryškus kaip tūkstantis saulių. Toliau tekste priduriama: ‘persiėmę šia šviesa mirtingieji, įvaldę jogą, pasiekia galutinį išsivadavimą’“[111].

Jau gerą tūkstantmetį prieš „Mahabharatą“ ir upanišadas „Rigvedoje“ perkūnijos dievas Indra pasižymėjo pabrėžtinai dvasinėmis savybėmis. Be to, kad jis, kaip minėta, yra poetas ir pats šventų giesmių šaltinis, sakoma, kad jis: *jaháre sómaṃ tanvī́ sáho máho háste vájram bhárati śīrṣáṇi krátum* „Pilve – somą, kūne – stiprybę, galią, rankoje – perkūno vėzdą turi, galvoje – dvasios jėgą“ (II.16.2); jis, „vos gimęs, – pirmas protingasis“, arba „manusis“ (trumpai ir labai tiksliai lietuviškai galėtume tarti „pirmasis mandaugas“: *jātá evá prathamó mánasvān*, II.12.1); drauge su Višnumi jiedu „visų minčių gimdytojai“ (*viśvāsāṃ janitā́rā matīnā́m*, VI.69.2) ir pan. Taigi šitaip, perdėm dvasiškai, Perkūnas suvokiamas jau nuo seniausių išlikusių indoeuropiečių tradicijos šaltinių.

Pažymėtina, kad ir pats Indros perkūniškojo „vėzdo“ pavadinimas *vajra-* („vadžra“ ar veikiau „vadžras“), nors neturi vieningos etimologijos, sulig viena iš jų yra bendrašaknis su lo. *vigilo, -āre*, vok. *wachen*, ang. *wake* ir kt. bendra reikšme „budėti, būdrauti“[112], taigi neįučia savaime mena ne fizinį, o būtent „dvasinį žaibą“ – nubudimą. Kaip kad „Rigvedoje“ (I.103.7) pasakyta: *tád indra préva vīryàṃ cakartha yát sasántaṃ vájreṇā́bodhayó ’him* „Tokį, Indra, vėlgi žygdarbį atlikai, kad miegančią vadžru pabudinai angį“[113]. Verta prisiminti, kad plačiai pasaulyje, pasak liaudies tikėjimų, Perkūnas pavasarį iš žiemos miego pažadinąs gyvates, o kartais ir kitus gyvūnus[114]. Jono Balio apibendrinimu: „Apskritai pirmasis griaustinis yra laikomas pavasario pranašu ir gamtos pažadintoju iš žiemos miego“[115]. Perkūnui griaudžiant ir žmogui nepatartina miegoti. Pasak Balio Buračo: „Šiaulėnų apylinkėse sakoma, kad, užėjus perkūnijai, negalima nei miegoti, nei gulėti, nes tokioj būklėj esantį žmogų Perkūnas gali nutrenkti“[116], taigi gatavai „prižadinti“. Panašiai manyta latvių: *Pērkona laikā nedrīkst gulēt, tas pievelk zibeni* „Perkūnijos metu negalima miegoti, tai pritraukia žaibą“[117]. Nes, pasak „Rigvedos“: *yá indra sásty avrat ’nuṣvápam ádevayuḥ* „Kas, Indra, miega, nedavęs įžadų, užsisapnavęs, – bedievis“.

Anot Mirčios Eliadės: „Staigus dvasinis nušvitimas daugelyje religijų prilyginamas žaibui. Negana to, tamsą perplėšiantis žaibo žybsnis buvo vertinamas kaip *mysterium tremendum* (‘sukrečianti paslaptis’), kuri, perkeisdama pasaulį, pripildo sielą švento siaubo. Žaibo užmušti žmonės laikomi perkūnijos dievų paimtais į dangų, o jų palaikai garbinami kaip šventos relikvijos. Žmogus, trenktas žaibo ir išlikęs gyvas, tampa visiškai perkeistas: jam iš tikrųjų prasideda naujas gyvenimas, jis – naujas žmogus. Vienas jakutas, trenktas žaibo, bet likęs gyvas, pasakojo, kad iš Dangaus nužengė Dievas, suskaldė jo kūną į gabalus, o paskui vėl sugrąžino į gyvenimą – po šios iniciacinės mirties ir prisikėlimo jis tapo šamanu. ‘Dabar, – pridūrė jis, – aš regiu visa, kas vyksta per trisdešimt varstų aplinkui’. Pažymėtina, kad šiame žaibiškos iniciacijos pavyzdyje mirties ir prisikėlimo temą lydi ir išbaigia staigaus nušvitimo motyvas: akinantis žaibo plyksnis lemia dvasinę transformaciją, dėl kurios žmogus įgauna aiškiaregystės galią. ‘Regėti per trisdešimt varstų’ – tradicinis posakis, kuriuo Sibiro šamanai nusako aiškiaregystę. Tarp eskimų tokią aiškiaregystę suteikia mistinis patyrimas, vadinamas ‘žaibo smūgis’ arba ‘nušvitimas’ (*qaumaneq*), ir be jo šamanu netampama“[118]. Po iniciacinių pastangų bei išbandymų: „Galiausiai neofitas patiria ‘žybsnį’ ar ‘nušvitimą’ (*qaumaneq*), ir šis mistinis patyrimas tampa pagrindu naujam ‘jautrumui’ – atskleidžia ekstrasensorinius sugebėjimus. *Qaumaneq* sudaro ‘paslaptinga šviesa, kurią šamanas staiga pajunta savo kūne, galvoje, tiesiog vidur smegenų – neapsakoma šviesa, kuri jį veda, spindinti ugnis, įgalinanti jį matyti tamsoje,

110 RdhPU: 294–295.

111 Eliade 1969: 32; Элиаде 1998: 340.

112 PkIEW: 1117–1118.

113 Dvasinę interpretaciją žr. Coomaraswamy 1935: 398–399.

114 Pavyzdžiui, rytų slavų Успенский 1982: 89, 146; osetinų Нарты 1975: 180.

115 Balys 1948 II: 11.

116 Balys 1998: 67, Nr. 684.

117 ŠmLTT: 1414, Nr. 23363, žr. 13364.

118 Eliade 1969: 22; žr. Элиаде 1998: 332; tas pats įvykis kiek kitu atžvilgiu aprašomas Eliade 1968: 80–81, žr. 75.

tiek perkeltine, tiek tiesiogine prasme, nes dabar jis netgi užmerktomis akimis mato tamsoje, taip pat mato ateities reiškinius bei įvykius, paslėptus nuo kitų.“[119] M. Eliadė apibendrina: „Išvardysime esminius šio mistinio šviesos patyrimo dėmenis: a) jis yra ilgo pasirengimo padarinys, bet visuomet ištinka netikėtai, ‘lyg ž a i b o p l y k s n i s’; b) turima omenyje vidinė šviesa, juntama visame kūne, bet ypač galvoje; c) pirmąsyk išgyvendamas tokį nušvitimą žmogus pasijunta kyląs; d) toks nušvitimas apima drauge regėjimą per atstumą ir aiškiaregystę: šamanas regi visa aplink ir labai toli, bet kartu jis regi ir neregimas esybes (ligonių sielas, dvasias), ir ateities įvykius.“[120]

Kinų vadinamosios „Permainų knygos“ trigrama *jen*, žyminti žaibą, kai taikoma žmogaus vidiniam pasauliui, reiškia būtent dvasinį, sąmonės nubudimą[121]. „Mingų dinastijos laikais (XVI a.) vienas mokinys apsigyveno greta mokytojo, kuris jau trisdešimt metų meditavo oloje. Kartą naktį, vienas žingsniuodamas kalnų takeliu, mokinys ‘pajuto, kad jo kūnu liejasi š v i e s a, ir savo viršugalvyje išgirdo p e r k ū n o g r i a u s m ą’. Kalnas, upelis, pasaulis ir jis pats išnyko. Patyrimas tęsėsi tiek, ‘kiek trunka sudeginti penkis žiupsnelius smilkalų’. Po to jis pasijuto tapęs visiškai kitu žmogumi, nuskaistintu vidinės Šviesos.“[122]

Dvasinę nušvitimo reikšmę žaibui pripažįsta daugelis simbolikos tyrinėtojų. Hansas Bydermanas: „Dėl savo dangiškos kilmės žaibas simbolizuoja ir nežemišką nušvitimą.“[123] Adas de Vrysas: „Dažnai laikyta (antai Paracelso ir alchemikų), kad siela žaibo tvyksnio tampa išlaisvinta.“[124] Išties, pasak Karlo Gustavo Jungo, „alchemikams, kaip Jokūbui Bėmei, žaibas reiškia staigų džiaugsmą bei nušvitimą“[125]. Pasak žinomo „Simbolių žodyno“ autorių Žano Ševaljė ir Aleno Gerbrano, „žaibas simbolizuoja intuityvų ir dvasinį nušvitimą“[126]. Rene Genono žodžiais, „žaibas yra vienas iš būdingiausių intelektinio bei dvasinio nušvitimo simbolių“[127].

Vakaruose tai ypač ryšku gnostikų mokymuose. Antai „Trijų dalių traktate“ minimas dvasinės „šviesos apsireiškimas žaibo pavidalu“, o vienas gnostinis traktatas tiesiog pavadintas „Perkūnas – tobulas protas“[128].

Iš pastarųjų laikų M. Eliadė pateikia tokią „liuminofaniją“ patyrusio ir tyrinėjusio daktaro Moriso Bjuko pavyzdį: „Drauge su šiuo patyrimu ateina džiaugsmo, pasitikėjimo, triumfo, išsigelbėjimo jausmai, taip pat – iškart arba vos po akimirkos – toks proto nušvitimas, kurio neįmanoma nusakyti. Joks kitas palyginimas taip gerai nenusako šio staigaus nušvitimo kaip ž a i b o t v y k s n i s nakties gūdumoje, atveriantis žvilgsniui prieš tai nematomą kraštovaizdį.“ Eliadė priduria, jog „ši vidinė šviesa iš pradžių suvokiama tarsi atsklidusi iš išorės“, bet „neapsakomą laimę daktaras Bjukas išgyveno ir proto nušvitimą, jo palygintą su smegenyse plykstelėjusiu žaibu, patyrė tik tuomet, kai suprato subjektyvią jos prigimtį“, savo ruožtu „šis nušvitimas suteikė jam dvasinį atgimimą ir visiškai pakeitė jo gyvenimą“[129].

Tas pats žaibo įvaizdis galioja ne tik aukščiausio masto dvasiniam nušvitimui, bet mažesniu mastu – bet kokiai staigiai įžvalgai, staigiam supratimui. Psichologai Stenlis Kripneris ir Džozefas Dilardas pažymi: „Intuityvus sprendimas kartais ateina kaip ž a i b o t v y k s n i s, visas ir iš karto.“[130]

„Pavyzdžiui, garsusis matematikas Anri Puankarė pats yra pasakojęs, kad jį išgarsinusias Fukso tipo lygtis jis atrado nesąmoningai. Sunkiai ir nesėkmingai triūsęs prie šių itin sudėtingų lygčių sprendimo, galiausiai jis metė šį darbą šalin. Ir tada, atsipalaidavus prie puodelio kavos, sprendimas prieš jo vidinę akį staiga nušvito savaime. Tuomet neturėdamas laiko, sprendimo jis iškart nė neužrašė, nes jis buvo toks aiškus, kad nebuvo reikalo nieko net pasižymėti – užrašyti jį bus galima bet kada vėliau. Jis ištiko kaip staigus praregėjimas. Nuo to karto buvo surinkta daugybė tokio pobūdžio duomenų. Viena iš garsių artitmetikos teoremų, įrodytų Karlo Frydricho Gauso ir jį išgarsinusių, irgi buvo perprasta panašiai. Gausas pasakoja ilgai prie jų dirbęs, tačiau nesėkmingai, ir paskui sprendimas staiga ‘šviste nušvito prieš mano akis’.“[131] Tad šis garsus matematikas yra prisipažinęs vieną iš savo teoremų perpratęs „ne atkakliu darbu, o Dievo malone,

119 Eliade 1968: 82.

120 Eliade 1969: 23; žr. Элиаде 1998: 333.

121 Govinda 1981: 27.

122 Eliade 1969: 45; žr. Элиаде 1998: 351.

123 Biedermann 2002: 495.

124 VrDSI: 297.

125 Jung 1983: 317.

126 Chevalier, Gheerbrant 1996: 607.

127 Guénon 1995: 224.

128 NHL: 100, 295–296 ir t.; žr. Трофимова 1898: 51; Miller 1986: 481; spėjama Indijos įtaka Sinha 1993: 110–112.

129 Eliade 1969: 67–68; žr. Элиаде 1998: 368.

130 Криппнер, Диллард 1997: 94.

131 Franz 1990: 114.

Rūta Čigriejūtė. Pekūnas IV. 2018 m.

taip sakant. Uždavinys išsisprendė lyg ž a i b u i t v y k s t e l ė j u s, net pats negalėjau suprasti nei parodyti ryšio tarp to, ką žinojau prieš tai, kuo pastaruoju metu rėmiausi tyrimuose, ir to, kas lėmė sėkmingą sprendimą“[132].

Ir, pasak mūsų Vydūno, „žinios žmogui kartais pareina, lyg jam koks ž a i b a s staiga n u š v i s t ų“[133]. „Ir visa žmonių pažanga taip moksle, taip dailėj ir tikyboj nepareina iš tokio darbo, bet iš ypatingų akies mirksnių. Sako patys žmonės, patyrę tokius akies mirksnius: man sušvytėjo!“; nors, deja: „Tokie ž a i b a i s i e l o j neatsitinka kiekvienam. Bet galėtų atsitikti. Žmogus tik turi bandyti būti visumet jis pats.“[134]

Algirdas Julius Greimas apie Joną Aistį, arba Kossu-Aleksandravičių, yra pasakęs, jog tai „tikras poetas – tiesos skelbėjas, bet jo poetinės tiesos yra trumpos ir taiklios kaip ž a i b o š v y s t e l ė j i m a i“[135].

Tam buvo pasišovusi ir kita mūsų poetė – Salomėja Nėris:

Didžią ugnį, ž a i b o ugnį
Degsiu širdyse,
Šventą mintį, š v i e s i ą m i n t į
Ž i e b s i u sielose.[136]

Iš senosios lietuvių religijos bene ryškiausias Perkūno teikiamo aukščiausio dvasinio nušvitimo pavyzdys yra aprašytas Mato Pretorijaus. Tai pasakojimas apie žemaitį elgetą, kuris 1652 m. Nybudžiuose siekęs būti nutrenktas žaibo. Tą kartą jam tai nepavyko, ir paskui kunigo paklaustas, kodėl jis to siekęs, elgeta paaiškino: *Ich wolte gern*

132 Persakyta Franz 1968: 383. Kiek kitaip: „Mano protas buvo įnikęs į uždavinį, bet aš vis neradau sprendimo, ir tuomet su Dievo malone staiga, lyg ž a i b u i t v y k s t e l ė j u s, išvydau visą reikalą, nors ir paskui dar negalėjau paaiškinti, kaip tai įvyko“ (Franz 1980: 95–96; žr. Криппнер, Диллард 1997: 99).

133 Vydūnas 1990: 32.

134 Vydūnas 1992: 140.

135 Greimas 1991: 112.

136 Nėris 1984 I: 300.

der Welt loß sein, und wen mich Gott durch seinen Donner zu sich genommen hätte, würd ich ohne einige schmerczen auff gelöset seyn, und dort im Himmel meinem Gott dienen, und darauß hätte ich schliessen können, daß ich Gottes Kind wäre „Norėjau palikti šį pasaulį, ir jeigu Dievas per savo perkūną būtų mane pasiėmęs pas save, būčiau ištirpęs be jokių skausmų ir ten, danguje, tarnavęs savo Dievui; iš to būčiau galėjęs spręsti, kad esu Dievo vaikas“[137]. Taigi žaibo elgeta siekė kaip galutinio išsivadavimo iš šio pasaulio vargų ir aukščiausio įmanomo dvasinio išsipildymo – sugrįžti Namo pas savo dangiškąjį Tėvą, į visišką Šviesą. Ir tai padaryti žmogui gali padėti Perkūnas.

Kaip tik tuo galiausiai ir paaiškinamas plačiai paplitęs liaudies tikėjimas, kad, Eliadės žodžiais, „žaibo užmušti žmonės laikomi perkūnijos dievų paimtais į dangų“. Gerai žinomas jis ir Lietuvoje. Štai vos keli Jono Balio pateikti pavyzdžiai iš XX a. pradžios:

Perkūno nutrenktas žmogus laikomas šventu, šč̃ėslyvu (Alytus); *Perkūno nutrenktas žmogus esąs laimingas, nes jis patenkąs po mirties Perkūno dvaran, ir visų esąs labai gerbiamas ir mylimas* (Šiluva, Raseinių r.); *Perkūno nutrenktas žmogus yra laimingas, nes jam atleidžiamos nuodėmės* (Raseiniai); *Apie griausmo nutrenktą žmogų pasakoja, kad jis yra laimingesnis, ne kaip pats numiręs* (Kupiškis); *Griausmo nutrenktą žmogų skaito laimingu danguje* (Dusetos, Zarasų r.); *Griausmo užmuštas žmogus eina dangun* (Švenčionys); *Jei griausmas žmogų užmuša, tai Dievas iš rozo jį pasiima – laimingas skaitos* (Čižiūnai, Ignalinos r.)[138] ir t. t.

Visi šie pavyzdžiai, kurių būtų galima pririnkti kur kas daugiau, akivaizdžiai liudija ne žemdirbišką ir ne karinę, o būtent dvasinę Perkūno sampratą ir drauge atskleidžia dvasinį senosios lietuvių tradicijos dėmenį, kurio ignoravimą galima paaiškinti tik ilgus amžius trukusia religine bei politine cenzūra ir iš jos paveldėtos šiuolaikinės akademinės konjunktūros dvasiniu neįgalumu.

5. IŠVADA

Trumpai drūtai, dvasinė Perkūno apraiška yra apreiškimas – tiek apreiškimas žodžiu, pats Dievo žodis, suteikiantis dvasinį žinojimą ir įšventinantis žmogų į žynius (griaustinis), tiek tiesioginis esmės apreiškimas per sąmonės nušvitimą (žaibas), pradedant šiaip kokio keblaus klausimo sprendimu ir baigiant aukščiausios dvasinės tikrovės, paties Dievo apsireiškimu.

NELIETUVIŠKŲ ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA:

Bėmė, Jokūbas = Jacob Böhme
Bydermanas, Hansas = Hans Biedermann
Bjukas, Ričardas Morisas = Richard Maurice Bucke
Dilardas, Džozefas = Joseph Dillard
Eliadė, Mirčia = Mircea Eliade
Gausas, Karlas Frydrichas = Karl Friedrich Gauss
Genonas, Rene = René Guénon
Gonda, Janas = Jan Gonda
Kluotinis, Arnoldas = Arnolds Klotiņš
Kripneris, Stenlis = Stanley Krippner
Muktupavelas, Valdis = Valdis Muktupavels
Puankarė, Anri = Henri Poincaré
Ševaljė, Žanas = Jean Chevalier
Tailoras, Edvardas Bernetas = Edward Burnett Tylor
Vrysas, Adas, de = Ad de Vries
Gerbranas, Alenas = Alain Gheerbrant

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI:

AIML = *American Indian Myths and Tales*. Selected and Bradūnas 1990 = Kazys Bradūnas. *Prie vieno stalo*. Vilnius: Vaga, 1990.

AnLTM = *Latviešu tautas mīklas: Izlase*. Sastādījusi A. Ancelāne. Rīgā: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1954.

Atharvaveda 1996 = *Atharva-veda-saÇhitā*. Translated into English with Critical and Exegetical Commentary by William Dwight Whitney, revised and edited by Charles Rockwell Lanman, I–II. Delhi: Motilal Banarsidass, 1996 (puslapių numeravimas ištisinis).

Balys 1938 = Vilniaus krašto lietuvių tautosaka. Spaudai parengė Dr. J. Balys. Iš: *Tautosakos darbai*, IV. Kaunas, 1938.

Balys 1948 I–II = Jonas Balys. *Lietuvių tautosakos skaitymai*, I–II. Tübingen: Patria, 1948.

Baltrušaitis 2013 = Jurgis Baltrušaitis. *Dulkės ir žvaigždės*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2013.

Biedermann 2002 = Hans Biedermann. *Naujasis simbolių žodynas*. Vilnius: Mintis, 2002.

Balys 1998 = Jonas Balys. *Raštai*. Parengė Rita Repšienė, I. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

Balys 2002 = Jonas Balys. *Raštai*. Parengė Rita Repšienė, III. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

Balys 2003 = Jonas Balys. *Raštai*. Parengė Rita Repšienė, IV. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

Bradūnas 1990 = Kazys Bradūnas. *Prie vieno stalo*. Vilnius: Vaga, 1990.

BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: *XVI amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.

137 PrtP III: 244, atsižvelgiant į Jono Kiliaus vertimą 245; plg. BRMŠ III: 136, 251.

138 Balys 1998: 76, Nr. 875–880 ir p. 182; žr. Laurinkienė 1996: 135–137.

BRMŠ III = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III: *XVII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

BRMŠ IV = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, IV: *XVIII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

BsR I = Jonas Basanavičius. *Raštai*, I: *Straipsniai ir studijos*. Sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Leonardas Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

BT = *Buddhist Texts through the Ages*. Translated and edited by Edward Conze. Oxford: Oneworld, 1997.

Buck 1949 = Carl Darling Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1949.

BūgaR I = Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius, I. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958.

Chevalier, Gheerbrant 1996 = Jean Chevalier, Alain Gheerbrant. *A Dictionary of Symbols*. London: Penguin Books, 1996.

Coomaraswamy 1935 = Ananda K. Coomaraswamy. Angel and Titan: An Essay in Vedic Ontology. Iš: *Journal of the American Oriental Society*, t. 55, 1935, Nr. 4.

ČpOTK = *Oi tu kregžde: Anelės Čepukienės tautosakos ir kūrybos rinktinė*. Parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1973.

Davidson 1990 = Hilda R. Ellis Davidson. *Gods and Myths of Northern Europe*. London: Penguin Books, 1990.

Dieveniškės 1995 = *Dieveniškės*. Sudarė Venantas Mačiekus. Vilnius: Mintis, 1955.

DkŽT I = Simonas Daukantas. *Žemaičių tautosaka*, I: *Dainos*. Parengė Vytautas Jurgutis, Bronė Kazlauskienė. Vilnius: Vaga, 1983.

DvPSO = *Pasakos, sakmės, oracijos*. Surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Vilnius: Vaga, 1973.

Eliade 1961 = Mircea Eliade. *Birth and Rebirth: The Religious Meanings of Initiation in Human Culture*. London: Harvill Press, 1961.

Eliade 1961a = Mircea Eliade. *Images and Symbols: Studies in Religious Symbolism*. London: Harvill Press, 1961.

Eliade 1968 = Mircea Eliade. *Myths, Dreams, and Mysteries: The Encounter between Contemporary Faiths and Archaic Reality*. London–Glasgow: Collins, 1968.

Eliade 1969 = Mircea Eliade. *The Two and the One*. New York–Evanston: Harper Torchbooks, 1969.

Eliade 1989 = Mircea Eliade. *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. London: Penguin Books–Arcana, 1989.

Elisonas 1935 = Jurgis Elisonas. Dievas Senelis: Pasakos apie negyvosios gamtos kūnų, augalų ir gyvulių atsiradimą ir taip pat apie Dievą Senelį, kuris kitą kartą po žemę vaikščiojo ir žmones gyvenimo mokė. Iš: *Mūsų tautosaka*. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, IX. Kaunas, 1935.

Feuerstein 1998 = Georg Feuerstein. *Tantra: The Path of Ecstasy*. Boston & London: Shambhala, 1998.

Franz 1968 = Marie-Louise von Franz. The Process of Individuation. Iš: *Man and His Symbols*. Eds. C. G. Jung, M.-L. von Franz. USA, Canada: Dell Publishing, 1968.

Franz 1980 = Marie-Louise von Franz. *On Divination and Synchronicity: The Psychology of Meaningful Chance*. Toronto: Inner City Books, 1980.

Franz 1990 = Marie-Louise von Franz. *Individuation in Fairy Tales*. Boston & London: Shambhala, 1990.

Frazer 1995 = Sir James George Frazer. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. Abridged edition. London: Papermac, 1994.

FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965 (puslapių numeravimas ištisinis).

FW = *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend*. Editor Maria Leach. New York: Funk & Wagnalls, 1949.

GB = *The Gnostic Bible*. Edited by Willis Barnstone and Marvin Meyer. Boston & London: Shambhala, 2003.

Goljevšček 2002 = Alenka Goljevšček. Mirusiųjų kultas slovėnų liaudies dainose. Iš: *Liaudies kultūra*, 2002, Nr. 5.

Gonda 1984 = Jan Gonda. *The Vision of the Vedic Poets*. New Delhi: Munshiram Manoharlal, 1984.

Govinda 1981 = Lama Anagarika Govinda. *The Inner Structure of the I Ching*. San Francisco: Wheelright Press,1981.

Greimas 1991 = Algirdas Julius Greimas. *Iš arti ir iš toli: literatūra, kultūra, grožis*. Vilnius: Vaga, 1991.

Guénon 1995 = René Guénon. *Fundamental Symbols: The Universal Language of Sacred Science*. Oxford–Northampton: Quinta Essentia, 1995.

Hahn 2003 I–II = Thich Nhat Hahn. *Senasis baltųjų debesų kelias: Budos pėdsakais*, I–II. Kaunas: Mijalba, 2003.

Jasiūnaitė 2010 = Birutė Jasiūnaitė. *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

Jobes 1962 = Gertrude Jobes. *Dictionary of Mythology, Folklore, and Symbols*, I–II. New York: The Scarecrow Press, 1962 (puslapių numeravimas ištisinis).

Jung 1983 = Carl Gustav Jung. *Alchemical Studies*. Princeton: Princeton University Press, 1983.

Karaliūnas 1987 = Simas Karaliūnas. *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė*. Vilnius: Mokslas, 1987.

Kirdienė 2000 = Gaila Kirdienė. Lietuvių liaudies smuikavimo terminija. Iš: *Liaudies kultūra*, 2000, Nr. 5.

Klotiņš, Muktupavels 2001 = Arnolds Klotiņš, Valdis Muktupavels. Tradiciniai muzikos instrumentai ir jų funkcijų latvių liaudies dainose semantika. Iš: *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 4.

Kursīte 1996 = Janīna Kursīte. *Latviešu folklora mītu spogulī*. Rīga: Zinātne, 1996.

Laurinkienė 1996 = Nijolė Laurinkienė. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.

LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.

LLD I = *Lietuvių liaudies dainynas*, I: *Vaikų dainos*. Parengė P. Jokimaitienė. Vilnius: Vaga, 1980.

LLD VI = *Lietuvių liaudies dainynas*, VI: *Darbo dainos*, 1: *Rugiapjūtės, avižapjūtės ir grikių rovimo dainos*. Parengė V. Misevičienė. Vilnius: Vaga, 1993.

LM II = *Lietuvių mitologija*. Sudarė Norbertas Vėlius, II. Vilnius: Mintis, 1997.

LM III = *Lietuvių mitologija*. Sudarė Norbertas Vėlius ir Gintaras Beresnevičius, III. Vilnius: Mintis, 2004.

LTs I = *Lietuvių tautosaka*, I: *Dainos*. Medžiagą paruošė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.

LTs V = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.

Macdonell, Keith 1995 I–II = Arthur Anthony Macdonell, Arthur Berriedale Keith. *Vedic Index of Names and Subjects*, I–II. Delhi: Motilal Banarsidass, 1995.

Matasović 2009 = Ranko Matasović. *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*. Leiden–Boston: Brill, 2009.

ME II = *Mitologijos enciklopedija*, II. Vilnius: Vaga, 1999.

Mykolaitis-Putinas 1982 = Vincas Mykolaitis-Putinas. *Lyrika*. Vilnius: Vaga, 1982.

Miller 1986 = Patricia Cox Miller. In Praise of Nonsense. *Classical Mediteranean Spirituality: Egyptian, Greek, Roman*. Edited by A. H. Armstron. London: Routledge & Kegan Paul, 1986.

Monier-Williams 1899 = Monier Monier-Williams. *A Sanskrit-English Dictionary, etymologically and philologically arranged, with special reference to cognate Indo-European languages by Sir. Monier Monier-Williams*. New edition, greatly enlarged and improved with the collaboration of professor E. Leumann, professor C. Cappeller, and other scholars. Oxford University Press, 1899; Delhi: Motilal Banarsidass, 1999.

MrhEWA I–II = Manfred Mayrhofer. *Etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1992–1996.

MrhKEWA I–III = Manfred Mayrhofer. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, I–III. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1956–1976.

MTBA I = *Mažoji Tibeto budizmo antologija*, I*: Milarepa, Končog-Tenpadronmė, Arjadeva*. Iš Tibeto kalbos vertė Algirdas Kugevičius. Kaunas: Gaivata, 1998.

MžPKEŽ = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.

Nėris 1984 I = Salomėja Nėris. *Raštai*, I: *Poezija 1920–1940*. Vilnius: Vaga, 1984.

NHL = *The Nag Hammadi Libraty in English*, translated and introduced by members of the Coptic Gnostic Library Project of the Institute for Antiquity and Christianity, Claremont, California, general editor James M. Robinson. Third, completely revised edition. San Francisco: Harper Collins Publishing, 1990.

PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.

PrtP III = Matas Pretorijus. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*. Parengė Ingė Lukšaitė, vertė Jonas Kilius, III. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2006.

Razauskas 2016 = Dainius Razauskas-Daukintas. *Mitiniai vaizdiniai Donelaičio „Metuose"*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.

RdhPU = *The Principal Upaniṣads*. Edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan. India: HarperCollins, 2000.

RzLD I = Liudvikas Rėza. *Lietuvių liaudies dainos*, I. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.

Sinha 1993 = Indra Sinha. *Tantra: The Search for Ecstasy*. London: Hamlyn, 1993.

Širvys 2014 = Paulius Širvys. *Aš beržas: Poezija ir laiškai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2014.

ŠmLTT = *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojis Prof. P. Šmits. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940–1941.

TBD = *The Tibetan Book of the Dead: The Great Liberation through Hearing in the Bardo by Guru Rinpoche according to Karma Lingpa*. A new translation from the Tibetan with commentary by Francesca Fremantle and Chögyam Trungpa. Berkeley and London: Shambhala, 1975.

THH = *Thus Have I Heard: Buddhist Parables and Stories*. New York etc.: Sutra Translation Commitee, 1999.

TMK = *Tibeto mirusiųjų knyga*. Iš tibetiečių kalbos vertė Algirdas Kugevičius. Kaunas–Vilnius: R. Anankos leidykla, „Dharma" leidykla, 2002.

Upanišados 2013 = *Upanišados*. Iš sanskrito vertė, įvadinį straipsnį ir paaiškinimus parašė Audrius Beinorius, mokslinis redaktorius Dainius Razauskas. Vilnius: Vaga, 2013.

Vaičaitis 1975 = Pranas Vaičaitis. *Lėkite, dainos*. Vilnius: Vaga, 1975.

Vyčinas 2001 = Evaldas Vyčinas. Būgnas Lietuvoje. Iš: *Lietuvos muzikologija*, II. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2001.

Vydūnas 1990 = Vydūnas. *Raštai*, I. Vilnius: Mintis, 1990.

Vydūnas 1992 = Vydūnas. *Raštai*, III. Vilnius: Mintis, 1992.

VlLD = *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.

VlSV = *Sužeistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vyturys, 1987.

Volteris 2011 = *Eduardo Volterio Lietuvoje įrašyti voleliai (1908–1909), saugomi Berlyno fonogramų archyve*. Knygą parengė Austė Nakienė, Rūta Žarskienė, konsultantė Susanne Ziegler. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

VrDSI = Ad de Vries. *Dictionary of Symbols and Imagery*. Amsterdam–London: North-Holland Publishing Company, 1976.

Žarskienė 2011 = Rūta Žarskienė. Užmirštieji muzikos instrumentai: dūdmaišis ir Lietuva. Iš: *Tautosakos darbai*, XLII. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

Атхарваведа 2005 = *Атхарваведа (Шаунака)*. Перевод с ведийского языка, вступительная статья, комментарий и приложения Т. Я. Елизаренковой, I: Книги I–VII. Москва: Восточная литература, 2005.

Васильков 1979 = Ярослав Владимирович Васильков. Земледельческий миф в древнеиндийском эпосе (Сказание о Ришьяшринге). Iš: *Литература и культура древней и средневековой Индии*. Москва: Наука, 1979.

Габышева 2003 = Луиза Львовна Габышева. *Слово в контексте мифопоэтической картины мира (на материале языка и культуры якутов)*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2003.

Грейвс 1999 I = Роберт Грейвс. *Мифы древней Греции*. Под редакцией и с предисловием А. Тахо-Годи, I. Москва: Прогресс-Традиция, 1999.

Гринцер 1998 = Павел Александрович Гринцер. *Тайный язык «Ригведы»*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1998.

Иванов, Топоров 1974 = Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. *Исследования в области славянских древностей*. Москва: Наука, 1974.

Крапп 2000 = Эдвин К. Крапп. *Легенды и предания о солнце, луне, звездах и планетах*. Москва: Фаир-Пресс, 2000.

Криппнер, Диллард 1997 = Стенли Криппнер, Джозеф Диллард. *Сновидения и творческий подход к решению проблем*. Москва: Издательство Трансперсонального Института, 1997.

Левкиевская 1999 = Елена Евгеньевна Левкиевская. О «демоническом» в музыке и музыкальных инструментах (карпатская народная традиция). Iš: *Мир звучащий и молчащий: Семиотика звука и речи в традиционной культуре славян*. Москва: Индрик, 1999.

МНМ II = *Мифы народов мира: Энциклопедия*. Главный редактор А. С. Токарев, II. Москва: Советская энциклопедия, 1982.

Нарты 1957 = *Нарты: Эпос осетинского народа*. Издание подготовили В. И. Абаев, Н. Г. Джусоев, Р. А. Ивнев и Б. А. Калоев. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1957.

Николаев, Страхов 1987 = Сергей Львович Николаев, Александр Борисович Страхов. К названию богагромовержца в индоевропейских языках. Iš: *Балто-славянские исследования 1985*. Москва: Наука, 1987.

Ригведа 1989 = *Ригведа: Мандалы I–IV*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва: Наука, 1989.

РФ = *Русский фольклор: Хрестоматия*. Составители: Т. В. Зуева, Б. П. Кирдан. Москва: Флинта–Наука, 2001.

СржпПЗ = Аляксандр Казіміравіч Сержпутоўскі. *Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў*. Мінск: Універсітэцкае, 1998 ($_1$1930).

Тайлор 1989 = Эдуард Бурнетт Тайлор. *Первобытная культура*. Москва: Издательство политической литературы, 1989.

Толстой 2003 = Никита Ильич Толстой. *Очерки славянского язычества*. Москва: Индрик, 2003.

Топоров 1984 = Владимир Николаевич Топоров. К интерпретации былины „Путешествие Вавилы со скоромохами“: мифологические истоки и историческая подкладка. Iš: *Балто-славянские исследования 1983*. Москва: Наука, 1984.

Трофимова 1898 = Марина Казимировна Трофимова. «Гром. Совершенный ум» (Наг-Хаммади VI.2). Iš: *Труды по знаковым системам: Текст – культура – семиотика нарратива*. Тарту: Тартуский государственный университет, 1989.

Тульцева 1982 = Людмила Александровна Тульцева. Символика воробья в обрядах и обрядовом фольклоре. Iš: *Обряды и обрядовый фольклор*. Москва: Наука, 1982.

Успенский 1982 = Борис Андреевич Успенский. *Филологические разыскания в области славянских древностей: Реликты язычества в восточнославянском культе Николая Мирликийского*. Москва: Изд-во Московского государственного университета, 1982.

ФсЭСРЯ I–IV = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, I–IV. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.

ЧрИЭС I–II = Павел Яковлевич Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, I–II. Москва: Русский язык, 1999.

Элиаде 1998 = Мирча Элиаде. *Азиатская алхимия: Избранные сочинения*. Москва: Янус-К, 1998.

THE SPIRITUAL ESSENCE OF THUNDER

Dainius RAZAUSKAS

The mythological notion of the Thunder-god has its roots in the natural phenomena of a thunderstorm – a storm accompanied by rumblings and lighting flashes. But that is not the only natural base of the notion – only its ground level. Mythological notions usually are layered, flaky metaphors referring to the three key areas of human activity (1. economy, reproduction; 2. social relations, authority, power; 3. oratory, knowledge, spirituality) and the three respective social classes (1. makers, farmers, tradesmen; 2. warriors, leaders, rulers; 3. poets, wizards, priests). The fertilising thunderstorm is the manifestation of the Thunder-god on the level of economy and reproduction, while on the level of interrelations and war he is the unconquerable hero, an archetype of every victorious warrior. Therefore, the Thunder-god is not either–or but both a fertilising atmospheric deity and the victory-affording warrior-god. Accordingly, the core of the manifestation of thunder on the spiritual level is revelation – as revelation by word, the very Word of God (acoustic constituent – rumbling), as direct revelation by enlightening consciousness (visual constituent – lightning). That is exactly what makes the spiritual essence of the mythological Thunder.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius,
E. paštas: liaudies.kultura@lnkc.lt

Gauta 2018-01-25, įteikta spaudai 2018-04-24

GYVASIS SĄRAŠAS

2017-ųjų gruodžio viduryje dešimt mūsų tradicinės kultūros reiškinių buvo įrašyti į Lietuvos nacionalinio nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą. Kaip kuriamas šis sąvadas ir ką jis aprėpia, Lietuvos nacionalinio kultūros centro atstovės ir ekspertų komisijos narės Vidos ŠATKAUSKIENĖS teiraujasi Juozas Šorys.

■ *Kaip ir kada gimė Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo sąvado idėja?*

Mūsų bendradarbiavimas su UNESCO prasidėjo 1999 m., kai ruošdamiesi dalyvauti šios organizacijos ir Japonijos paramos fondo remiamame projekte „Ilgalaikės valstybinės žodinio ir nematerialaus paveldo turtų (vertybių) išsaugojimo ir plėtros programos kūrimas“, o vėliau šį projektą vykdydami aiškinomės, kas sudaro nematerialųjį kultūros paveldą, kaip jį identifikuoti ir registruoti. Šios veiklos pradžią žymi 1998 m. Stokholmo konferencija – jos metu pradėta kalbėtis apie šį paveldą sudarančius reiškinius, siekta pagrįsti jo svarbą tautų ir žmonijos kultūrai bei visuomenės raidai. Netrukus UNESCO ėmėsi nematerialaus kultūros paveldo reiškinius pristatyti plačiau, pradėti skelbti Žmonijos žodinio ir nematerialaus kultūros paveldo šedevrai, o šalys pakviestos siūlyti į šį sąrašą savosios kultūros vertybes. Tad 2000–2001 m. Kultūros ministerija, jos įkurta Etninės kultūros ekspertų komisija drauge su nacionaline UNESCO komisija svarstė pirmąsias lietuviškas „kandidatūras“: Kūčias, Užgavėnes, sutartines, laidotuvių tradicijas, Vilniaus verbas ir kryždirbystę. Pastarąją itin palaikė tuometinė Lietuvos ambasadorė prie UNESCO Ugnė Karvelis. Kai 2001-aisiais kryždirbystės ir kryžių simbolikos fenomenas sulaukė UNESCO pripažinimo, mes jau turėjome nemenką įdirbį. Tuo metu, galima sakyti, ir nusistovėjo daugeliui šalių priimtina nematerialaus kultūros paveldo samprata, buvo nusibrėžtos ir tolesnių darbų gairės.

Skaitytojams priminsime, kad UNESCO Žmonijos žodinio ir nematerialaus kultūros paveldo šedevrais 2001 m. buvo paskelbta Lietuvos kryždirbystė ir kryžių simbolika, o 2003 m. – Dainų ir šokių švenčių tradicija Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje. 2003 m. spalio 17 d. Paryžiuje UNESCO vienijamos šalys priėmė Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvenciją. Jai įsigaliojus šios vertybės buvo įtrauktos į Reprezentatyvųjį žmonijos nematerialaus kultūros paveldo sąrašą. 2010 m. šį sąrašą papildė dar viena Lietuvos vertybė – lietuvių polifoninės dainos sutartinės.

Nors nematerialusis kultūros paveldas dėl savo prigimties yra tarsi neapčiuopiamas, nemedžiagiškas, iš tiesų jis yra bene tvariausias. Tai mūsų tautos kultūros pamatas, tarsi daukantiškasis būdas – mūsų gyvenimo, buvimo čia būdas... Šis paveldas lemia žmonių nuostatas ir pasirinkimą, sutelkia ir perteikia kiekvienos tautos savitumą, mums patiems bei kitiems atsako į klausimus, kas ir kokie esame, kaip gyvename, ką ir kaip veikiame, kas mums svarbu, kuo skiriamės nuo kitų. Turėdami šiuos pagrindus, galime palaikyti visavertį dialogą su kitomis tautomis, artėti prie bendriausių humanistinių vertybių. Manau, kad UNESCO atskleista nematerialaus kultūros paveldo reikšmė ir paskelbta jo apsaugos konvencija yra labai svarbios iniciatyvos (tiesa, anksčiau buvo paskelbti ir kiti svarbūs dokumentai, pavyzdžiui, „Rekomendacija, kaip išsaugoti tradicinę kultūrą ir folklorą“, (1989 m.), joje buvo apibrėžtos folkloro, tradicinės kultūros sąvokos). Įsiteisėjus konvencijai pradėtas kurti Žmonijos nematerialaus kultūros paveldo reiškinių sąrašas, atsirado galimybė jį sugretinti su Pasaulio kultūros ir gamtos paveldu bei Pasaulio paveldo sąrašu, kuriame, beje, įrašytas Vilniaus istorinis senamiestis, Kuršių nerija, Kernavės archeologinė vietovė ir Struvės geodezinis lankas.

2004 m. Lietuvos Respublikos Seimas patvirtino minėtąją UNESCO Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvenciją. Ar taip buvo įsipareigota ir Lietuvoje imtis konkrečių nematerialaus paveldo apsaugos veiksmų?

Taip, Lietuvą, kaip ir kitas šalis, minėtos konvencijos ratifikavimas teisiškai įpareigojo aptariamąją kultūros sritį *išsaugoti*. Manau, kad ši žodžio forma tiksliau atspindi dokumento paskirtį, nei tiesiog *saugojimas* – juk pagrindinis tikslas ne apsitverti tvoromis ir saugoti savąsias vertybes kaip muziejinius eksponatus, priešingai, siekiama visomis priemonėmis jas stiprinti ir puoselėti, užtikrinti vietos, krašto istorinių ir kultūros tradicijų tąsą, t. y. išsaugoti jas sau ir ateities kartoms. Na, o valstybių nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąrašai arba sąvadai, inventoriai, registrai (kiekviena šalis renkasi, kaip juos įvardyti) – tai viena iš priemonių šiam tikslui pasiekti.

Pirmojo Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo sąvado vertybių dešimtuko pristatymas Vilniaus Rotušėje. 2018 m. Iš LNKC archyvo.

Minėtoji konvencija – tarsi direktyva, kaip veikti nacionalinių valstybių lygmeniu, didesne ar mažesne dalimi atkartojanti ir Reprezentatyviojo žmonijos nematerialaus kultūros paveldo sąrašą?

Taip, iš esmės savo prigimtimi tai tapatūs dalykai, tik vienu atveju apie išskirtinius kultūros reiškinius, tradicijas garsas sklinda visame pasaulyje, o kitu atveju – visų pirma savoje šalyje. Suformuota nuostata, kad nuo šiol į UNESCO ekspertų sudaromą Žmonijos nematerialaus kultūros paveldo sąrašą galės būti siūlomi tik į nacionalinius sąrašus jau įtraukti tradicinės kultūros reiškiniai, vertybės ar atskiri jų elementai (tai UNESCO terminas).

Kas yra pagrindiniai nacionalinio sąvado vertybių teikėjai – turbūt žvilgsnis krypsta į regionus, savivaldybių lygmenį? Juk pristatomi vietos etninės kultūros žinovams ir kultūros valdininkams žinomi, gyvybingi tradicinės kultūros reiškiniai? Pavyzdžiui, išsiaiškinau, kad Varėnos rajono savivaldybė buvo numačiusi penkis kandidatus, vėliau apsvarsčiusi pasiūlė tris, o į Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą buvo įtrauktas vienas pasiūlymas – Žiūrų kaimo šilinių dzūkų dainavimo tradicija.

Maždaug taip ir vyksta jų atranka. UNESCO ekspertai pabrėžia, kad į šiuos sąvadus svarbu įtraukti iki šiol gyvybingus ir bendruomenėms svarbius tradicinius reiškinius. Nuo 2015 m., atnaujinus Lietuvos sąvado rengimo darbus, visos savivaldybės buvo kviečiamos atkreipti dėmesį į jų teritorijose gyvuojančius reiškinius, sudaryti vietinius jų sąrašus, šiam darbui burti tradicijų saugotojus, mokytojus ir kt., taip pat paskirti už sąvado sudarymą atsakingus specialistus. Pasiūlyta numatyti 3–5 reiškinius, kurie galėtų būti pateikiami nacionaliniam sąrašui, ir, po konsultacijų, pradėti rengti jų bylas bei teikti paraiškas sąvado ekspertų komisijai. Ir šis procesas turėtų vykti kasmet, kaip sėja ir pjūtis, vis pildant aruodą nauju derliumi. Skirtumas tik tas, kad jis nei per metus, nei per dešimtmečius neišsenka.

Varėnos rajono specialistai taip ir padarė, jie patys pasiūlė apsvarstyti Žiūrų dainavimo tradiciją. Kurdami nacionalinio sąvado koncepciją, žinoma, diskutavome, modeliavome, koks jis turėtų būti. Mūsų, rengėjų grupės, nuomone, sąvade pristatomos vertybės gali būti labai įvairios: plačiai žinomos ir lokalios, įgijusios įvairiausias raiškos formas. Vienas visa Lietuva pripažins kaip svarbias, gyvas, reikšmingas, atskleidžiančias lietuviškąją tapatybę: tokios yra Kūčių tradicijos, visoje Lietuvoje šokama polka, lopšinių ir vaikų migdymo tradicijos. Kiti reiškiniai gali būti regioninio lygmens, gyvuojantys

viename etnografiniame regione ar tik konkrečioje geografinėje erdvėje, tarkim, Šiaurės rytų Aukštaitijoje arba Pietryčių Lietuvoje. Kad ir mūsų verbos, paplitusios tik Pietryčių Lietuvoje. Pavyzdžiui, vertybe jau pripažinta šiaudinių sodų rišimo tradicija ilgiau išliko Aukštaitijoje ir Dzūkijoje, tačiau dabar juos riša visoje Lietuvoje, medžiagą apie juos surinko bei sąvadui paraišką pateikė Vilniaus etninės kultūros centras. Būtų gerai, kad šioje srityje dalykiškai galėtų bendradarbiauti ir kelios savivaldybės, o reikšmingi reiškiniai būtų pristatomi kuo išsamiau. Žinoma, nematerialaus kultūros paveldo vertybės gali būti ir lokalios, svarbios tik konkrečiai kaimo ar miestelio bendruomenei. Jei ji tapatinasi su tokiu reiškiniu, gali jį pristatyti, t. y. pasiūlyti įvertinti kaip nacionalinę vertybę. Sąvadui gali būti siūlomi ir keli panašaus pobūdžio reiškiniai iš keleto vietovių, – be abejo, jie turės ir savitų bruožų, nulemtų skirtingų kultūrinių, istorinių tradicijų. Tad šiuo atveju daugiausia lemia konkreti iniciatyva, apsisprendimas ir noras daugiametę aplinkėje gyvuojančią ir bendruomenės tęsiamą tradiciją iškelti ir įtvirtinti sąvade. Geras pavyzdys – Kurtuvėnų (Šiaulių r.) Užgavėnės, kurias pristatančią paraišką pateikė Šiaulių rajono savivaldybės kultūros centro Bazilionų filialo specialistai. Žemaitijoje daug kur švenčiamos Užgavėnės, bet kurtuvėniškiai buvo pirmieji, nesuabejoję savo tradicijos turiningumu ir gyvybingumu.

Svarbu, kad kiekvienoje savivaldybėje būtų žmonių, norinčių ir galinčių imtis šios veiklos – nustatyti ir tirti vietos bendruomenėms reikšmingus, išliekamąją vertę turinčius tradicinės kultūros reiškinius, kurie vienu ar kitu požiūriu yra išskirtini, – itin gyvybingi ar kaip tik priešingai – jau nykstantys, ir jiems būtina valdžios institucijų ir visuomenės sambūrių pagalba. Būtina suprasti, kad sąvadas nėra savitikslis: pastebėtos, išsaugotos ir toliau puoselėjamos vertybės gali būti svarbios ne tik kultūros, bet ir ūkio, turizmo, socialinei, sveikos gyvensenos plėtrai, taip pat ugdymui – ne viena savivaldybė jau kuo puikiausiai tai išnaudoja.

Savivaldybėse tuo, manau, užsiima kultūros skyriai arba rajoniniai kultūros centrai (tiesa, kartais guvumo nestokoja ir analogiški miestelių kultūros dariniai), tačiau juk iniciatyvos teisę turi ir kiti su tradicine kultūra sutapę (ar net į ją panirę) žmonės ir bendruomenės?

Taip, todėl ketiname kviestis bendruomenes į seminarus ir kalbėtis tiesiogiai. Pagal konvenciją, pagrindinės tradicijų saugotojos ir yra bendruomenės. Jei joms tai reikšminga, tai tampa reikšminga ir nacionaliniu, ir net tarptautiniu mastu. Tai esminis šio sąvado skirtumas nuo kitų egzistuojančių UNESCO sąrašų (pavyzdžiui, Pasaulio paveldo), kur lemiamas sprendimas tenka ekspertams. Kuriant sąvadą svarbiausia, kad bendruomenėms rūpėtų teikiamą reiškinį išsaugoti. O įvairios institucijos turi joms padėti jį tinkamai aprašyti, dokumentuoti (konsultuojantis su mokslininkais, kultūros vadybininkais), o vėliau – ir jį puoselėti. Kita vertus, šiais laikais ir bendruomenių samprata yra pakitusi – įprastai jos siejamos su tam tikra lokalia geografine vietove. Tai, žinoma, šakninės tradicijų puoselėtojos. Tačiau dabar ne mažiau svarbios bei veiksnios būna ir kitokio pobūdžio nevyriausybinės organizacijos – besijungiančios pagal interesus, veikiančios klubų, draugijų ir kitais pavidalais, pavyzdžiui, Lietuvoje plintantys šokių klubai, kraštiečių bendrijos, panašiu principu susibūrę folkloro ansambliai ar kt. Suvokę vieno ar kito reiškinio svarbą, jos gali pasiryžti jį saugoti ir plėtoti... Tad kviečiami prisidėti visi – valstybinės, savivaldos, nevyriausybinės institucijos ir net asmenys.

Gal trumpai prisiminkime, kas atsakingas už nacionalinio sąvado rengimą, kaip jis valdomas?

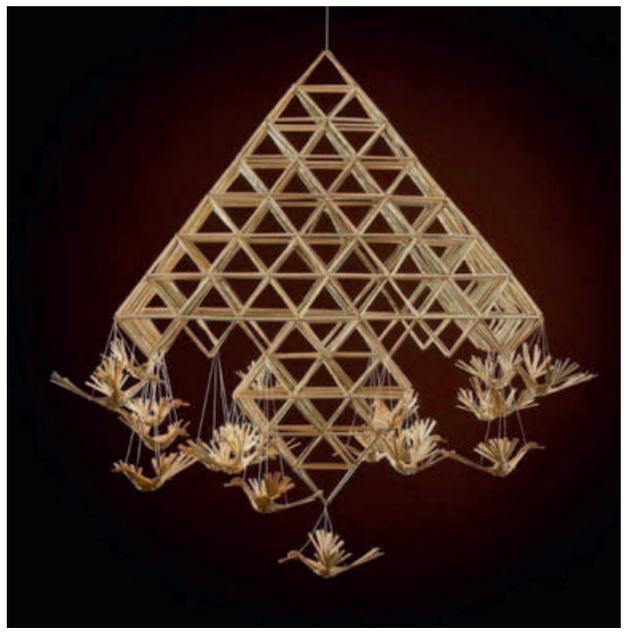
Sąvado valdytoja yra Kultūros ministerija, o jo tvarkytojas – Lietuvos nacionalinis kultūros centras. Rengdami sąvado koncepciją labai glaudžiai bendradarbiavome su Kultūros ministerija. Šia proga negaliu nepaminėti ilgametės ministerijos specialistės Irenos Seliukaitės, su kuria nuolat buvo tariamasi, diskutuojama, veikta drauge. Tas „sukibimas“ buvo (ir yra) visiškai natūralus, nes, kaip žinome, už nematerialųjį kultūros paveldą Lietuvoje atsakinga valstybė – Vyriausybė ir jos įgaliota Kultūros ministerija – juk svarbūs ir politiniai sprendimai, ir finansavimo reikalai. O už visą sąvado kūrimo procesą yra atsakingas Lietuvos nacionalinis kultūros centras, tad nuo 2017 m. Etninės kultūros skyriuje turime dvi Nematerialaus kultūros paveldo sąvado specialistes – etnomuzikologę, dr. Loretą Sungailienę ir filologę Skirmantę Ramoškaitę.

Kiek pasiaiškinkime nuolat kintančios terminologijos niuansus. Turbūt jau prieš keliolika metų kalbėjome apie Tradicinės kultūros sąvadą, bet vėliau iš UNESCO dokumentų perimta kita jo pavadinimo formuluotė...

Kurį laiką rūpimos srities terminai UNESCO nebuvo tiksliai apibrėžti ir nustatyti, tad rinkomės tradicinės kultūros pavadinimą. Ir dabar manau, kad tarp nematerialaus kultūros paveldo ir tradicinės kultūros terminų nėra didelio

Kūčių šventimo tradicija: aukštaitiškas Kūčių stalas. 2012 m. Iš LNKC archyvo.

Šiaudinių sodų tradicija: Marijos Liugienės sodas. 2015 m. Artūro Moisiejenkos nuotrauka.

atotrūkio – šios sąvokos didžiąja dalimi sutampa. O mūsų sąvado ir jo vertybių samprata remiasi ilgaamžėmis istorines šaknis turinčiomis tradicijomis. Mūsų šalyje įsitvirtinusių tradicinės, arba etninės, kultūros sąvokų apibrėžimai iš esmės taip pat nedaug kuo skiriasi. Etninės kultūros globos pagrindų įstatyme etninė kultūra apibrėžiama glausčiau, paprasčiau, šis terminas patogesnis bei lengviau ištariamas, o nematerialaus kultūros paveldo samprata UNESCO dokumentuose išskleista ir paaiškinta labai išsamiai. Vis dėlto abiem atvejais matome tuos pačius akcentus – perdavimą iš kartos į kartą, atsinaujinimo būtinybę, tapatumo stiprinimą ir pan. Iš dalies skiriasi kultūros subjektai – konvencijos apibrėžime tai yra bendruomenės, grupės, pavieniai asmenys, mūsų įstatyme – visa tauta. Dėl teisinio nuoseklumo, numatydami sąvado veiklas ir rengdami jo informacinę sistemą reglamentuojančius dokumentus, turėjome atsižvelgti į mūsų ratifikuotą minėtąją UNESCO konvenciją ir laikytis nustatytos tarptautinės terminijos.

Lietuvoje savo poreikiams tebenaudojame įvairius terminus: tradicinė, etninė, tautinė, prigimtinė, archajinė, paveldėtoji kultūra... Ar būtų didelis akibrokštas, jei šiuos apibūdinimus vartotume sinonimiškai?

Manau, kad neretai, ypač gyvoje kalboje, taip ir nutinka. Šios sąvokos yra artimos, tik paryškinami tam tikri jų aspektai – perdavimo būdas, kilmė (tradicinė, paveldėtoji, prigimtinė), kam, kokiam socialiniam dariniui priklauso (etninė, tautinė, tautos), amžius (archajinė, senoji), kokį lauką apima (folkloras) ir pan. Aš pavartoju, kitiems irgi siūlau sakyti – gimtoji kultūra. Kita vertus, manau, kad nuolat patys turėtume pasitikrinti, kaip suvokiame šių sąvokų turinį ir jų vartojimo lauką, ar jos galėtų būti taikomos sinonimiškai, ar kiekvienai priskirtina sava aprėptis ir kontekstas. Lietuvoje nė viena iš minėtųjų sąvokų neturi jokio neigiamo krūvio ar reikšmės, skirtingai nuo kai kurių kitų šalių, kuriose jų kartais bijomasi, įžvelgiant nacionalizmo grėsmes, todėl ir oficialioje retorikoje jas vengiama vartoti. Čia svarbu paminėti, kad sąvadas, skatinantis įvertinti lietuvių tradicinės kultūros reiškinius, jokiu būdu nėra uždaras, atsiribojęs nuo kitų Lietuvos tautinių bendrijų puoselėjamų tradicijų. Priešingai – laukiami ir jų pasiūlymai.

Pasidomėjau, kaip UNESCO apibrėžia, kas yra nematerialus kultūros paveldas. Tai „ilgainiui nusistovėjusi veikla, vaizdai, išraiškos formos, žinios, įgūdžiai, taip pat su jomis susijusios priemonės, objektai, žmogaus kultūros erdvės, kuriuos bendruomenės, grupės ir kai kuriais atvejais pavieniai žmonės pripažįsta savo kultūros paveldo dalimi“ <...>, kurios „teikia tapatybės ir tęstinumo pojūtį“. Kaip tai pakomentuotumėte?

Šioje nematerialaus kultūros paveldo apibrėžtyje neįžvelgiu kokių nors prieštaravimų, to, kas mums būtų nepriimtina. Turėčiau priekaištų nebent pačiai formuluotei – nematerialus kultūros paveldas. Tokia žodžių konstrukcija yra gremėzdiška, geriau

Sodas virš Kūčių stalo. 2015 m. Artūro Narkevičiaus nuotrauka.

tinkanti oficialiai, dokumentų, mokslo, o ne gyvajai kalbai. Su tradicijų saugotojais, pateikėjais šitaip sakydami ko gero visai nesusikalbėtume. Norėtųsi, kad ji būtų paprastesnė ir aiškesnė. Be to, žodis nematerialus – su neiginiu, o tai ne itin tinka sąvokoms. Šiuo atveju ir žodis „paveldas“ vartojamas ne itin tinkama reikšme: juk norima kalbėti ne tik apie užfiksuotą, dokumentuotą, archyvuose saugomą paveldą, bet ir dabar tebegyvuojančius reiškinius, šių laikų gyvąją tradiciją.

Konvencijoje yra nusakytos penkios sritys, kuriose ir pasireiškia nematerialus kultūros paveldas. Tai „žodinės kūrybos tradicija ir išraiškos formos, įskaitant kalbą kaip nematerialaus kultūros paveldo raiškos priemonę; atlikimo menai; papročiai, apeigos ir šventiniai renginiai; su gamta ir visata susijusi mokslinė veikla; tradiciniai amatai“. Vis dėlto iš Paryžiaus į pasaulio kultūrų raidą žvelgiantys tarptautiniai minėtųjų penkių sričių formuotojai kai ko gal ir neužgriebia – mitinio-religinio matmens, kiekvienos tautos per amžius įsigyventos pasaulėžiūros...

Nepasakyčiau, kad neužgriebia. Tiriamasis gamtos ir visatos reiškinių pažinimas aprėpia ir pasaulio paslapčių, žmogui sunkiai suvokiamų ar visai nesuprantamų dalykų išsiaiškinimą, pagrindimą. Į tai sukrenta pasaulėžiūra, tikėjimai (religija), iš

Lopšinių ir vaikų migdymo tradicija Lietuvoje: pateikėja Emilija Brajinskienė. 2008 m. Iš LNKC archyvo.

Lopšinė Vilniaus Rotušėje. 2018 m. Iš LNKC archyvo.

laiko glūdumų perimta, senųjų genčių patirties bei išminties prisodrinta žinija apie pasaulio sandarą, gamtos ciklus ir reiškinius, dangų, augalus, gyvūnus, žmogų, taip pat mitiniai vaizdiniai; šalia ūkinių, racionalių veikimo būdų – ir maginės vaisingumo skatinimo, gydomosios praktikos, ritualai, galios suteikimas žodžiui; aplinkos stebėjimas, ryšio tarp makro- ir mikrokosmoso, visų būties elementų suvokimas; paveldėtas santykis su aplinka – gamtine (žeme, dangumi, medžiu, paukščiu, akmeniu, griaustiniu) ir žmogiškąja (šeima, bendruomene, protėviais), žmogaus gyvenimo ciklo suvokimas, vertybinės teisingumo, doros, grožio ir kitos nuostatos ir t. t. Tai kone visiškai neapčiuopiami, nemedžiagiški, mentaliniai, sąmonės, idėjų lygmens dalykai. Kita vertus, Lietuvoje kalbėdami apie etninę kultūra, jau seniai suvokėme ją kaip visumą, kurios

Kupiškėnų vestuvės: kupiškėnų vestuvininkai. 1934 m. Iš Kupiškio etnografijos muziejaus archyvo.

Kupiškėnų vestuves atkūręs folkloro ansamblis „Kupkėmis“. 2012 m. Iš Kupiškio kultūros centro archyvo.

pagrindas yra pasaulėžiūra, pagrindžianti žmonių elgesį, paaiškinanti daugelį reliktinių reiškinių. Šiuolaikiniuose etnologiniuose, tautosakos, religijos tyrimuose liaudies medicina, dangaus šviesulių, atmosferos reiškinių žinija, mitiniai poetiniai vaizdiniai, dievai, mitinės būtybės ir t. t. nuolat yra dėmesio centre. Pastaruoju metu milžinišką postūmį šios srities tyrimams suteikia Prigimtinės kultūros instituto seminarai ir kitos veiklos.

Tiesa, negalėčiau pasakyti, kiek UNESCO dokumentuose suformuluotos nuostatos ir sampratos sutampa su įvairiose šalyse įsitvirtinusiu klasifikavimu, nacionaliniais sąrašais. Jos, be abejo, šiek kiek įvairuoja. Be to, vis dar susiduriame su vertimo keblumais. Vis dėlto manau, kad konvencijos

Jūžintų krašto keptinis alus: salyklo kepalo formavimas. 2003 m. Iš LNKC archyvo.

Girinė ir vola. 2003 m. Iš LNKC archyvo.

nusakytos nematerialaus paveldo raiškos sritys didžiąja dalimi aprėpia žmogaus minties ir veiklos įvairovę – tai matyti ir iš skirtingų šalių pasiūlytų bei jau įtrauktų į pasaulio sąrašus vertybių, kurios praplečia apibrėžimo ribas, pavyzdžiui, 24 Saulės pavadinimai, žinios apie laiką ir veiklos, susijusios su metiniu Saulės ciklu (Kinija) ir kt.

Ko gero, jau metas užmesti akį į dešimt pirmųjų Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo sąvade įrašytų vertybių? Lopšinės ir vaikų migdymo tradicijos – kažkas tarsi prisimerkęs kužda, kad dainuok nedainavęs, o pamiegoti vis tiek teks, kad ir kaip muistysies, ypač kai dar žalias ir nesusitupėjęs tebesi... Ir manau, kad be etnomuzikologės Jūratės Šemetaitės lopšinės neapsiėjo?

Kur ten! Daug metų ji tais dalykais nuolat ir sistemingai domisi, renka ir analizuoja. Skirtingai nuo dainų, šokių ar pasakų, kuriuos klausinėjami pateikėjai daugiausiai traukia iš atminties, lopšinės ir dabar tebėra gyvos (kaip ir žaidimai su mažaisiais, bet jiems, ko gero, ruošime kitą paraišką). Lopšinės yra dainuojamos, giedamos, perimamos iš mamų, močiučių arba mamos įgūdžių semiasi iš įrašų, paskaitų, mokymų. Tai svarbu vaikams, nes su lopšinėmis juos pasiekia itin reikšminga informacija, tai mūsų tautos branduoliai, perduodami žodžiais, vaizdiniais, simboliais ir intonacijų kalba. Lopšinės ramina vaiką, padeda jam geriau jaustis, sieja su mama ir taip jį stiprina. Kitaip sakant, suteikia daug svarbių atspirties taškų žengiant į gyvenimą.

Tokia turbūt būtų ir daugelio atkuriamų tradicijų siekiamybė. Kupiškėnai pagarsėję savo „Kupiškėnų vestuvėmis“ – garsia, sena tradicija.

Iš tiesų, „Kupiškėnų vestuvės“ yra įdomus reiškinys, turintis ilgą istoriją. Savitos vestuvių tradicijos, žinoma, gyvavo visur Lietuvoje, tačiau kupiškėnų vestuvės įgavo kitą, kultūrinę formą – vestuves rekonstruojančius spektaklius, kuriuos jie rodė scenoje dar tarpukariu. Pirmieji vaidinimai buvo parengti Mikalinos Glemžaitės (1933–1941 m.), po to – Povilo Zulono (nuo 1966–1992 m.), o šiuo metu „Kupiškėnų vestuves“ iš užmaršties kelia Kupiškio kultūros centro folkloro ansamblis „Kupkėmis“. Didžiulis kupiškėnų tradicijų tęsėjų būrys išaugino įdomų kultūrinį reiškinį. Manau, jis tikrai buvo vertas pažymėjimo ir įtraukimo į sąvadą. Juo labiau kad kupiškėnai rūpinasi ne tik spektakliu, jie siekia kai kuriuos archajiškus tradicinių vestuvių fragmentus grąžinti į tikras vestuves, kad šiuolaikiniai jaunavedžiai prisimintų kupiškėnų vestuvių apeigas. Ir norinčių vis atsiranda. Gražu, kai įtvirtinant šiuolaikinę santuoką prisimenamos tradicinės vertybės.

Kupiškėnai moka ir gardų alutį ištekinti, gerai žinome šiaurės aukštaičių biržietiško, pasvalietiško, pakruojietiško ir kt. gretimų vietovių alaus košimo tradiciją, o čia va – išskirtinis Jūžintų keptinis alus!

Rokiškio krašto Jūžintų apylinkių keptinis alus išties išskirtinis! Jis gaminamas laikantis savitos technologijos, besiskiriančios nuo darytinio alaus. Misa gaunama duonkepėje krosnyje iškepus ir sulaužius iš miežių tešlos padarytus kepalus. Po to jie užpilami virintu vandeniu ir išbrinkinami, tuomet nukošta misa išpilstoma į statines ir rauginama. O kai paklausi žmonių, ar ką nors girdėjo apie keptinį alų, ar yra jo ragavę, daugelis tiesiog nustemba. Tai archajiškas, manoma, moterų darytas alus, susijęs su vietos papročiais. Tad visai pagrįstai jis atsidūrė pirmajame vertinimų etape ir buvo išskirtas iš visų kitų alaus gamybos tipų. O iš tiesų paraiškos teikėjai labai pasistengė ir suskubo pirmi ją parengti.

Žinoma, biržiečiai ir pasvaliečiai dėl šių liaupsių būtų suglumę, bet tegu vėliau patys pristato savo natūralius koštinius miežinius alučius. O kuo įstabi kaip vertybė sąvade įtvirtintoji lietuviška polka? Kai kurie tyrėjai sako, kad ji iš čekų, lenkų atėjusi, o tada jau pas mus su visais ragučiais.

Lai etnochoreologai tiria, kas, kada ir iš kur atėjo, kaip paplito... Šokimo būdais, judesių, formų įvairove mūsų polka labai skiriasi nuo panašių kitų šalių kūrinių. Ji paplitusi visoje Lietuvoje ir yra ne tik gyvas šokis, bet ir sudėtinė daugelio kitų tradicinės choreografijos pavyzdžių (ratelių, figūrinių, porinių šokių) dalis. Dar nemažai turime natūraliai, savo aplinkoje šokio išmokusių atlikėjų, pateikėjų, šokis gaivinamas rengiant konkursus (tai dzūkų, Varėnos rajono kultūros žmonių iniciatyva), mokymais, kurių entuziastė, beje, ir paraiškos rengėja, yra LNKC specialistė Audronė Vakarinienė. O jaunimas folkloro ansambliuose, šokių klubuose su vis didesniu įkarščiu mokosi polkos... Žodžiu, tai gyva ir atsinaujinanti tradicija. Senoji, *drabnoji* polka sugrįžta visa jėga, perima pozicijas iš valspolkės.

O kokie kiti neeiliniai reiškiniai nusipelnė garbės „ant visos Lietuvos“? Pavyzdžiui, stintelių ir seliavų gaudymas žiemą, sukant bobas prie Baltųjų Lakajų ežero Mindūnų kaime (Molėtų r.)?

Šią tradiciją geriau galėtų pakomentuoti vyrai, išmanantys žvejybos būdus. Nuo kitų tautosakinių, paprotinių reiškinių šis skiriasi geru amato parodymu. Ir paraiškoje apibūdinamas visas ūkinės veiklos procesas: kaip žvejojama, kokias technologijas žvejai sukūrė ir ištobulino, kaip įsitvirtino būtent toks žvejybos būdas. Žinoma, kad panašiai žvejota ir kitur Aukštaitijoje, bet tai beveik niekur nebeišliko. Tokia įdomi ir sudėtinga poledinė žūklė su tinklais, bobomis (tinklų vyniojimo priemonėmis), su kita specialia įranga ir įvairiomis gudrybėmis. Mindūnuose veikia ir muziejus, rengiamos šventės, tad čia akivaizdžiai matomos pastangos tradiciją išsaugoti. Ir kiti mūsų žvejybos būdai galėtų būti pristatomi, juolab kad ir susidomėjimo iš platesnio pasaulio pasigirsta.

Polka Lietuvoje: mažųjų polka. 2008 m. Iš LNKC archyvo.

Polkos varžytuvės. 2015 m. Iš LNKC archyvo.

Senovinis stintelių ir seliavų gaudymas žiemą sukant bobas Mindūnų kaime, ant Baltųjų Lakajų ežero: tinklo traukimas. 2014 m. Iš Mindūnų ežerų žvejybos muziejaus archyvo.

Kurtuvėnų Užgavėnės – tam tikra pietų žemaičių Užgavėnių tradicijos tąsa, būdinga Šiaulių, Kelmės, iš dalies Raseinių savivaldybių žemėms. Jos atspindi daug visiems žemaičiams būdingų ypatybių, bet keista, kad savų Užgavėnių nepateikė svarstyti šiaurės vakarų žemaičiai iš Platelių, Salantų, Grūšlaukės, Darbėnų, Mosėdžio, Ylakių, Luokės ir kitų vietovių. Juk Užgavėnės nėra vienodos, ypač lyginant šiaurės vakarų žemes su pietinėmis, visur skiriasi kaukės, persirengėlių būrys, kokiu pagrindu jis sudarytas, kas jame dominuoja, kokių dainų ir talaluškų mokama...

Tikrai galėjo būti pristatomos ir kitų Žemaitijos vietovių Užgavėnės, bet pirmajame etape daugiau panašių pasiūlymų nesulaukėme. Kelių neužkertame, tikimės, kad dar bus išryškintas ir kitur švenčiamų Užgavėnių savitumas, paveldėtieji ir išsaugoti jų bruožai. Apie Užgavėnes gal galėtume kalbėti ir visos Lietuvos mastu. Rytų ar Pietų Lietuvoje jos be žmogaus pavidalo persirengėlių, bet rytiniame pakraštyje ilgiau išliko smagūs pasivažinėjimai rogėmis per laukus su tik šiai apeigai skirtomis dainomis, Gavėno skandinimo tradicijos...

O Šiaurės Lietuvos čigonautojai...

Žinome, kad ir gervės, ožiai kartais kokiame kaime pasirodo, bet čia persirengėliai jau praradę tokį uždegantį gyvybingumą. Gal todėl žemaitiškų Užgavėnių modelis ir paplito po visą Lietuvą?

Be abejo, visoje Lietuvoje gyva ir Kūčių tradicija. Ją pristatant svarbus etnologės Nijolės Marcinkevičienės įdirbis?

Manau, kad Kūčios – pats bendriausias etninės kultūros ar nematerialaus paveldo reiškinys Lietuvoje. Visiems gerai suvokiamas, savas, brangus ir branginamas. Per Kūčias šeimos susirenka draugėn šventinės vakarienės, kurios metu patiekiami pagrindiniai tradiciniai patiekalai, laikomasi daugelio senųjų papročių, ir, žinoma, stiprinami ryšiai – su artimaisiais, protėviais, tautos palikimu. Aišku, Kūčios įvairiose vietovėse irgi skiriasi, bet vis dėlto esminiai dalykai yra panašūs.

Turime ir dar vieną – ne lokalią, o lietuvišką – šiaudinių sodų rišimo tradiciją.

Natūralūs židiniai, gyvesnis šios tradicijos perimamumas išliko Aukštaitijoje ir Dzūkijoje, bet šiais laikais, kaip minėta, sodų rišėjų yra visoje Lietuvoje. Ši tradicija vystosi, kinta, bet išsaugomos senosios technikos. Be to, grįžta ir ankstesnioji šių dirbinių paskirtis, kuri iš dalies jau buvo prarasta: sodai buvo tapę interjero, dekoro dalimi – dabar šiaudiniai sodai, žvaigždės ir kiti sumažinti kosmoso atspindžiai grįžta į vestuves, krikštynas, į kalėdinio, velykinio laikotarpio šventes.

Va, žiūriu – vėl Žiūrai iškilo, vėl kiek Ūlai praplukdžius vandenų jie, dainingi ir geraširdžiai, matomi tarp šilinių dzūkų!

Netikėta ir be galo džiugu, kad taip įvyko, nes puikiai žinome, kad Žiūrų etnografinis ansamblis

Kurtuvėnų Užgavėnės: Užgavėnių persirengėliai. 1926 m. Balio Buračo nuotrauka.

Užgavėnių jaunieji. 2017 m. Iš Kurtuvėnų regioninio parko direkcijos archyvo.

Pietų (šilinių) dzūkų dainavimo tradicija Žiūrų kaime:
Žiūrų folkloro ansamblis televizijos studijoje. 1981 m. Iš Marcelės Paulauskienės asmeninio archyvo.

Žiūrų folkloro ansambliui – 45-eri. 2016 m. Iš Varėnos kultūros centro archyvo.

buvo vienas iš pirmųjų natūralaus, kaimiškojo, tikrojo dainavimo šauklių. Žiūruose dainuota visur, visomis progomis – vestuvėse, darbuose, tad Marcelei Paulauskienei tereikėjo suburti kaimynus. Jų dalyvavimas anuometiniuose koncertuose, kultūros ir Atgimimo renginiuose, visada būdavo ryškus ir savitas. Žiūrų ansamblis dainuoja jau beveik pusę amžiaus, ir gerai, kad niekas neišmanantis prie jų neprikišo nagų. Tiesa, juos atrado, jiems susivokti ir išgarsėti padėjo Jonas Trinkūnas, bet niekaip ir niekur jų nekreipė, „netaisė“. Jų dainavimas – visiems įstrigęs. O pastaraisiais metais nutiko taip, kad staiga visi, visų kartų žiūriškiai suvokė dainavimo tradicijos reikšmę, prasmę ir grožį. Ne tik vyresnieji dainininkai, bet ir jų vaikai, marčios, žentai, anūkai, proanūkiai, net Žiūrų vasarotojai... Visa ta bendruomenė dar kartą atrado šilų dainas, jos atgimė ir išlieka viltis, kad dar ilgai gyvuos.

Paskutinė paminėta vertybė – iš Suvalkijos. Tai Griškabūdžio kryžių lankymo tradicija?

Griškabūdžio bendruomenė, kuri ir palaiko savo apylinkės kryžių lankymo tradiciją, pasirodė esanti susitelkusi ir organizuota, žinanti, ko nori. Kryžių apėjimo veiksmu tęsiama nuo senųjų laikų išlikusi tradicija pavasarį, pasėjus kviečius, miežius, avižas, išlindus rugių želmenims, su dainomis lankyti pasėlių laukus, kreiptis į aukštesnes galias, prašant, kad užaugintų, apsaugotų ir užsitikrintų gerą derlių. Vėliau dainas pakeitė katalikiškos giesmės, kurias dabar gieda apeigos atlikėjai.

Apžvelgėme patvirtintąsias, į sąvadą jau įrašytas vertybes. Kas artimiausiu metu galėtų papildyti šį sąrašą?

Manau, kad mūsų perspektyvos didžiulės. Svarbu, kad į šiuos darbus įsitrauktų kuo platesnis suinteresuotų žmonių sambūris. Ir savivaldybės jau siūlo ne po vieną, o po tris keturis mus dominančius reiškinius. Vardyti būtų galima daug: nėgių gaudymas Nemuno deltoje, šyvio šokdinimas kai kuriuose Suvalkijos miesteliuose ir kaimuose, grybavimas, spanguoliavimas Dzūkijos miškuose, raistuose, įvairūs su mityba, valgiais ir gėrimais, jų gaminimu susiję dalykai, kuriuos būtų verta plačiau pristatyti visiems besidomintiems ir t. t. O iš visoje Lietuvoje paplitusių reiškinių galima priminti vaikų žaidinimus, muzikavimą įvairiais muzikos instrumentais, be abejonės, dainavimo tradicijas – skirtingais pjūviais ir pan.

O kaip su amatais? Kai kurie turbūt galėtų tikėtis dėmesio?

Kryžių lankymo tradicija Griškabūdžio apylinkėse: prie kelio Bliuviškiai–Vidgiriai kryžiaus. 2017 m. Iš Bliuviškių kaimo bendruomenės archyvo.

Galėtų ir, manau, kad turėtų būti ruošiama medžiaga apie audimo rūšis, lovatieses, prijuostes, rankšluosčius, juostas, riešines, taip pat apie naiviąją (primityviąją) tapybą, keramiką, iš paprotinės dailės – apie margučius, minėtas Vilniaus verbas. Tai išties gyvybinga mūsų tradicinės kultūros dalis. Daug dalykų dar gali ateiti į galvą... Kad ir namo statyba, jo struktūros modeliavimas – iki šiol, baigę statyti namus, ant stogo keliame vainiką – saulės simbolį. Norėtųsi, kad būtų sugrįžta prie 2010 m. pradėtos rengti bylos apie mitologinių objektų – Neries ir jos intakų, rėvų, akmenų, šaltinių – žodinę tradiciją Neries regioniniame parke. Ji dar gyva, perduodama iš kartos į kartą, išsamiai užfiksuota. Lietuvoje dar atsimenama daug mitologinių

pasakojimų apie stebuklingas versmes, šaltinius, akmenis, ypatingus medžius, tikima nepaprasta jų galia, žmonės juos lanko, pagerbia maldomis (katalikų bažnyčia jiems taip pat neretai suteikia išskirtinį statusą), naudojasi gydomaisiais tikslais. Ko gero, nėra žmogaus veiklos, kūrybos srities, kuri negalėtų būti suvokiama kaip nematerialus paveldas. Juolab pasaulėžiūros dalykai, kuriuos mes paveldėjome ir kurie mūsų gyvenimui suteikia dvasinį turinį. Tik kas tokius sunkiai apčiuopiamus dalykus aprašys? Čia tikrai neapsieisime be mokslininkų, užčiuopusių tuos dalykus kaip reikšmingus, juos išnagrinėjusių.

Kokie žmonės iki šiol daugiausia prisidėjo prie sąvado rengimo?

Visų dešimties paraiškų rengėjai minėtini geru žodžiu: kupiškėnė Alma Pustovaitienė, varėniškė Lina Būdienė, Edita Ramančionienė iš Kurtuvėnų ir kt. Tai tikrai nuosekliai ir kryptingai dirbantys tradicijų saugotojai, šiuokart ir paraiškų rengėjai. Vieni jų paraiškas pildė pasikliaudami savo patirtimi, išmanymu, dažnai ir širdimi, o kiti gebėjo susikviesti į talką specialistus, mokslininkus. Manau, kad paskelbus pirmąsias vertybes, geras pavyzdys užkrės ir kitus, kuriems vos kelių žingsnių pritrūko iki užbaigtos paraiškos, kurie nusprendė palaukti pirmųjų vaisių ir pavyzdžio ar galbūt suabejojo šio darbo prasmingumu.

Buvote išvykusios pasisemti gerosios patirties į Slovakiją ir Čekiją. Kaip šiose šalyse tvarkomasi su sąvado užduotimis? Kaip šiuo požiūriu Lietuva atrodo europiniame, o gal ir pasauliniame kontekste?

Nors prie sąvado dirbti pradėjome jau gana seniai, bet kai kurios kitos šalys mus aplenkė. Gerus sąvadus yra parengusios Šveicarija, Vengrija, Kroatija, Austrija, Belgija. Slovakijos ir Čekijos sąvadai kol kas nėra labai gausūs, bet jie tinkamai, profesionaliai tvarkomi jau keletą metų. Čekai turi įsirašę 15, o slovakai – 18 objektų, lenkai yra paskelbę 17 reiškinių, vengrai – per 30, kroatai – 160, šveicarai – 199. Latviai kol kas dar nacionalinio sąvado neturi, o estai jau 2010 m. įkūrė savo inventorių, ir dabar jame 87 įrašai. Estijoje bene svarbiausias vaidmuo skiriamas bendruomenėms, jų iniciatyvoms. Kita vertus, kai kurios šalys yra labai aktyvios didžiųjų UNESCO sąrašų pildytojos: Kinija (39 reiškiniai), Japonija (21), Prancūzija (15) ir t. t. Greta šių šalių, dar kartą paminėtina Kroatija, kuri jau yra pristačiusi 15 vertybių, dar 2 laukia patvirtinimo. O štai Skandinavijos šalys į šias veiklas beveik neįsitraukusios – UNESCO sąrašuose tėra tik viena Norvegijos tradicija (Oselvaro valtis – tradicinės statybos mokymai ir panaudojimas šiuolaikiniame kontekste), bet tai nereiškia, kad nematerialiu paveldu ten nesirūpinama.

Manau, mes kaimynines šalis netrukus pasivysime, nes sąvadą regime kaip svarbią priemonę siekiant išsaugoti nematerialų kultūros paveldą. Skleidžiame šią žinią, bendraujame su tradicijų saugotojų bendruomenėmis, etninės kultūros specialistais, tyrėjais, kai kuriose srityse esame nemažai pasistūmėję, o kai kur dar teks pasistengti. Siekiame sukurti veikiančią, gyvybingą sistemą, kuri būtų nuolat pildoma ir padėtų mums visiems ne tik geriau pažinti, tęsti vertingas tradicijas, bet ir jomis remiantis kurti žmonių, bendruomenių, visuomenės gerovę. Svarbu pabrėžti, ir UNESCO tai akcentuoja, kad ne tik sąvaduose paskelbtieji reiškiniai, bet ir visa, ką turime, saugome – kultūros paveldas, etninė, tradicinė kultūra, – yra vertinga. Tai stiprina mūsų, kaip bendruomenės ir tautos, savivertę, ryšius su savo gimtine ir Tėvyne, sieja šeimas ir bendruomenes, atveria žmogaus kūrybines galias, dvasiškai turtina mus pačius ir mūsų gyvenimą, o jei imamės šios veiklos su įkarščiu, teikia net ir materialią naudą.

LIVING LIST

In a conversation with Vida Šatkauskienė, member of the Expert Commission of the Inventory of Intangible Cultural Heritage and Deputy Director of the Lithuanian National Culture Centre, the story of the creation of this Inventory is discussed, as well as the first ten treasures of intangible heritage included in it – tradition of celebrating Christmas Eve (Kūčios), visiting crosses in Griškabūdis (Šakiai d.), Kurtuvėnai (Šiauliai d.) Užgavėnės, lullabies and child sleep traditions, weddings in Kupiškis, tradition of making sodai, singing style of Žiūrai village (Varėna d.) and southern (šiliniai) Dzūkija, beer made in Južintai region (Rokiškis d.), traditions of dancing the polka in Lithuania's regions, Mindūnai village (Molėtai d.) and Baltieji Lakajai lake ancient smelt and vendace fishing. With the Lithuanian Seimas having ratified the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage in 2004, the following were named Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity – in 2001, Lithuanian cross-making and cross symbolism, in 2003, Lithuania, Latvia, and Estonia's tradition of Song and Dance Celebrations, and in 2010, Lithuanian multi-part songs sutartinės (in 2008 they were included in the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity). National and international-level phenomenon of Lithuanian national culture are also included in lists of cultural and natural, as well as general global heritage – currently they include Vilnius historical Old Town, Curonian Spit, Kernavė archaeological locale, and Struvė Geodetic Arc.

DAINŲ ŠVENTĖ – TAUTOS SAVASTIES MANIFESTACIJA

Viktorija DAUJOTYTĖ

Tautinės savigarbos uždavinys – tinkamai paženklinti Vasario 16-osios šimtmetį, Lietuvos Respublikos šimtmetį. Turėdami ilgaamžę istoriją, sudėtingą ir komplikuotą valstybingumo istoriją, į Respublikos šimtmetį, kad ir išdalintą istorijos negandų, žvelgiame atviriausiu žvilgsniu – dar atsimename ir jo pradžią; atsimename atsimenančiųjų atmintim. Mūsų senelių, mūsų tėvų, mūsų mokytojų šimtmetis. Mūsų atminties kultūra turi kur leisti šaknis. Mūsų Respublika yra kilusi ne tik iš politinių kovų, ne tik apginta savanorių, ji yra projektuota kultūros, poezijos, pirmiausia Maironio. Maironis suformavo ir išreiškė paveikiausias nacionalines idėjas, nepraradusias reikšmės ir šiandien.

Pagrįstai norime, kad iš šimtmečiui skirtų (skirsimų) lėšų pastatytume, sukurtume, kas būtų ilgam. Labiau galvojame apie materialius pavidalus. Bet amžiniausi yra nematerialūs dalykai. Žmonija žengė didelį žingsnį, kai suvokė *nematerialaus paveldo* svarbą. Trijų Baltijos valstybių dainų ir šokių švenčių tradicijos įrašytos į Pasaulio nematerialaus paveldo registrą. Turime ir Lietuvos Respublikos dainų švenčių įstatymą. Aiškių dalykų nebereikia aiškintis; tokie aiškinimaisi tik apvelia pirminį aiškumą. Dirbkime.

Jubiliejinė Dainų šventė turi tapti aukščiausiu emociniu šimtmečio tašku. Šventė vyks Vilniuje, svarbiausioje istorinėje Lietuvos vietoje, bet vyks Lietuvai, Lietuvos, lietuvių, kad ir kur jie būtų, akivaizdoje. Dainų šventė turi manifestuoti lietuviškumą, leisti pajusti, kaip dainos, dainavimo, ritualinių veiksmų formomis bei būdais skleidžiasi valstybei, jos piliečiams svarbios, emociškai paveikios nacionalinės idėjos. Svarbu pabrėžti – piliečiams, Lietuvos respublikos piliečiams.

Nacionalinės idėjos telkia, kreipia bendruomenės energiją tam tikra kryptimi. Nacijos kūrimosi, formavimosi laiku pagrindinė nacionalinė idėja sutampa su savo pačios iškelta užduotim – kultūrinėmis, politinėmis priemonėmis veikti taip, kad nacija pasirodytų istorijos arenoje, veiktų kaip istorijos subjektas. XIX a. lietuvių nacionalinio judėjimo, vykdomo bundančios tautos ir jos inteligentijos pastangomis, pagrindinė užduotis ir buvo sukurti (atkurti) savo valstybę.

Nacionalinės idėjos talentingiausia išsklaida – Maironio poema „Jaunoji Lietuva“ (1907), kurioje ir ištarta: „Idėjos, jei didžios, nemiršta kaip žmonės.“ Pagrindinė, didi, nemari mūsų nacionalinė idėja tebėra ta pati – Lietuva, jos buvimas, išlikimas besikeičiančiomis istorinėmis sąlygomis. Lietuvių tautos mįslė, kaip sakė Jonas Aistis. Ta mįslė tebeslypi seniausiuose kultūros kloduose, taip pat dainose ir dainavimuose. Mes neturime didesnio ir bendresnio tikslo, kaip išlikti garbės vertais žmonėmis, lietuviais, Lietuvos piliečiais. Intensyviu laiku (nuo spaudos atgavimo iki nepriklausomybės praradimo) lietuviai, kaip tauta, įgijo stipresnę savimonę, patriotinį jos lygmenį, bendrinę kalbą, profesionalią kultūrą – literatūrą, dailę, muziką. XX a. pradžioje į Vilnių persikėlė Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, siekęs atsidėti lietuvių muzikinės kultūros ugdymui. Jis žinojo, kad daina sieja žmones; klausydamiesi lietuviškų dainų, žmonės pajunta savo prigimtinį lietuviškumą. Įsiklausykime į Čiurlionį: „Ir štai iš tolo, iš už kalnelių atskrenda daina: „Oi, giria, giria, / Girelė žalioji!“ Ir plaukia jautri gaida, ir atsiremia į žaliąją girią – ir į pilkąjį dangų. Plaukia niekieno nemokyta, tiesiai iš širdies, ir žadina kažkokį keistą ilgesį, kažką amžina primena. Eikit ir paklausykit, o kas nėra tikras, ar jis lietuvis, tai dainos klausydamasis ir tą pajus“ („Apie muziką“).

Kiekvieno mūsų sąmonę turi pasiekti grėsmės signalai: apleisdami Lietuvą, ieškodami tik geresnio pragyvenimo, o savo žemėje nesugebėdami civilizuotai tvarkytis, mes menksime ir nyksime, neišlaikysime konkurencijos su kitomis tautomis, joms pralaimėsime, naujų istorijos išmėginimų galime ir neišlaikyti. Dainų šventė turi mus stiprinti, jungti.

Mums itin svarbu suvokti, kad Vasario 16-osios aktu Lietuvos valstybė kurta ant prigimtinės kultūros pamatų. Dainų šventė gali būti suvokta kaip tų pamatų patikrinimas. Ar jie dar yra, ar jie dar mus išlaiko?

Tad tenka aiškiai pasakyti: Dainų šventė – tautos savasties ar tiesiog tautiškumo manifestacija. Dainų šventė, kaip forma, kaip struktūra, radosi iš poreikio viešai, šventiškai pasisakyti bendromis, atpažįstamomis formomis ir būdais. Bendra, vieša, šventiška – galimi ir tokie trumpi Dainų šventės apibūdinimai. Šventė, kuri turi įgyti kilimo ir dvasios kėlimo galią. Vadinasi, negalima apeiti apeiginio, ritualinio prado. Vadinasi, reikia remtis aukštąja prasmių struktūra: tėvynės, tėvyniškumo, gamtos, gamtiškumo, kalbos, kalbiškumo, dvasios, dvasingumo, šventumo. Bet struktūra negali susidaryti

vien iš aukštųjų pradų, struktūra visad tam tikra hierarchija; tad ir Dainų šventėje gali (netgi turi) būti ir lengvesnių, ir šiuolaikiškai žaidybiškesnių kūrinių. Režisūros problema, kad įvairialypė šventės struktūra įgytų kilimo-kėlimo galią. Mano supratimu, laiku ir vietoje turi būti pasitelkta klasika – pamatiniai poezijos ir muzikos kūriniai, skambėję ne vienoje Dainų šventėje. Labai svarbu išlaikyti Dainų šventės ir kaip tradicijos jutimą – jis tikrai yra gyvas, kaip kodas, užduotas Maironio ir Naujalio tono. Dainos pagal Justino Marcinkevičiaus tekstus šį keliantį tėvyniškumo pradą įrėmina nelaisvos Lietuvos Dainų šventėse; pratęsia Maironio liniją, ją atgaivina. Apeigiškasis Broniaus Kutavičiaus muzikos avangardizmas („Paskutinės pagonių apeigos“, „Iš jotvingių akmens“, „Pasaulio medis“) gali suteikti impulsų ir jubiliejinei Dainų šventei. Klasikos, tradicinių kūrinių turi išlikti, bet dabartiškumo spraga jaučiama. Moderniojo tėvyniškumo raiška visoje mūsų kultūroje apsilpusi. Reikia bandyti užsakymų būdu duoti darbo kompozitoriams – kaip tai daroma (kartais ir gana sėkmingai) muzikos festivaliuose. Talentingų ir šiuolaikiškų kompozitorių tikrai turime; muzikų reikalas patarti, kas galėtų šio reikalo imtis. Šiuolaikiška chorinė daina gali gimti ir iš seno teksto, netgi iš liaudies dainos. Arti modernaus chorinio dainavimo yra Algirdas Martinaitis; gal galima tikėtis kūrinių ir pagal Marcelijaus Martinaičio tekstus.

Dainų šventė daugiapusė, reikia daug sutelktinių menininkų pastangų. Bet režisieriaus ranka ir valia turi būti labiausiai juntama. Reikia itin stiprios režisūrinės vaizduotės. Juk į šventės vienį turi būti telkiama ir dainavimas, ir ritualiniai, netgi apeiginiai dalykai. Režisieriui teks dirbti su labai sudėtinga medžiaga – didelė masė dainuojančių, grojančių žmonių, vyrai, moterys, kolektyvai, įvairiaspalviai drabužiai, šventės atributika. Kintančios, besimainančios scenos po atviru dangumi: nuo Katedros aikštės iki Vingio ar Kalnų parko. Ėjimo, žygiavimo dinamika ir stovėjimo estradoje statika. Mes turime režisierių, gabių, talentingų, reikia nebijoti rizikos. Teatras yra visuotinis. Dainų šventė yra ir teatras. Reikia netikėtumo, reikia nuostabos, kad ima ir suskamba tai, kas mumyse yra buvę, tad ir yra, kad naujumas mus veikia ir kažkuo, kas iškyla iš mūsų praeities, iš tėvų ir protėvių. Dainų šventė turi atverti mumyse būseną, kuri leistų ištarti: taip, tai mes, tai mūsų tradicija, bet mūsų ir todėl, kad ir tų, iš kurių mes esame gimę, kilę. Neprasminga priešinti praeitį ir ateitį. Mūsų dabartis yra ant slenksčio tarp praeities ir dabarties. Kiekvienai kartai lemta pastovėti ant to slenksčio. Ir kiekvienam iš mūsų.

Ta galia, kuri šventę daro Švente, turi kilti iš giliausių lietuvių tautos pamatų ir pajautų. Dainų šventės režisierius (ar režisieriai) turi surasti simbolius, ženklus, kurie būtų išreikšti ir dainavimu, ir šventės erdvės struktūromis. Organiškai, kaip keliančios galios simboliai, gali būti pasitelktas *Ąžuolas*, šventas baltų medis ir kartu Pasaulio medis (suvokta jau B. Kutavičiaus muzikoje), *pasaulio ašis*. Medžio augimo ir stiprybės galia tarsi perteka į *Katedrą*, į pačią giliausią Mindaugo Katedrą, į Lauryno Stuokos-Gucevičiaus Katedrą, į Justino Marcinkevičiaus „Katedrą“, moderniai režisuotą Oskaro Koršunovo. Čia noriu priminti ir lietuvių poezijos tekstą, tarsi laukiantį muzikos, galingo choro skambėjimo, – tai Sigito Gedos „Giesmė apie Pasaulio medį“ („Septynių vasarų giesmės“, 1991).

Taip, mūsų Dainų švenčių tradicija, formaliai žvelgiant, silpnesnė nei estų ar latvių. Gaila, kad praleidome galimybę savo Dainų švenčių pradžią susieti su 1902 metais įvykusia Mažosios Lietuvos, Tilžės giedotojų draugijos surengta švente, kuri jau vadinosi Dainų švente. Mes turime gilų, į visuotinę šventę artinantį dainavimo būdą, jo džiaugsmą, poreikį. Nuo Antano Baranausko, nuo Jurgio Zauerveino į Kudirką, Maironį teka stiprus *himniškumo*, bendro, sukaupto giedojimo poreikis, iki ašarų jaudinantis jo poveikis. Pirmieji chorai, giedojimai ant kalnų, ant šventkalnių. Vydūno diriguojami chorai ant Rambyno – bene ryškiausias Dainų šventės provaizdis. Chorinio dainavimo tradicijos, išlikusios sovietmečiu, stiprino Lietuvą, tautinės savasties ilgesį.

Pasitikėkim savo himnu – jis nėra atsitiktinis. Mūsų himnas sukaupia XIX amžiaus lietuviškumo vizijas, neatskiriamas nuo Adomo Mickevičiaus, ir perkelia jas į *kelią*; į *ėjimo* imperatyvą, vadinasi, ir į ateitį. Būtų prasminga, jei Dainų šventėje bent atskirais akordais suskambėtų lenkų, žydų balsai (kaip Onutės Narbutaitės „Skiautinyje mano miestui“).

Lietuviškumo manifestacija turi apimti ir tradiciškai daugiatautės Lietuvos dvasios manifestaciją.

SONG CELEBRATION – MANIFESTATION OF THE NATION'S SELF

Viktorija DAUJOTYTĖ

On 30 June–6 July Lithuania's Centenary Song Celebration 'In the name of...' will take place in Vilnius. The hope is that it might become the peak emotional point of our centenary, a traditional manifestation of Lithuania's multi-ethnic soul.

VISA KAS TURI PRADŽIĄ...

Šiemet „Aukso paukšte“[1] buvo apdovanotas Vilniaus miesto folkloro ansamblis „Virvytė“. Tai jau 23-ius metus gyvuojantis, bet amžinai jaunas kolektyvas, nes į jį susibūrusi 21 šeima repetuoja ir koncertuoja kartu su savo vaikais – nuo trimečių iki paaugliukų. Šiuo metu ansamblyje – apie 30 tėvų ir net 39 jų atžalos. Su jo vadove, etnomuzikologe dr. Loreta SUNGAILIENE kalbamės apie „Virvytės“ istoriją ir kasdienius džiaugsmus, savo patirtimi ir mintimis dalijasi ansambliečiai.

Loreta Sungailienė su „Virvytės“ jaunimu. Aukštadvaris. 2015 m. Jurgos Kuodytės-Dūdės nuotrauka.

■ *Miela Loreta, daugelis Tave pažįsta ir atpažįsta kaip puikią dainininkę, žemaičių folkloro žinovę, LRT veidą, bet ne visi žino, kad jau daug metų vadovauji folkloro ansambliui „Virvytė“. Kada pradėjai dainuoti, kaip tapai folkloriste?*

Dar besimokydama mokykloje pradėjau lankyti Palangos kultūros ir jaunimo centro folkloro ansamblį „Mėguva“ (beje, šiemet švenčiantį savo trisdešimtmetį), ir tai buvo labai svarbi pradžia. Jam tebevadovauja Zita Baniulaitytė, šiam kolektyvui skyrusi visą savo energiją, išmintį ir kūrybingumą, puikiai jaučianti giluminius folkloro dalykus. Ir aš tai gavau ir patyriau. Man tai buvo svarbiausia folkloro mokykla, visos šventės ir pakeliavimai su „Mėguva“ paliko gražiausių įspūdžių. Prisimenu, 1993 m. Palanga priėmė tarptautinį folkloro festivalį „Baltica“, kuris čia svečiavosi net tris dienas. Mano mama Danutė Mukienė tada dirbo Palangos miesto kultūros ir švietimo skyriuje, buvo vedėjo pavaduotoja kultūrai, o aš buvau dar moksleivė, vienuoliktokė. Festivalis man paliko begalinį įspūdį: galėjau ne tik koncertuoti, dainuoti, šokti per naktis (atsimenu šokių maratoną su vengrais), bet ir padėti šią šventę surengti. Atsimenu, iš ryto atvažiuodavau dviratuku ir darbuodavausi kartu su šventės organizatorėmis, pavyzdžiui, pynėme didžiausias gėlių girliandas visai Palangos estradai ir prie jos stovėjusiam koplytstulpiui papuošti ir kt. Pabaigusi mokyklą įstojau į Lietuvos muzikos ir teatro akademiją, Etnomuzikologijos specialybę. Stodama jau buvau apsisprendusi, ką tyrinėsiu – rašysiu apie žemaičius ir žemaitišką dainavimą. Taip ir buvo, 2007 m. šia tema apgyniau ir daktaro disertaciją.

1 „Aukso paukštės“ nominaciją 1999 m. įsteigė Lietuvos liaudies kultūros centras ir Pasaulio lietuvių dainų šventės fondas, ji kasmet teikiama 2 geriausiems – krašto ir miesto – folkloro ansambliams bei tradicinės instrumentinės muzikos atlikėjams. 2017 m. geriausiu krašto folkloro kolektyvu pripažintas Žemaitijos nacionalinio parko folkloro ansamblis „Platelė“ (vadovas Aivaras Alminas).

Tyrinėti žemaitišką dainavimo tradiciją tikriausiai skatino mama, nenuilstanti žemaičių kultūros puoselėtoja, viena iš 1991 m. įsikūrusios Žemaičių kultūros draugijos iniciatorių?

Meilė žemaitiškai kultūrai, žinoma, perimta iš mamos, bet dainavimas ir folkloro pažinimas – iš „Mėguvos“. LMTA buvo Folkloro studija, tais metais susirinko nemažas būrelis studentų, ir mes ten visai galingai padainuodavome, bet man visada norėjosi ir folkloro ansamblio veiklos, tad Zitos Kelmickaitės pakviesta, ėmiau lankyti ir Vilniaus universiteto folkloro kolektyvą „Ratilio“. Mane ten mielai priėmė, o uždainavus net nustebo, sakė, mums tokių ir reikia. Vis dėlto man pačiai visada kirbėjo mintis, kad smagu būtų su nedideliu būreliu patikimų draugių, bendraamžių ir bendraminčių, dainuoti žemaitiškas dainas. Taip ir nutiko – ansamblyje „Ratilio“ susidraugavome su dviem, kaip sakoma, riktingom žemaitėm Ineta Kimtyte (dabar Zajančkauskienė) ir Margarita Gaubyte, prie mūsų prisidėjo dar viena aukštaitė – mano kursiokė Aušra Trapulionytė (dabar Butkauskienė) iš Biržų, ir prasidėjo rimtas darbas: ieškojau tokiam nedidelės sudėties kolektyvui tinkamų dainų, siekėme, kad jos suskambėtų, suderėtų, mokėmės įvairių pritarimo – *turavojimo* – niuansų ir interpretacijų galimybių.

O iš kur buvo tos dainos?

Iš LMTA Etnozikologijos skyriaus archyvo, dainynų ir garso publikacijų, ekspedicijų. 1996 m. buvo įkurta visuomeninė organizacija – akademinio žemaičių jaunimo korporacija „Samogitia“, o prie jos įsikūrė folkloro ansamblis „Virvytė“. Jau 1997 m. vasarą su korporacija surengėme kompleksinę ekspediciją Mosėdyje (Skuodo r.). Šios korporacijos, pirmąja pirmininke buvo mano mama, o po metų pirmininke tapau aš, tuo metu trečiakursė studentė. Mūsų, Vilniuje studijuojančių žemaičių, susidarė nemažas būrelis. Nuo pat pradžių tiek korporacijos, tiek ansamblio pagrindinė veikla buvo dainavimas, bet ne visi korporacijos nariai dainavo ir šoko, užsiėmėme ir įvairiausia kita veikla – edukacine, leidybine, organizacine. Kai kurie prisidėjo prie žurnalo „Žemaičių žemė“ leidybos, turėjome ir savo studentišką laikraštuką „Samogitia“, jam ruošdavome studentiškas, o kartais ir visai rimtas publikacijas. Dar prisidėjome prie įvairiausių redagavimo darbų. Keli mūsų studentai, bendradarbiaudami su humanitarais ir informatikais, talkino kuriant pirmąsias skaitmenines knygas (taip buvo sukurta elektroninė knyga „Samogitia“), interneto svetaines. Tai vėl mamos darbai, kurie dabar išsivystė į galingus projektus. Po kurio laiko mes, buvę studentai, visų veiklų iniciatoriai ir aktyvistai,

Po „Aukso paukštės“ apdovanojimo. Vilnius. 2018 m. Tomo Gaubio nuotrauka.

pradėjome kurti šeimas, o jaunesnė karta nebeperėmė tos iniciatyvos ir atsakomybės – jie tiesiog pabiro po pasaulį: studentai išsivažinėjo su mainų programomis, po to – įvairiais darbais, tad ši veikla kiek apslopo, bet visiškai nenutrūko. O grįžtant prie ansamblio istorijos, prisimenu, kad pirmieji mūsų keturių koncertiniai pasirodymai vyko nedideliuose, kameriniuose Žemaičių kultūros draugijos susibūrimuose, po to pradėjome dalyvauti žemaitiškuose renginiuose ir kituose miestuose. Ten nuveždavome ne tik liaudies dainų, bet ir žemaitiškos poezijos. Mamos raginamos, parengėme draugijos išleistos žemaitiškos poezijos rinktinės „Sava muotinu kalbo“ (1998) pristatymą, iš jos pasirinkome mums patinkančius eilėraščius ir juos derinome su žemaitiškomis dainomis. Pamažu į ansamblį atėjo ir pamuzikuojančių narių, ir vien tik šokti norinčių. Pradėjo rastis šeimos su vaikais. Iš pradžių atėjo jau „Ratilio“ ansamblyje „susikukavusių“ porų – vaikučių susilaukusios jos ieškojo, kur grįžti padainuoti. Arba ateina į „Virvytę“ po vieną, bet, žiūrėk, atsiveda į ansamblį ir savo draugą ar draugę, – iš to radosi naujos šeimos. Dabar mūsų jau daug, visi draugaujame, gražiai sutariame. Kasmet ir naujos šeimos kreipiasi – ne visus priimame, ne visi ir pritampa, randa šiame kolektyve tai, ko ieško. Bet dauguma šeimų, kurios pasiprašo ateiti į „Virvytę“, mus jau būna matę, ir žino, ko tikėtis...

Tad dažniausiai ir su folkloru jau būna susipažinę?

Ir taip, ir ne. Kai kuriuos ansambliečius puikiai pažįstu nuo jaunystės, nuo „Ratilio“ laikų. O kartais ateina šeimos, neturėję nieko bendra su folkloru, kažkiek pabūna, jei nepritampa – atsitraukia, kartais vaikai nepasiduoda – nesusidomi, neįsitraukia į tas veiklas, draugystes. O vaikams juk labai svarbu tiesiog smagiai praleisti laiką. Tada pripažįsta, kad gal tai ne tas kelias, ne ta bendruomenė, kurioje galėtų atrasti save. Būna ir kitokių atvejų: viena šeima neseniai atėjo į kolektyvą lyg ir dėl vaiko – jis buvo nedrąsus ir nelabai kalbus. Gal norėjo jį supažindinti su tradicine kultūra, prigimtiniais dalykais. O vėliau paaiškėjo, kad savo šeimoje jie nebuvo gavę to lietuviškumo pamato, bet mamą ši veikla patraukė, ji pradėjo domėtis, skaityti ir dabar jau pati gali sūnaus mokykloje vesti pamokėlę apie tautosaką ar papročius. Manau, kad tokiems žmonėms folkloro bendruomenės turi būti atviros. Tad dauguma ateina, norėdami atnaujinti įgūdžius, kuriuos jau yra įgiję, arba nusprendžia, kad nori į savo gyvenimą įsileisti tuos tradicinius dalykus.

Vaikams, manyčiau, tai įtaigiausiais patirties perdavimo būdas. Juk jie ansamblyje mato panašius į save, kitas dainuojančias, šokančias šeimas... Kita vertus, šeimų sambūris neišvengiamai virsta ir bendruomene – vis tiek repeticijomis neapsiribojate. Tokie sambūriai ne visada siekia profesionalumo, pasirodymo scenoje, o jūs – aktyviai koncertuojanti grupė, darote įrašus, leidžiate ansamblio CD[2].

Dabar, kai mūsų toks didelis būrys, iš tiesų atsiranda visokių norų, poreikių, ir koncertinė veikla mums nėra pagrindinė ar lengviausia. Ruošiantis koncertui visada reikia daug derintis, tartis, skaičiuoti, kas galės dalyvauti. Kartais sunku surinkti didelį būrį, kuris užpildytų visą sceną, ir įtampos būna nemažai – visa ko tenka patirti, bet kai pasižiūri rezultatą – džiaugiasi širdis. Žinoma, visi itin mėgsta pasirodyti televizijoje, filmuotis, net iš toliau atvažiuojantys ansambliečiai prieš filmavimą nuoširdžiai lanko repeticijas. Nutinka ir taip, kad iš viso 65 būrio, kuris kartais užlipa ant scenos, į kokį kamerinį renginį nuvažiuojame tik 10–12 narių. Arba susiburiame kelios šeimos, ir važiuojame, jei kas kviečia. Tokie susitikimai dažniausiai būna taip pat su nedidelėmis bendruomenėmis, ir jie man atrodo patys patraukliausi. Atvažiavę ne tik pravedame vakaronę, padainuojame, pašokame, bet ir pasidaliname patirtimi, papasakojame, kaip etninę kultūrą galima ugdyti šeimoje. O šokius eina rodyti jau mūsų vaikai – tie paaugliukai, – jiems tai ir praktika, ir bendravimas, ir dar vieną kitą eurą užsidirba... Esame per metus dalyvavę ir keliolikoje rimtų koncertų, bet po tokių dainingų metų ansambliečiai manęs paprašė mažinti krūvį... Tada susimažinome, o dabar vėl ir vienur, ir kitur dalyvaujame. Festivaliai „Skamba skamba kankliai“, „Baltica“ mums yra šventas reikalas, dalyvaujame apžiūrose, ne kasmet, bet prieš Dainų šventę – visada. Esame dalyvavę Klaipėdoje vykstančiame tarptautiniame folkloro festivalyje „Parbėg laivelis“, vaikų folkloro šventėse Vilniuje, Telšiuose. O kur dar įvairūs žemaičių folkloro pristatymo renginiai sostinėje ir kitose savivaldybėse! Pamažu vėl tos koncertinės veiklos vis daugiau, ir stengiamės, kad ji būtų kokybiška.

2 Ansamblio įrašų galima pasiklausyti CD: „Par Vėdogrė lauka“ (2000 m.), „Vuoj strazdeli, strazdeli“ (2002 m.), „Aš budavuosiu marga dvareli“ (2009 m.), modernizuoto žemaičių folkloro projekto „A mon sakā?“ garso publikacijoje (2005 m.). Ansamblio istorija papasakota DVD filme „Augam so daino. Augam su daina“ (2010 m.).

„Virvytės“ vaikų tradicinė instrumentinė grupė – konkurso „Tramtatulis“ laureatai. Kernavė. 2017 m.

Koncertuose „Virvytės“ vaikai jau profesionaliai muzikuoja, jaunieji ansambliečiai yra tapę Lietuvos vaikų ir moksleivių – liaudies kūrybos atlikėjų – konkurso „Tramtatulis“ laureatais... Ar galėtum dar pasidalinti patirtimi, kaipgi etninė kultūra gali skleistis šeimoje?

Su paaugliukais mes jau tikrai daug ką galime padaryti. Apie pusę vaikų lanko muzikos mokyklas. Deja, Vilniaus muzikos mokyklose nėra folkloro specialybės, bet jų muzikalumas bet kuriuo atveju yra lavinamas. Muzikalūs vaikai sudaro vaikų grupės pagrindą, o prie jo darniai pritampa ir kiti talentingi ir smalsūs vaikučiai. Paskutiniuose „Virvytės“ koncertuose ir „Ąžuoliuko“, ir „Liepaitės“ dainininkai (dalis kolektyvo vaikų lanko šias mokyklas) gražiai pasirodė. Jie geba prisitaikyti, atskirti chorinį akademinį ir folklorinį dainavimą, bet neperspausti. Kartais sunku rasti tą aukso viduriuką, kad folklorinis dainavimas netaptų grubiu, bet vaikai pradeda suprasti, koks folkloras subtilus, mokosi vieni iš kitų. Tas pats ir su tradiciniu muzikavimu. Šiuos įgūdžius vaikai įgyja ir tobulina, grodami kartu su tėveliais. Turime dviejų šeimų kapelą, jie gyvena netoliese, tad be mano paraginimų susitinka, pasigroja prieš koncertą, įrašą ar filmavimą, kad būtų ramu, kad vaikai gerai jaustųsi. Ir pasiruošimas „Tramtatulio“ konkursui nebuvo sudėtingas, nes tėvai labai daug prisidėjo: ir vežė vaikus, ir palaikė – visada smagiai, su nuotaika.

O ką „Virvytės“ ansambliečiai veikia gyvenime? Žinau, kad tarp dainininkų yra ir profesionaliai tyrinėjančių folklorą, ir besirūpinančių kultūros paveldu, kažkas imasi senųjų amatų, kostiumų rekonstrukcijų...

Taip, bet, tarkim, Asta, kuri audžia įvairiausias juostas ir užsiima rekonstrukcijomis, yra ir puiki informacinių technologijų specialistė, dirbanti užsienio kompanijai. Kita moteris, užsiimanti rankdarbiais, yra biochemikė, dirba didelėje farmacijos bendrovėje. Dalis mūsų ansambliečių moterų yra medikės: viena – ausų gydytoja, VU ligoninės Santaros klinikose, kita – Aukštadvario pirminės sveikatos priežiūros centro šeimos gydytoja. Turime ir ekonomistų, ir bankininkų, ir įstaigų vadovų, ir komunikacijos specialistų. Tai tikrai sėkmingi, atsakingai dirbantys, nuoširdūs žmonės. Turime ir diplomatų, dirbančių Užsienio reikalų ministerijoje. Jie tik trejus metus pas mus pabūna, bet per tą laiką pasiima maksimumą – visur dalyvauja, važiuoja į muzikavimo stovyklas, siūdinasi kostiumus. Po to išvyksta, o besibaigiant kadencijai užsienyje, vėl rašo – sugrįžtame.

Dar viena tema – ansamblio stovyklos... Kaip jos atsirado, ką jūs ten veikiate?

Kartą vienai ansamblietei organizavome mergvakarį su visais papročiais, apeigomis. Tada kartu gražiai praleidome visą savaitgalį. Viena mamytė tąsyk atvažiavo su kelių savaičių kūdikėliu ir buvo maloniai nustebinta, koks jis buvo ramus ir patenkintas... Tada supratome, kad toks pasibuvimas su vaikučiais yra visiškai įmanomas. Kitais metais išvažiavome jau trims dienoms, su dviem nakvynėmis ir konkretesne programa – su muzikavimu, dainų mokymusi ir vakariniais pasidainavimais ant ežero kranto. Dabar stovyklos nuolat trunka visą savaitgalį, ir tai yra metų įvykis, kuriam atsakingai ruošiamės – iš anksto susirandame ir išsinuomojame didelę kaimo turizmo sodybą ir patys sugalvojame įvairiausių veiklų. Į stovyklą pasikviečiame Gailą ir Arvydą Kirdas, jie puikūs muzikavimo mokytojai – ir pučiamųjų, ir dumplinių instrumentų, ir smuiko. Ansamblyje turime jau keliolika smuikuojančių. Mažieji mokosi muzikos mokyklose, bet dar nebūna groję kapeloje. Su merginomis ir moterimis pagiedame sutartines ir šokių pasimokome. Visada būna ir rankdarbių pamokos – kiekviena iš stovyklos ką nors pasivežame pasigaminusios. Praeitais metais minėjome piliakalnių metus, tad moterys pasiūlė, o kiekviena šeima parengė pasirodymą šia tema – papasakojo arba suvaidino kokią istoriją. Tai buvo labai ilga ir įdomi programa. Dar praeitais metais vienas tėvelis sugalvojo mums „baisų“ žygį: išsitraukėme burtus, pasiskirstėme į komandas ir turėjome atrasti tam tikrus punktus, atlikti užduotis. Vaikai buvo mokomi, kaip dirbti komandoje, kaip būti gerais lyderiais, ir visi kažką nauja sužinojome. Kiekvienas, atėjęs į kolektyvą, jei tik nori, gali parodyti iniciatyvą. Mums neužtenka tik susirinkti, pasibūti, truputį padainuoti, kiekvienais metais ieškome vis naujų, įdomių ir prasmingų užsiėmimų, kad iš stovyklos grįžtume praturtėję. Tos stovyklos būna tikrai labai intensyvios – ten neturime kada ilsėtis, net ir nakties nedaug lieka. Ir visi jų labai laukia.

Po šio pokalbio gali atsirasti dar daugiau šeimų, norinčių prie jūsų prisidėti. Ar dar galėtumėte jas priimti?

Deja, plėstis jau nelabai galime, mūsų jau tikrai daug. Bet labai norėčiau, kad tokios bendruomenės ir toliau burtųsi. Štai „Ratilio“ ansamblyje susidaro naujos poros, vaikučių atsiranda, ir aš jiems sakau – jūs patys galite tapti naujojo kolektyvo branduoliu. Kiekvienas galime būti tuo traukos centru. Tad raginčiau šeimas burtis į tokius sambūrius ir bendromis jėgomis, pasitariant, pasidalinant tais dalykais, kuriais domiesi, atrasti sau naujų veiklos sričių, galimybių ir daug kitų gražių dalykų.

Parengė Saulė Matulevičienė

„Virvytės“ šeimų etnokultūrinio ugdymo stovykloje. Aukštadvario apyl. 2017 m.

MINTIMIS IR PATIRTIMIS DALIJASI „VIRVYTĖS“ ANSAMBLIEČIAI

Po Mildos ir Loretos prausynų „Virvytės“ šeimų stovykloje. Plateliai. 2010 m.

Dr. Jurga SADAUSKIENĖ (tautosakininkė, LLTI mokslinė darbuotoja, trijų vaikų mama, buvusi ratiliokė)

Gimiau ir užaugau Vilniuje, inteligentų šeimoje. Atrodytų, koks gali būti folkloras mieste, daugiabutyje. Bet mano tėvai migdė mane su lietuvių liaudies dainomis, skaitydavo pasakas, o per gimtadienius su svečiais eidavome ratelius – „Jurgelį meistrelį“, „Klausė žvirblis čiulbuonėlis“ – dalinome fantus. Kai tėvas norėdavo mane mažą užmigdyti, tai pasiimdavo ant rankų ir dainuodavo dvi, vis tas pačias, dainas: „Lėk, sakalėli“ arba „Aš viena linelius pasėjau“... Abi našlaičių. Susigraudindavau, įsirėkdavau. Mamai tekdavo raminti rypuojant „A–a pupa“. Vis dėlto liūdnos, ilgesingos lietuvių dainos ilgainiui man tapo savos, jas mieliausiai dainuoju ir šiandien. Savo vaikus auginu su lopšinėmis, su savo pačios sekamomis pasakomis, džiaugiuosi, kad lankydami ansamblį jie turi galimybę žaisti, šokti, groti. Man tai atrodo labai svarbu. Toks bendravimas brandina, gydo, susieja vienus su kitais labai gražiais saitais.

Kartais atrodo, kad per triukšmingas mūsų repeticijas mažieji tik laksto ir triukšmauja, kol mes neatsidžiaugiam gerkles plėšydami. O, žiūrėk, atsistojo šalia tėvų – ir žodžius, ir melodiją jau moka. Lyg savaime įkrito. Tai būtų gerai, kad visa, ką turim ir mokam geriausio, jiems į širdeles ir galveles subyrėtų.

Neringa ČERNAUSKAITĖ (verslininkė, keturių vaikų mama)

Vaikystėje folkloro, tiksliau, liaudiškų dainų, mokėjau tiek, kiek išmokė muzikos mokytojas – tris–keturias. Tėvai mano muzikalūs, bet liaudiškos dainos iš jų lūpų nesu girdėjusi, o man ši muzika visada patiko. Buvau sau pažadėjusi, kad senatvėje eisiu į kokį ansamblį dainuoti. Laimei, viskas įvyko daug greičiau! Dainuodama jaučiuosi savimi. Ir mūsų vaikai būna savimi, tikri. Bet didžiausia laimė, kad per folklorą „Virvytėje“ sutikau labai daug įdomių, skirtingų žmonių. Ir net geriausių draugių!

Viktoras TIREVIČIUS (įmonės vadovas, dviejų dukrų tėvas)

*Vo bova tėp. Babūnelė lioub pasakas seks, kol vašuoklius (*raudonieji serbentai*) skabīdavuom. Buočius bova veselės mozikonts ė valselius, polkeles ė maršus lioub grajīs, ė mumis mažus grajītė muokėna. Tėvalis ėrgi, ka vėinam darboutėis nebūto nubuodė, lioub pri armuonikas pastatīs grajītė.* Kū–rap–ka, kū–rap–ka... *Tuoki bova buosa partėjė, ka muokiaus grajītė valsa. Dėdliausė šeimuos švėntė bova Velīykas! Kiaušius malevuodavuom, mėilėni pīraga so vobolū kuošė lioubam keptė. Tumet susirinkdava vėsa gėmėnie ė valiok stala lioub dainas dainious. Ė pu šia dėina mūsa šeimīnuop folkliuors īr gīvs: nertuom ė siovėnietuom staltiesiem strajīјem truobas, draugū ė gėmėnies pasėbovėmūs padainioujėm dāina, ė na vėina, vākus priš mėiga liaudės pasakuom gondėnam... Pamėno ėš vaikīstės tuoki vaizdieli: sekmadėinie iš laba rīta sosėtėkė do kaimynā kāp užtrauks* „Tėvyne Lietuva“*, ta vėsė kaima vakā nuori nanuori – sokėldava. Ė po šia dėina vėsė sosėtėkė ton daina ė dainuorius prėsėmėnam, ė gero žuodio mėnavuojem.*

Asta ADOMAITYTĖ (IT specialistė, keturių vaikų mama, buvusi ratiliokė)

Tik dėl folkloro ir didžiulės meilės visam lietuviškam paveldui esu tokia, kokia esu dabar... Prosenelė, močiutė, mama, senelio sesuo ir tėčio teta – visos turėjo auksines rankas ir tyliai saugojo šeimoje kalendorinių švenčių tradicijas. Deja, nė viena iš jų nebuvo *slauna* dainininkė, o aš taip mėgstu dainuot... Tad kai 1987 m. mokykloje geriausia draugė pasiūlė kartu nueiti į buriamą Miestų projektavimo instituto folklorinį ansamblį, nė minutėlės nedvejojau. Nuo tų metų folklore likau visa siela. Vilniaus dailės akademijos ansamblis, ekspedicijos, Dauros Giedraitienės archeologinių rūbų rekonstrukcijos ir jų pristatymas 1989 m., „Kūlgrindos“ įsikūrimas, „Ratilio“, „Verdingis“, „Saugės“, „Virvytė“... Kankliavimas, ragai, skudučiai ir neblėstanti priklausomybė – sutartinės... Juostų audimas ir vijimas, riešinės, sodai, žvakių liejimas, pynimas, naginių raukimas, drabužių rekonstrukcijos... Galėtų para dvigubai daugiau valandų turėti. Dar dūdmaišis laukia...

Vaida MOMKUVIENĖ (medikė, teisininkė, dviejų vaikų mama, buvusi ratiliokė)

Dainos mane lydėjo nuo pat lopšio, kai mano prosenelė, močiutė, mama prieš miegą dainuodavo lopšines, sekdavo pasakas. Buvau pirmoji anūkėlė, taigi močiutė ir prosenelė kaime prieš miegą sūpuodavo paeiliui. Reikalaudavau dainelių, pasakų ir iš „jaunos“ *babos*, ir iš „senos“: „A a a a pupą, kas tą pupą supa“, „Čiūčia liūlia mažą vaiką, neatiduosiu už kapeiką, kai užaugs – bus mergytė, kai daržely lelijytė“, pasakos apie sušalusius agurkus, apie bebenčiuką, apie gaidelį ir vištytę būdavo privaloma vakarinės „programos“ dalis. Vėliau, jau paaugusi, girdėdavau dainuojant per kiekvieną giminaičių susibūrimą, paskui ir pati išmokau pritarti. Tai būdavo partizanų dainos ir romansai, dainos apie meilę: „Kokiais keliais bekeliaučiau, tėviškėn mintys nuves“, „Mažam kambarėly ugnelę kuriu“, „Palinko liepa šalia kelio“, „Ateis rudenėlis ir tos pilkos dienos“, „Ko liūdi, berželi“, „Ar aš tau, sese, nesakiau“, „Po pasaulį klajojo čigonas“, „Pamilo dobilas ramunę“, „Visur vosilkų žiedai“, „Ant melsvo ežero bangų“, „Vaikštinėjo po šilelį mergina jauna“, „O ramunėle, pasakyk“, „Bijūnėlis žalias, bijūnėlis gražus“, „Ramtatulis nuogas barsto šile uogas“. Įsimintiniausios dainos paliesdavo visų širdis, išspausdavo ašaras. Paauglystėje lydėjo Lietuvos valstybės atgimimo nuotaikos. Įvairiuose susibūrimuose ir mitinguose kartu dainuojamos dainos man, dar paauglei, padėjo suprasti, kad tai vienas iš būdų perduoti vienas kitam lietuviško tapatumo jausmą. Mano mamos tėtis, senelis Jonas, grodavo akordeonu, jo tėtis Kazys grodavo smuiku kaimo gegužinėse. Mano tėvelis, dar gyvendamas kaime, būdamas 11–12 metų pats išmoko groti akordeonu ir armonika, vėliau grodavo kaimo gegužinėse, vestuvėse ir kituose vietiniuose susibūrimuose. Vėliau mokyklos pučiamųjų instrumentų orkestre grojo trombonu. Tėvelio įkvėpti ir mes, vaikai, pamilome muzikos instrumentus: aš pasirinkau smuiko klasę, brolis – triūbos, na, o sesutė – liaudiškų šokių kolektyvą. Per kiekvieną šeimos susibūrimą pasirodydavo šeimos kapela. Kartą net „atgrojome“ tetos vestuves. Dar neįstojusi į universitetą žinojau, kad būtinai dalyvausiu „Ratilio“ ansamblyje. Folkloras tapo gyvenimo dalimi. Augindama savo atžalas su nuostaba stebėjau, kaip dainos, lopšinės veikia mažų vaikų pasaulį.

Giedrė ČIUŽAITĖ (radijo žurnalistė, lektorė, dviejų dukrų mama)

Mano senelis Vaclovas, gimęs Molėtų krašte, gyveno Kuktiškėse (Utenos r.) buvo viso kaimo mylimas už šviesumą ir puikų balsą. Gana anksti jo netekome, tik iš pasakojimų žinau, kad per pasibuvimus visi laukdavo, kada jis užtrauks: „Negiedokit gaaaaaideliai...“ Jis šoko, dainavo miestelio liaudiškos muzikos ansamblyje. O

bobutė labiau rūpinosi namais ir ūkiu, nedalyvaudavo susibūrimuose. Kepdavo mums blynus ir ilgais žiemos vakarais pasakodavo vaikystės istorijas, kaip vaikai, eidami iš mokyklos per Labanoro girią, turėjo saugotis vilkų. Kitas mano senelis iš Anykščių krašto, nuo Būtėnų. Per šeimos šventes jis išsitraukdavo armoniką. Kartu su močiute dažniausiai dainuodavo tremtinių dainas, nes ir susipažino Sibire. O močiutė Ona – dzūkė nuo Mergalaukio – dainuodavo nuolatos: ir sukdamasi tarp puodų, ir uogaudama, ir grybaudama. Aš „Virvytėje“ dar tik metai, esu dainavusi VU dainų ir šokių ansamblyje.

Milda VALANČIAUSKIENĖ (Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos sekretoriato kultūros programų vadovė, dviejų vaikų mama)

Turėjau 2 nuostabias močiutes: viena *iš pa Utenās*, kita – *nuo Ignalinās*, abi labai geros dainininkės (viena – iš žinomos tuose kraštuose dainininkų Astrauskų giminės) ir giedotojos (močiutės laibą balsą visuomet išskirdavau iš visos bažnyčios balsų). Senelis ir 2 dėdės – muzikantai, *armonikieriai* ir akordeonistai. Prisimenu abu dėdes grojančius ir namuose garbingoj vietoj padėtus jų instrumentus. Visą vaikystę lydėjo istorija apie senelio armoniką, močiutės per karą užkastą ir nuo stribų išsaugotą vyriausiam sūnui. Atkasė tik pasibaigus baisiausiems laikams (senelis šaulys buvo suimtas, daugiau niekas jo nematė). Šeimoje neįsivaizduojamos šventės be dainų, viso tremtinių, partizanų repertuaro. Uteniškė močiutė iš Norkūnų kaimo sekė pasakas (vis prašydavau pasakos apie Elenytę) ir istorijas apie praėjusį gyvenimą (buvo ir apie baudžiavos laikus), o tėtis vakarais skaitydavo lietuviškas pasakas. O ryškiausi atsiminimai iš vaikystės vasarų Ignalinos rajone, Bajorų kaime, kur 1975–1985 m. ant kalno, nuo kurio matosi visos apylinkės, tebestovėjo tradicinė aukštaitiška sodyba, molinis tvartas, svirnas su kraičio skryniomis, linais dengtas kluonas, buvo dirbami visi tradiciniai lauko darbai. Iš ten prisiminimai apie tradicines vestuves, laidotuves, tikras gegužines, Žolines ir bažnyčios puošimą, šienavimą miško vidury ir pjovėjams nešamą maistą, bendruomenines pirtis, šieno vežimus ir t. t. Gaila, kad mano vaikai šito nebepamatė... O „Virvytėje“ vaikams (o gal ir mums) svarbiausia, kad esame bendruomenė, draugai, vieni kitiems rūpime, dėl to jie jaučiasi saugūs, jiems įdomu. O savos kultūros pažinimas yra vienas iš raktų į pasaulį, kuris prieš juos tik veriasi.

Mindaugas VAIČIULIS (ekonomistas, bankininkas, buvęs verdingietis, augina sūnų)

Ašei tamīstoms nuorio papasakuoti aple mona seneli, umžinatilsi Daukanta Klemensa, katruo mes jau dvejus metus nebturiam gyvūju tarpe, ale katras nugīvena ėlga umželi – sulaukė anas šimta ir dar vėinū mėetu. Uns mums, anūkams, vaikīstie davė ne vėina gīvenima pamuoka. Mes, miesčiuonis iš Vilniaus, vasaras leisdavuom tarp Klaipiedas ir Leteniu kaima Tėrkšliū parapijuo netuolei Mažeikiu. Klaipieduo mona senelė nuolat gīvena, vo Mažeikiu rajuoni – muočiutės tieviškie – daržus, suodnus augindava, vasara ir anūkus ganīdava. Kad keliuonė iš Klaipiedas i kaima nepraėlgtu, bent posė kelė pradainoudavuom. Privaluoma buvo daina aple uoželi, ba ana īr didlė ėlga. Pas seneli kaimė pramuokuom ūkė darbū: ir malkas kapuotė, ir stuoga luopītė, šėina krautė, ir bulbas ravietė, ir braškes bliūdās rinkė. Buvuom pusbruolē, tai ne tik lauka pečioka pasimūrīdavuom, bet ir valgītė pamainuom gamindavuom. Senelis kuožnās metās, lėipas pradžiuo, vīkdava i Žemaičių Kalvarėjės atlaidus. 1987 metās, švėntont Lietuvuos krėkšta 600 metu jubilieju, Žemaičiu Kalvarėjuo nutėka iduomus dalīks. „Kalnus“ apvaikščiuojė ir mėšės atbovė, dar chuors sugieduojė „Lietuva brangi“, katra tarībėnės laikās lietuvėms himna atstuojė. Jau nuvargė, mes po tuos gėismies ėiškuojuom kor čia pritūptė, o chuors tuoliau dainiou, ir senelis īsakmė saka: „Stuokities ir klausīkities.“ Mums iškart nieka daugiau neaiškėna, tik parvažiavės nomėi so mūsa tievās besirokoudams ir džiaugies, ir stėbiejuos, kad pu mišiū bažnīčiuo „Lietuva, Tėvyne mūsų“ *gėiduojė. Tėp mes pėrma karta Lietuvuos himna išgėrduom, o lig Sąjūdė pradžiuos dar bova vėsė metā lėkė. Vieliau, jau studėntā su ansamblietės īrašiem senelė pasakuojėma api vėsū metu darbus senuovie ėr anuo dainioutas dainas. Viena ėš anū – „Žaliojuo girelie“ – itraukiem ir i mūsa ansamblė repertuara.*

Salvinija CIBULSKIENĖ (komunikacijos ir rinkodaros specialistė, augina sūnų)

Vieną dieną, beskaitant Kristinos Sabaliauskaitės „Silva Rerum“ mane apniko mintis: stebuklas, kad Lietuva vis dar yra. Tradicijos, papročiai, tautinis tapatumas, Lietuvos istorija, kurios nebuvo vadovėlių puslapiuose, – visi šie dalykai nebuvo man savaime suprantami. Aš nieko nepaveldėjau. Aš visuomet galėjau rinktis, kuo būti: mažlietuve, vokiete, žyde, ukrainiete, lenke ar lietuve. Mano kraujas maišytas. Ir nors tas kraujas maišytas, bet kai reikia savo sūnui paaiškinti vieną ar kitą

„Virvytės“ vaikai. Vilnius. 2018 m. Tomo Gaubio nuotrauka.

Lietuvos istorijos puslapį, kai užspaudžia gerklę begiedant himną arba kai turiu atsakyti į mažamečio klausimą „O kodėl Lietuvai niekas nepadėjo?“ ir „Kodėl Lietuva dabar tokia maža?“, aš jaučiuosi auginanti lietuvį. Ir noriu, kad tas augantis lietuvis apie Lietuvos tradicines šventes ir papročius žinotų ne iš knygų ar vadovėlių, bet iš savo asmeninės patirties šeimoje ir artimoje aplinkoje. Nors aš to nepatyriau, nors aš to nepaveldėjau ir negalėčiau nieko panašaus duoti savo vaikui be „Virvytės“. Visų šių kartu dainuojančių ir šokančių žmonių dėka, aš turiu ką perduoti, ką įausti į vaikystės patyrimus. Ir padaryti tai smagiai, su žaisme, su kūryba, su bendraminčiais. Todėl man folkloras yra tautinio tapatumo formavimo įrankis.

Vilma LENGVINIENĖ (geodezininkė, augina dukrą, buvusi ratiliokė)

Nuo vaikystės mano giminėje skambėdavo dainos. Tėvai, tetos, dėdės prie vieno stalo traukdavo įvairias liaudies dainas. Kokios jos buvo, nepamenu, bet liko pasąmonėje, kad dainavo. Mano močiutė, dirbdama ruošos darbus, visada niūniuodavo kokią nors linksmą dainelę, diedukas turėjo įvairių juokingų posakių iš gyvenimo, dar ir pats ką prikurdavo. Pamenu, močiutė sakydavo: „O, kad pasidaryčiau staiga jauna, tai pašokčiau, pašokčiau ir tada vėl galėčiau būti sena.“ Anksčiau giminėje švęsdavom 7 anūkų gimtadienius. Keturi vasaros pradžioje, o likę trys – vasaros pabaigoje. Dabar gimtadienių kartu nebešvenčiame, jau esame sukūrę savo šeimas, bet išlikusi tradicija visai giminei susibėgti ir pasibūti kartu per Rasas (Jonines): užkuriam didelį laužą, vaišinamės, o vaikai pina vainikus. Kai laukiausi Anelės, beveik visą nėštumo laiką lankiausi repeticijose, šokau ir dainavau. Jaučiu, kad mano vaikui ir daina, ir šokis yra stipriai įaugę į kraują. Pastebėjau, kad žmonės, kurie lanko folkloro ansamblį, yra jautresni kitų atžvilgiu. Dažniausiai tai yra geros *dūšios* žmonės, ne materialistai.

Kristina SAMUILIENĖ (filologė, viešųjų pirkimų specialistė, trijų sūnų mama, buvusi ratiliokė)

Visa kas tūri pradžių. Daug čia kas sake, kad va, mana mačiūte baisi dainininyke būva ar senelis kažna koks muzikontas. Par mum teip nebūva. Dainava, groja, ale tikrai ne tokias dainas, kai mes čia dabar dainuojam. Tai kai pripranti, kad jokia giminės sustikyma ar pasbuvyma be dainas nebūna, tai kū jau čia navatniau beišmilysi, negu kad pats ažaugis gali pradėt dainuot. Va, ir mūs sūnai – kai eit repeticijan, tai

„aš nešoksiu, aš nedainuosiu“. *A dabok: lipa namā laiptais ir kiek žodžių atamena, tiek ir dainuoja, ir da melodijų pataika. Nu ir kū tu pasakysi – sakai, kad neklausa, ale visa kų girdi ir atamena. A gal šyt ir gerai – kuo tu daugiau starojies, aiškini, bruki, tuo labiau tie vaikai nenori, nes gi tie tėvai nieka nesuprunta, a ne? Yr dalykų, katruos turi daryt, ir gatava. Su mūziku šiteip negali – čia arba prilimpa, arba ne. Tai mūm liaudes dainas ir tas žemaitiškas meluodijas prilipa ir labai stipriai. Misliju, kad ir veliau, kai mūs vaikai jau bus ažaugį, anys irgi dainuos, ir da kokį instrūmentų gros. Abalys na abels toli nerieda.*

Vilijus SAMUILA (tarptautinių ryšių specialistas, diplomatas, trijų sūnų tėvas, buvęs ratiliokas)

Kristina vieną dalyką pamiršo pasakyti – ką mums, kaip šeimai, reiškia folkloras. Ogi meilę ir mūsų šeimos pradžią – nebūtume buvę folkloro mylėtojai, nebūtų mūsų keliai persikirtę – dainavom dainas viename ansamblyje („Ratilio“), šokom susikabinę, leidomės per Užgavėnes nuo Tauro kalno Vilniuje, žiūrėjom vienas kitam į akis – o po keleto metų, žiūrėk, ir vestuves Šv. Jonų bažnyčioj atšokom. Folkloras yra tarsi jungianti grandis, tarsi kažko pradžia. Tarp kitko, brolis praėjo tą patį gyvenimo kelią – tik kitame ansamblyje („Poringėje“). O folklorą pamėgau dėl tėvų – ačiū jiems – užsispyrimo. Tai jie atidavė į Žemaitijos kaimo, kur užaugome, mokyklos muzikos mokytojo rankas. Pastarasis, matyt, pamatęs tą gerai minkomą molį, iš mūsų sutvėrė muzikantus bei dainininkus mokyklos orkestre ar folkloriniame ansamblėlyje. Iš pradžių, kaip ir visiems mažiems vaikams, tai buvo lažas. Bet po to buvimo scenoje jaudulys, atsiradę „folkloriniai“ draugai nusvėrė vaikišką paikumą. Kita vertus, noriu prisiminti ir labai prozišką priežastį, kodėl mes, kaimo berniūkščiai, galima sakyti, per prievartą pamilom folklorą ir muziką – užaugusius imdavo rekrūtais į sovietinę armiją, o čia muzikalesniems vis lengvesnė dalia... Norėčiau, kad vaikai per folklorą pasiimtų krislą lietuviškumo, kad suprastų dainą, kad pamiltų šokį, žaidimą, liaudišką instrumentą. Galų gale, kad susirastų draugų ar dar daugiau – kaip mes su Kristina.

Vija VAINUTIENĖ (gydytoja, trijų vaikų mama, buvusi ratiliokė)

Liaudies muzika mane lydėjo nuo pat vaikystės. Tėčio giminė buvo (ir yra) labai daininga, jokie šeimos pasibuvimai ar šventės neapsieidavo be liaudies dainų. Senelis iš tėčio pusės, šviesaus atminimo mokytojas Julius Pranevičius savo atsiminimų knygelėje yra parašęs žodžius, kurie man tarsi kelrodė žvaigždė: „Mano gyvenime lemiamą reikšmę vaidino tėvų įskiepytas tikėjimas. Stengiausi gyventi laikydamasis dešimties Dievo įsakymų <...>. Jei šių įsakymų visi žmonės laikytųsi ir pagal juos gyventų <...>, klestėtų teisingumas, dora, tarpusavio meilė, darnus šeimų, tautų ir valstybių gyvenimas“ (ištrauka iš kn. „Rudžionių kaimas“). Folkloras – neatsiejama mūsų šeimos dalis, juk ir šeimą sukūrėme per folklorą – susipažinome „Ratilio“. Prisilietimas prie tradicijų tarsi nematomais saitais sujungia su seneliais, proseneliais, tai iš tiesų stiprina, padrąsina, nuramina. Tai padeda suvokti savo tapatybę.

Jurga DŪDIENĖ (gydytoja, trijų dukrų mama, buvusi ratiliokė)

„Virvytė“ – tai ne tik folkloro ansamblis, tai reiškinys, bendruomenė, be kurios mums būtų labai sunku. Taip traukia, kad kai kurios šeimos į repeticijas iš Aukštadvario, Čiobiškio, Kauno važiuoja 50 ar net 100 km. Dauguma mūsų bendraujame ir dainuojame nuo mokyklos laikų, nuo Atgimimo. Ir dabar, žvelgdami vieni į kitus, matome tuos pačius jaunuolius, tik va, jau visų vaikai kiek paaugę... Bet auginti su daina. Įsivaizduoju, kad ansamblis dar gyvuos 20 ar 30 metų, ir sulauksime trečios „Virvytės“ kartos!

Istorijos ir nuotraukos iš „Virvytės“ archyvo

EVERYTHING THAT HAS A BEGINNING...

By initiative of the Lithuanian National Culture Centre, since 1999 there have been annual selections of the best folklore collectives in Lithuania's towns and villages. It is then awarded the symbolic 'Golden Bird'. This year, Villnius city folklore ensemble 'Virvytė' was awarded this honour. Thriving for already 23 years, this ensemble is special in that it brings together 21 families that rehearse and perform together with their children – from toddlers to teenagers. Currently this ensemble is made of around 30 parents and their 39 children. Ethnomusicologist and ensemble leader Loreta SUNGAILIENĖ talks about its history and activities. Members of the ensemble also share their experiences – many of them remember their grandparents or parents as village musicians or singers, and they remember childhood summers spent in a rural environment. On the other hand, even those you grew up in the cities remember lullabies from their childhood, the stories they were told. Those members of the ensemble who didn't have a previous link to folklore learned about traditional culture upon joining Virvytė and now want to pass it on to their children.

ŽVEJO DUKTĖ IŠ BAUBLIŲ

Apie gaiviališkąją liaudies menininkę, tapytoją ir piešėją Moniką BIČIŪNIENĘ su dailininku tapytoju Rimu Zigmu BIČIŪNU kalbasi Juozas Šorys.

Pirmiausia norėtųsi daugiau sužinoti apie Jūsų mamytę, išskirtinę liaudies menininkę Moniką Bičiūnienę (1910–2009) kaip apie asmenybę – moterį, motiną ir žmogų. Ypač apie jos šaknis, aplinką, šeimą (tėvus, senelius), taip pat ir apie jos tėviškę Baublius, esančius netoli Panemunio miestelio (Rokiškio r.), apie patį Panemunį, kur mažoje gryčiukėje ji trumpai gyveno, ar apie Konstantinavos dvarą, jo kumetyno pastatą, kurio kambaryje ji kurį laiką glaudėsi kartu su tėvais, seneliais, trimis broliais ir seserimi, kol persikėlė į Pandėlį (Rokiškio r.), vėliau į Vilnių. Kalbą apie ją pradėkime iš kuo toliau. Rinkdamas medžiagą apie ją, niekur neužtikau net mergautinės pavardės...

Mano mamytė buvo Monika Dzikavičiūtė. Gaila, jos tėviškės jau nebėra, o prisiminimai apie gimtąjį Baublių kaimą, nuostabią jo gamtinę aplinką, gražiai sutvarkytus, per šventes išpuoštus gatvinio kaimo namus buvo labai romantiški. Gal panašūs į žymaus žydų kilmės dailininko Marko Šagalo (Marc Chagall, 1887–1985), gyvenusio Paryžiuje, prisiminimus apie vaikystės ir jaunystės miestą Vitebską.

Gal savo paveiksluose kurdama kaimo gyvenimo vaizdus, peizažus, ji mintimis grįždavo į Baublius ar kitas gyventas vietoves?

Jai buvo svarbūs ir Baubliai, ir visi matyti aukštaitiški kaimai. Kaip ir kiti panašaus likimo žmonės, ji niekur toliau į miestus nenuvažiuodavo, gimtajame krašte gyveno gana uždarai.

Jūsų mamos tėvas, rodos, dvylika metų pradirbo „ant ežerų“: samdomas gaudė žuvis turtingiems dvarininkams. Vėliau pasiligojo ir perėjo dirbti prie žemės į Konstantinavos dvarą, o su gausia šeima gyveno kumetyno pastate su vienu mažu langeliu į pasaulį...

Atsimenu, mama pasakojo, kaip jos tėtukas žvejodavo (turbūt tuo vertėsi ir jo tėvas) – vėliau ne kartą piešė ežere plaukiojantį žvejį. Taip pat žinau, kad jis namuose kažką droždavo. Tiesa, apie tuos drožinius, medinius darbo įrankius tik girdėjau, nesu jų matęs. Mama man yra rodžiusi ir tą kumetyną, dabar jis sugriuvęs. Sakė: kai maža buvau, va, pro tą langą žiūrėjau. Kai buvo mažiukė, ji, kaip ir beveik visi aplinkiniai vaikai, ėjo piemenauti arba dirbo pagalbininke ūkyje. Tarnavo

Monika Bičiūnienė keturių išlikusių medžių ir pastato Baubliuose (Rokiškio r.) fone. 1984 m. Sigito Šimkaus nuotrauka.

ir Latvijoje, netoli sienos – ten būdavo turtingesni ūkiai, tad tėvai noriau leisdavo vaikus.

Po to jie gyveno Panemunyje. Dabar ten yra Monikos Bičiūnienės gatvė... Ta garbė jai buvo suteikta kaip Rokiškio rajono garbės pilietei. Ir Panemunyje buvo įsikūręs dvaras, kurį, būdamas visiškai mažas, šiek tiek mačiau ir prisimenu. Visi aplinkui tik ir kalbėdavo: dvaras, dvaras... Prisimenu jo bokštus, senus aukštus dvaro medžius, o jaunimas į juos mėtydavo lazdas, kad nudaužtų kankorėžius, kurie buvo kažkokie ypatingi, juose buvę riešutėliai – valgomi... Atsimenu, kaip sėdėdamas ant tėtuko kelių, ausyse švilpiant vėjui, nuo piliakalnio rogutėmis leisdavausi žemyn... Vėliau tėvai persikėlė gyventi į Pandėlį.

Apie Rokiškį seniau buvo visa gražiai įrengtų dvarų sistema. Kol juose veikė bendrojo lavinimo ar proftechninės mokyklos, technikumai, kultūros namai, kolūkių kontoros, jie dar šiek tiek gyvavo, o vėliau, likę be šeimininkų, niekam

Monika ir Lionginas Bičiūnai. Pandėlys. Apie 1938 m. Iš šeimos albumo.

neberūpėjo, virto laužynais... Anksčiau prie baltai tinkuoto plytų Panemunio dvaro buvo prikalta lenta, kad tai – valstybės saugomas architektūros paminklas, bet ir ji dingo. O iš vaikystės prisimenu, kad pokariu jame veikė spirito varykla.

Be to, pro Panemunį tiesėsi siauruko geležinkelio atšaka; garvežys, leisdamas dūmus, traukdavo kelis vagonus su keleiviais ar kroviniais. Atsimenu, mes, Pandėlio išdykėliai berniūkščiai, porą kartų siauruko bėgius buvome ištrynę lašiniais, tada garvežio riedmenys imdavo suktis vietoje, ir traukinys nebepavažiuodavo, bet geležinkeliečiams vaikigalių išdaigos buvo žinomos, jie ant bėgių užberdavo pelenų, ir traukinukas vėl nupūškuodavo. Viename posūkyje mašinistas pristabdydavo traukinį, kad moterytės galėtų išlipti ir nunešti į turgų parduoti kiaušinių, o kai garvežiukas sunkiai paropodavo, tai jos, pasikaišiusios sijonus, bandydavo pastumti... Gražus buvo gyvenimas su siauruku, o dabar jis, girdėjau, kažkuriame miestelyje saugomas jau kaip muziejinė vertybė.

O Monikos mama juk buvo ne tik namų šeimininkė, bet ir audėja?

Nors mama apie ją šiek tiek pasakodavo, aš tada toks pipiriukas buvau... Neabejoju, kad ji buvo ir audėja, nes moterys tada visus darbus mokėjo.

Klausinėju apie tai, nes tikiuosi, kad paaiškės, iš ko Monika (taip pat ir Jūs) gavusi polinkį kurti? Ar Jūsų mama mėgdavo atsiminti senus laikus, vaikystę, tėvus, senelius?

Atsimindavo, kaip mokėsi siuvėjos amato, kaip žmonės mėgdavo draugauti, kokia pagarba juos siejo, kaip jauna eidavo į šokius ar vakaruškas. Gražiai atsiliepdavo apie žydų tautybės jaunimą. Sakydavo, kai būdavo jų šventė – mes pas juos eidavome, kai mūsų – jie ateidavo. Sakė, kai eidavome pro žydų parduotuvę, jie būtinai pakviesdavo užeiti: „Mania, kur tu eini, ko pas mane neužeini?“ „Pinigų neturiu.“ „Kai turėsi – atiduosi!“ Sakė, kad dažnai iš lietuvių negaudavome pasiskolinti, o iš žydų – visada. Pasakojimai apie žydus man vaikystėje labai įstrigo.

O siuvėjos amato ji pati siekė ar tėvai taip norėjo gyvenimą pakreipti?

Tada leisdavo mokytis amato, kad prisidurtų pragyvenimui. Tais laikais amatą įvaldę žmonės buvo gerbiami, jie buvo laikomi vos ne verslininkais... Mama siuvėjos amato mokėsi pas siuvėją, kuri priimdavo bent po dvi ar tris mokines, jos atlikdavo ir mokytojos gautus užsakymus. O kai nunešdavo miestelio žmonėms pasiūtus drabužius, tai dar ir saldainių gaudavo. Ypač žydų tautybės užsakovai be saldainių ar kitų gardumynų neišleisdavo.

Turbūt Monikos gyvenimą iš esmės pakeitė vedybos su siuvėju Lionginu? Esu skaitęs, kad Monika siuvo, bet šio amato labai nemėgo, sakė bijodavusi kirpti medžiagą.

Beje, mamytė pasakojo susapnavusi, kad pas ją ateis kareivis – taip ir buvo. Atėjo ir pasipiršo. Tėtė paauglystėje, dar prieš kariuomenę, buvo pramokęs siūti, tai vėliau siūdavo abudu. Seniau ūkininkai siuvėjus kviesdavosi į namus – tai buvo prestižo reikalas, ir jie savaitę ar dvi su savo darbo įrankiais ten gyvendavo ir dirbdavo. Apsiuva vieną šeimyną, tada važiuoja į kitą vietą arba namo. Esu išsaugojęs mamos siuvimo mašiną „Singer“, su ja vėliau ir tėtukas dirbo, o kita buvo didesnė, sunkesnė, ne tokia patogi. Anais laikais gera siuvimo mašina buvo turtų turtas. Daug metų už ją reikėdavo mokėti, daug gyvulių išauginti ir parduoti.

Dar papasakokite apie vėlesnį šeimos gyvenimą.

Mūsų šeimos gyvenimas visada buvo nelengvas. Persikėlę į Panemunį tėvai statėsi namuką. Kad užsidirbtų pinigų, Lionginas ir Panemunio dvaro spirito varykloje turėjo kažkokį darbą, bet uždarbių negalėjai daug turėti, nes tuoj valdininkai ateidavo apmokestinti. Kiek pagyvenę Panemunyje, persikėlė į Pandėlį, apylinkės centrą, nes ten buvo daugiau darbo. Panemunyje pasistatytą namą pardavė ir už gautus pinigus ėmėsi statytis kitą būstą. Kiek pamenu, vis statė ir statė, lipdė ir lipdė... Ir ne juokais įklimpo į skolas. Visąlaik namuose jutau tą netikrumą ir baimę. Ir beveik visi aplinkiniai kaimynai taip gyveno. Atsimenu kaimynų berniuką, kuriam tėvas vis atnešdavo po puskibirį iš senų lentų pritraukytų kreivų vinių, o jis turėdavo jas ištiesinti, nes jie neturėjo už ką nusipirkti naujų. Atsimenu, tos vinys būdavo seniau gamintos, kartais keturkampės...

Kaip uknoliai*, kuriais arkliams prie kojų prikaldavo pasagas...*

O vėliau, kai jau kiek geriau laikėsi, jie buvo nusipirkę radijo aparatą „Philips“, o tai retai kas teišgalėdavo...

Pandėlyje tada gyveno ir žymusis dievdirbys, medžio skulptorius, „arkitektas“ Lionginas Šepka.

O, taip, kitoje stadiono pusėje. Gerai L. Šepką atsimenu. Kol jis statėsi namuką, jau gyvenome Pandėlyje. Mama jį aplankydavo, sakydavo, kad ateitų, kad pamaitins, nors tiek ji tada galėdavo padėti... O jis sakydavo: „Bijau, iš šalto oro ateisiu, sušilsiu bute, ir man iškart bus plaučių uždegimas.“ Atsimenu, kaip žiemą jis prasikirsdavo *prūdo* (taip jis vadino) lede skylę ir maudydavosi. Jo molinėje pirkelėje langų nebuvo. Ertmės buvo uždengtos kažkokia medžiaga, be stiklo. Kadangi netoli, mes, vaikai, pas jį nueidavome, bet jis mus

Monika ir Lionginas Bičiūnai prie šeimos namo. Pandėlys. Apie 1958 m. Iš šeimos albumo

nuvydavo. Iš jo pirkelės sklisdavo drožto medžio kvapas. Matydavau, kaip jis atsinešdavo miškelyje nusipjovęs kokį medžio gabalą. Ten pat, miškelyje, L. Šepka ir vieną kitą bulvę pasisodindavo. Jei ten norėdavome eiti uogauti, mama sakydavo, kad ten L. Šepka savo darželį turi... Tada jis toks biednas žmogus buvo. Mokytojai jam padėdavo, kokį drabužėlį duodavo. O šiaip atsimenu, kad jis buvo aukštas ir gražus vyras. Mes, vaikai, šiek tiek jo bijodavome, nes jis buvo kaip ir keistuolis, mus pavaikydavo.

O koks jis buvo nesupykęs – ūmus, smarkus, energingas ar atsileidęs, užsisvajojęs, susikaupęs?

Net nepasakyčiau koks – jis drožia, užsiėmęs, o čia vaikai panosėje bėginėja, landžioja... O jis į vienatvę pasinėręs. Kai ir kitur gyveno, jis ne bet ką prie savęs prisileisdavo. Toks uždaro būdo žmogus. Mano tėtė sakė, kai jis buvo jaunas, susitikdavo ir šokiuose, ir kitur. Sakė, kad jis nė kirvio koto negalėjęs išdrožti. Bet su juo kažkas įvyko, jis turėjo rimtų išgyvenimų: mirė brolis, kuris jam buvo labai artimas. Tada jis labai pasikeitė.

Amerika pirtyje. 1990 m.

Trys draugai. 1991 m.

Moteris su raudonom gėlėm. 1979 m.

Mano Monikutė. 1981 m.

Armėnija. 1981 m.

Monika Bičiūnienė gėlių darželyje. Pandėlys. Apie 1960 m. Rimo Zigmo Bičiūno nuotrauka.

Ir dabar jį atsimenu – aukštas, tiesus vyras. Po Pandėlį pavaikščioti jis išeidavo vakare – turbūt nenorėdavo sutikti žmonių. Per didelius kermošius Pandėlyje žmonės jį aplankydavo, nupirkdavo kokį kryželį ar dar kokį drožinį, kartais ir specialiai ką nors išdroždavo, iš to turėdavo kiek pinigų duonai, maistui. *Biednas biednas* žmogus, bet tikras dievdirbys.

Gyvenote per pačias istorines pervartas, kaip jas ištvėrėte?

Atsimenu, kaip iš cheminių pieštukų pasidarydavome rašalo – padroždavome, sumerkdavome į vandenį ir turėdavome ryškaus, bjauraus, cheminio rašalo. Mokytoja sakydavo, kad nuo to rašalo jai akyse raibuliuoja... O didžiausia bėda – kai būdavo šalta, nes rašalinėse užšaldavo vanduo, atsirasdavo ledo gabaliukai. Mokytoja sakydavo, kad geriau rašyti plunksna, nes tada rašysena būsianti gražesnė. Tuo metu mėgdavau daryti aviamodelius, mano lėktuvėliai ir aitvarai skraidė... Mano mokytojas buvo žinomas kraštotyrininkas Alfonsas Gaška (1906–1994), garsiosios rezistentės, partizaninio karo istorikės Nijolės Alfonsos Gaškaitės-Žemaitienės (1938–2000) tėvas, o mano pirmoji mokytoja buvo Anastazija Gaškienė. Šviesūs, išmanantys žmonės. Turėjau puikų piešimo mokytoją Alfonsą Čižiūną, kuris dailės buvo mokęsis Kaune ir pirmasis mane (kažkuria prasme ir mamą) šia kryptim pavedėjo. Tiek tada viskas buvo pilka... Pavyzdžiui, mokykloje buvo tik trys knygos apie meną: kažkoks tarybinio laikotarpio meno albumas, Antano Žmuidzinavičiaus albumas ir dar kažkas. Ateidavo rusiškas žurnalas „Ogoniok“, ir tada aš buvau nedoras vaikas – išplėšdavau jo puslapius su gražesniais paveikslais. Bibliotekininkės nieko nesakydavo, nes žinodavo, kad man reikia iš kažko mokytis...

O kaip buvo su mamos mokslais? Ar lankė mokyklą?

Lankė, bet iki mokyklos buvo toloka – keli kilometrai... Pramoko rašyti... Girdavosi, kad tėtukas jai buvo pasiuvęs šiltus kailinukus ir kai baigdavosi pamokos, su vaikais dumdavo ant ledo. Sakė, aš ant tų kailinukų atsisėdu, o berniukai mane tempdavo už rankovių... Sakė, švilpdavau kaip su rogutėmis, nors po to ir gaudavo barti, nes namo grįždavo visa snieguota. Sakydavo, kad toks buvo jos mokslas, o paskui juokdavosi: „Nežinau, kaip aš tą skyrių baigiau, pramokau rašyti...“ Vis dėlto vėliau gerai rašyti ir skaityti išmoko pati. Tada kaime buvo gaji pažiūra – kam mergaitei reikia to mokslo?

Kaip jos gyvenimas klojosi Pandėlyje? Namus tvarkė, šeima rūpinosi ar ir dirbo kur?

Ji dirbo bent keliose valdiškose tarnybose: kurjere, valytoja, naktine budinčia aukle internate. Žinau, kad vaikai ją mylėjo, šunybių jai nekrėsdavo. Ją vadino gerąja auklėtute. Vaikams ji siūlydavosi nupiešti antytę ar dar ką nors... Vaikams jos piešiniai patikdavo. Pandėlyje ji turėjo ir gyvulių, ir man porą kartą teko būti piemeniu. Nepasakyčiau, kad man tas ganymas patiko... Atsakingas, įtemptas darbas. Beje, laukuose savo karvytę vos atpažindavau.

Ar tais laikais mama jau šį tą papaišydavo?

Tai buvo jos paišymų pradžia. Ir aš jau buvau pradėjęs kažką paišyti, tiksliau, daugiau kopijuodavau. Mokytojai duodavo kokį sienlaikraštį išpaišyti, dirbdavau prie jo, o matematiką ir kitas pamokas užmečiau, – atsilikdavau, gaudavau prastus pažymius, bet vadovėlių paraštės būdavo pripieštos, primargintos. Dar buvo mada bernams turėti laikrodžius su prie ciferblato pripieštais vaizdeliais. Keletą tokių „šedevrų“ esu nupiešęs. Dabar galvoju, kad buvau „kietas“ vyrukas – dabar taip nepadaryčiau... Peizažai, kalnai ir dar kas nors dviejų trijų centimetrų plote!

Monika Bičiūnienė su vyru Lionginu, sūnumi Rimu ir mylima katyte prie šeimos namo. Pandėlys.
Apie 1958 m.. Iš šeimos albumo.

Bet juk buvo įvykių, kurie iš dalies nulėmė ne tik Jūsų, bet ir Jūsų mamytės likimą?

Atsitiktinumo dėka į Pandėlį atvažiavo Dailės instituto studentai Vytautas Ciplijauskas (vėliau M. K. Čiurlionio meno mokyklos, taigi ir mano, dėstytojas), Leonardas Tuleikis ir architektas Gediminas Baravykas su studentų paroda. Pandėlio žmonės ją labai lankė. Mane, šeštaklasį, į ją atvedė tėtukas, sakė, va, šitas vaikis mėgsta piešti, pasakykit, ar jis ko nors vertas. Jie pasižiūrėjo į mano piešinius, į mane ir pasakė: „Mokytis gi jam reikia!“ Parėjęs namo taip pagirtas, iš to džiaugsmo paėmiau visą vatmano lapą, žurnalą su ryškia juosta persijuosusios šokėjos atvaizdu ir trenkiau anglimi (jau žinojau, kad ja galima piešti!) jos piešinį! Vėliau nunešiau parodyti dailininkams. Jie tik tarstelėjo – slėpk giliau!

Mama tada rimčiau piešti dar nebuvo pradėjusi. Kai jau antrus metus mokiausi „čiurlionkėje“, grįžęs namo parodžiau jai jaunojo Peterio Breigelio darbą iš čekiško albumo. Jame buvo daug siužetų: vieni važiuoja, kiti bučiuojasi, tolumoje matyti kaimo šventė, dirbantys laukuose žmonės... Atsimenu, mama tada paklausė: „Ar šitaip galima piešti?“ Sakiau: „Šitaip ir reikia piešti!“ Beje, ir aš, pirmąkart pamatęs vyresniojo P. Breigelio darbus, žagtelėjau. Ir nuo tada mama jau ėmė labai domėtis piešimu ir tapyba – tereikėjo mažo stumtelėjimo.

O labiau pastebima jos pradžia buvo tada, kai grįždavote namo atostogų?

Taip, namie pasistatydavau molbertą ir tapydavau, o kartą aptikau jos pripaišytą popieriaus lapo kampą, kurį iškirpau ir pasidėjau. Beje, tuo metu M. K. Čiurlionio meno mokykloje dėstė puikūs dėstytojai – jauni dailininkai, ne tinginiai, viskuo domėjosi, su pagarba žvelgė į tautinį paveldą, vesdavosi mokinius į muziejus, lankėme liaudies meno parodas. Tai buvo Antanas Garbauskas, Dailės skyriaus vedėjas, V. Ciplijauskas, Romualdas Kunca, Vincas Kisarauskas, Valentinas Antanavičius, Aloyzas Stasiulevičius, Alfonsas Vincentas Ambraziūnas, Birutė Žilytė. Beje, A. Garbauskas man dėstė vitražą, bet iškart pasakė, kad iš manęs vitražo dailininko nebus... Architektas Audronis Katilius dėstė architektūros pagrindus, man, vaikui, aiškino apie Le Korbiuzjė architektūros sistemą... Po dvejų mokymosi metų B. Žilytė man padovanojo spalvomis žėrinčią knygą apie Polį Gogeną... Tos žinios, idėjos, tos spalvos apvertė mano pasaulį... Ir mamai

Monika Bičiūnienė ir Rimas Zigmas Bičiūnas personalinėje parodoje. Vilnius, „Fotomeno sala“, 1985 m. Iš šeimos albumo.

panašiai atsitiko. Juk dirbome vienas šalia kito. Tiesa, tais laikais porėmių ir drobių buvo nedaug, o kur gauti? Ką jai galėjau pasiūlyti? Atveždavau paprasto kartono, bet tada dar netinkamai jį gruntuodavau, todėl daug pirmųjų jos darbelių neišliko... Kai ką išsaugojau, bet darbai ant plono kartono tiesiog pajuosta, sukrenta, sunyksta. Taip nutiko daugeliui liaudies menininkų. Atsimenu, Antanas Danilevičius ant gofruoto kartono tapė...

Jūsų mama Almai Skruibytei-Granauskienei yra pasakojusi apie kūrybos pradžią, tuometinius išgyvenimus, kaip kalbėdavosi su tuo, ką vaizdavo: „Aš ir pasikalbu su tuo paveikslu. Tarytum visą pasaulį tada matau, visą jo grožį. Tokios geros mintys gulas. Visas bėdas užmirštu, viską.“ O iš pradžių, Jums išėjus į kiną, ji užsidėdavo ant molberto popierių ir paišydavo, bet vėliau tai, ką padariusi, slėpdavo už krosnies...

Jai iš pradžių buvo gėda, nes niekas daugiau Pandėlyje taip, kaip ji – su dažais, nepaišė. Nors šiaip mano mama mylėjo žmones, šiltai apie daugelį atsiliepdavo, jos santykis su aplinkiniais buvo nuoširdus, kaimyniškas. Iš pradžių ji tapė guašu ant popieriaus. Po to šiek tiek piešė paprastu pieštuku, vėliau pradėjo tapyti aliejumi, – visada turėjo prie savęs vieną kitą tūbelę. Vėliau, dar Pandėlyje, jos kūryboje atsirado ir anais laikais išgirtas akrilas. Jis tapantiems buvo tikra nelaimė, daugelis tada nežinojome, kaip su juo elgtis, tad ankstyvieji jos darbai vėliau gana stipriai nušviesėjo.

Ir kas tada nutiko? Turbūt tiesiog kaip dailininkas suvokėte, kad Jūsų mama talentinga kūrėja?

Taip, aš tai supratau ir ėmiau jai padėti: pirkdavau dažų, gruntuodavau drobes ir kartonus, nors tebuvau aštuntos ar devintos klasės mokinukas. Ir iškart pasirodė rezultatai, man buvo džiugu, kad mama paišo. Tiesa, jau šiek tiek suvokiau apie liaudies meną, juk panašiu metu pasirodė ir primityvūs Jadvygos Nalivaikienės darbai, o ta moterytė tapė ant ceratos... Sovietinių laikų ceratos – ne Niko Pirosmanišvilio laikų ceratos... Pirosmanio laikais jas gaminant dar buvo naudojamos natūralios medžiagos, todėl jo darbai neblogai išsilaikė, be to, jis tapė labai gerais dažais. Jo darbai šiuo metu yra gerai restauruoti.

Jūs mamą ir pakonsultuodavote?

Pasitaikydavo, bet daug jai nepatarsi... Šneki, o ji vis tiek savo daro. Ji pradėdavo piešti nuo dangaus ir žemės, o kažką „statyti“ pradėdavo nuo horizonto. Taip viskas pamažu augdavo, augdavo ir atrodydavo, kad bus geras darbas, horizonte susitvarkyta puikiai, betgi staiga jai paaiškėdavo, kad kas nors turi stovėti priekyje... Ir tuoj viską uždengdavo. Turėjo tą kūrybinę problemą ar džiaugsmą, bet jai pačiai ši metodika buvo aiški, viskas jai tiko. O jei sumanyta kompozicija netikdavo, – perkomponuodavo. Sakydavo, čia primarginau... Kūrė iškart visą paveikslą. Greitai supratau, kad tai žmogus, kuriam kūrybinės galios – tarkim, jausti visumą – buvo duotos iš aukščiau. Ir L. Šepka, ir mama turėjo savitą kūrinio viziją. Tokių savaimingų kūrėjų – vienetai. Daug metų dirbau su tapybos mėgėjais, bet kad taip, kaip mama, jaustų kūrinio visumą, – nepasitaikė.

Kai mama jau gyveno pas mane Vilniuje, į dirbtuvę užeidavo kaimynas tapytojas profesorius Jonas Čeponis. Kartą jis atsinešė vieną Vilniaus panoramą, kurios niekaip negalėjo užbaigti. Sakė, arba aš tą kūrinį įveiksiu, arba jis mane. Mama, stovėjusi kiek tolėliau, pakomentavo: tu tą prigesink, šitą sustiprink, o šiaip gerai pradėjai, ten viskas tvarkinga. Jonas tik žagtelėjo, atsimenu jo pasakytus žodžius: „Šitaip meną galėtų vertinti ir mūsų menotyrininkai.“ Nors mama nebuvo baigusi dailės mokslų, bet suvokdavo visumą,

ritmą, visada suprasdavo, kur yra geras paveikslas. Stebiuosi jos kūrybiškumu, begaliniu darbštumu ir intuityviu jutimu, kas yra tikrasis menas. Nors daug vargo patyrė, jos neapleisdavo gyvenimo džiaugsmas, noras kurti. Labiausiai mama bijojo karo, jis buvo palikęs siaubingų prisiminimų, apie karą ir pokarį nemėgo kalbėti....

Kada surengta pirmoji M. Bičiūnienės darbų paroda?

Pirmoji didesnė paroda įvyko 1966 m. – tuometinėje Lietuvos respublikinėje bibliotekoje buvo eksponuojami trisdešimt šeši darbai. Aš tada buvau dešimtoje klasėje. Prieš tai apžiūrėti mamos darbų iš Vilniaus į Pandėlį buvo atvažiavusi mano mokytoja ir auklėtoja. O pati pirmoji mamos paroda buvo Pandėlio kino teatre.

O ar prisimenate parodėlę, kuri buvo surengta tiesiog namuose? Monika sakė, kad „mano kambariukyje tokių mažučių darbelių dvi eilės susikaupė. <...> Ir pakabino tokių afišų – „Bičiūnų muziejus, kiekvieną dieną lankomas su gražia šypsena ir be pinigų.“ Tai Jėzus Marija, aš ir numiriau tiesiog. Vakare į mano gryčiutę priėjo pilna pandėliečių.“

Mano mokytoja pakabino plakatą ir pakvietė visus ateiti pasižiūrėti ant namo sienų sukabintų darbų. Geri žmonės mane supo, jų dėmesys ir pastangos pakeldavo ūpą ir man, ir mamai.

Šiek tiek jau pasakojote, kaip Jūsų mama dirbdavo – ar jos darbo maniera palaipsniui sudėtingėjo?

Pirmuosiuose darbuose geriausiai juntamos vidinės pastangos, paskui atsiranda meistrystė. Mama visada siekė išbaigtumo, ji atkakliai vykdė savo programą – padaryti tai, ką buvo sumaniusi. V. Ciplijausko dirbtuvėje kabėjo jos ankstyvasis, atrodė, paprastas darbas „Trobelė“, kuris ryškiai skyrėsi nuo vėlyvesnių, bet turėjo kažkokio ypatingo žavesio. Vienus dalykus menininkai suranda, kitus – praranda, bet kažkas išlieka, labiausiai gal laisvas, savitas spalvų pasirinkimas. Ji ypač stengėsi savo paveikslų nemurzinti, išsaugoti jų vaiskumą. Taip reiškėsi jos meninis mąstymas.

Pasak Aldonos Žemaitytės, „Monika buvo mažutė, melsvų spindinčių akių, liudijančių stiprią vidinę energetiką, tvirtos stovėsenos. Apgaulinga kaimo moteriškės laikysena slėpė orią, išdidžią ir laisvą prigimtį.“ Ji teigė, kad į paveikslus norinti kuo daugiau įdėti, anot jos: „Kaip pradedu tapyti? Tokia ir pradžia – pasidedu kartoną ar drobę, galvoju, kas čia joj galėtų tilpt. Kai imu teptuku tepti, pats paveikslas rodo, ko reik. Daug daug visko mėgstu pridrėbti, man vietos trūksta. Kai tapau, viską jaučiu – kas kur dėt, kokią spalvą.“

Praturtinti – tokia buvo jos aukštaitiška kalbinė raiška, ji siekė, kad siužetas būtų sudėtingas, kupinas gyvybės. Tarkim, ji paveiksle pristato daug namų ir kitokių dalykų, bet jei reikia didelio medžio, dingsta visi namai ir visa kita. Dažniausiai jos paveiksluose svarbiausia ne tai, kas krenta į akis pirmame plane, o, tarkim, kažkur šone nueinanti figūrėlė su šuniuku. Tai matyti ir iš pavadinimų. Žaisti su keistomis proporcijomis gali tik tikrieji liaudies menininkai. Tokių kompozicijų nesugalvos akademinius mokslus baigęs žmogus, tai visiškai skirtingi meninio mąstymo būdai.

Ar galite tuos skirtumus dar labiau išgryninti, kuo esmingai skiriasi profesionalai ir primityvistai?

Tarkim, savamokslis prancūzų tapybos garsenybė, naivistas ar primityvistas Anri Ruso (Henri Rousseau, 1844–1910): mačiau didžiulę jo kūrinių parodą Paryžiuje. Profesionalai jį palaikė, padėjo atsistoti ant kojų, nes jame matė didelį tapytoją. O A. Ruso nuolat lankėsi Luvre, žavėjosi klasika. Jis nebuvo atsilikęs, naivus žmogus ar nuo pasaulio užsidaręs menininkas, vis dėlto sugebėjo sukurti savitą ir įdomų paveikslų pasaulį, ir tai – didžiausia vertybė. Ir mano mama,

Pavasaris. 1981 m.

Žiema. 1999 m.

Kaimas. 1986 m.

Mano šeima. 1980 m.

Jaunieji fotografuojasi. 1976 m.

Vilnius. 1982 m

Monika Bičiūnienė. 2004 m. Rimto Tarabildos nuotrauka.

atvažiavusi į Vilnių, sakė, kad nori ir į operą, ir į teatrą, ir į visokių žanrų koncertus, ir į parodas, daug bendravo su įvairiais žmonėmis, viskuo domėjosi. Liaudies menininkai, kurie sugeba sukurti individualų, išsiskiriantį pasaulį, natūraliai patraukia dėmesį. Tarkim, Lidija Meškaitytė, tapiusi tik miniatiūras, sukūrė tikrus šio žanro šedevriukus. Jos meną galima vežti per visą pasaulį, ir jai prilygti gali tik dirbantys šioje meno srityje.

Paprastai sakoma, kad liaudies menininkai kitaip, savitai suvokia vaizduojamų objektų proporcijas, daugelio jų pasaulio suvokimas tarsi suplokštintas, savaip hermetiškas, jie nevaldo perspektyvos...

Bet taip puikiausiai galima kurti meną, dailininkas gali „žaisti“. Tarkim, proporcijos sukeistos, bet suvokėją pirmiausia veikia žmogaus ženklas, nebūtinai tobulai proporcingas ar nutapytas pagal renesansinius kanonus. Juk menas ir įdomus savitai sukeistintu požiūriu, netikėtu regimosios ir dvasinės tikrovės vertinimu. Juk Afrikos menas nėra nei akademinis, nei įprastai suvoktas liaudies ar tradicinis menas, net sunku jį nusakyti, bent man. Manau, kad stipriausius tradicinius dailininkus tiktų vadinti lietuvių liaudies tapytojais, man toks įvardijimas gražus. Naivusis ar primityvusis menas, jo kūrėjai... Kiti juos vadina sekmadieniniais tapytojais, bet tai kažkas kita – tai galbūt namų šeimininkių raiška. Tokie tapytojai, kaip Pirosmanis, Čantvaris, A. Ruso, Generalovičius, nebaigę akademijų, virto nacionalinėmis meno figūromis.

Ir apie lietuvius M. Bičiūnienę, J. Nalivaikienę, Petronėlę Gerlikienę, L. Šepką, Stanislovą Riaubą ir kitus galima panašiai kalbėti.

Dar Tatjana Kuzmina, L. Meškaitytė yra sukūrusios nepakartojamų, aukščiausio lygio šedevriukų. Tai yra menas ir visai nesvarbu, kad tai lietuvių liaudies menas, nes toks jis stiprus! Jis unikalus ir žymiai savitesnis nei kai kurių dailininkų profesionalų darbai. O kai kurie saviti liaudies menininkai turi dar kažkokį šventą regėjimą.

Išliko apie pusantro tūkstančio Jūsų mamos darbų. Kur jie saugomi, koks jų statusas, koks bus tolesnis jų likimas?

Taip, likę panašiai tiek jos įvairių formatų tapybos darbų ir piešinių. Kai kurie saugomi muziejuose, kai kuriuos turi privatūs asmenys, nemažai ir aš turiu. Yra geresnių ir prastesnių darbų, kai kuriuos kartoniukus dar reiktų atidžiai peržiūrėti, dar stalčiuose glūdi, bet dabar negaliu jų judinti, kur juos įrėminęs padėsiu? Kai kuriuos jos darbus po truputį atiduodu Rokiškio krašto muziejui. Neseniai paruošiau jiems apie dvidešimties miniatiūrų kolekciją, nes šio žanro darbų jie dar neturėjo. Pildau muziejuje saugomą mamos kūrybinį palikimą ir tikiuosi, kad muziejaus lankytojai, juos pamatę, galėtų ir patys nupaišyti kokį paveiksliuką (man muziejuose kartais kyla tokių minčių). Jie galėtų pasitarnauti kaip kūrybinis impulsas. Gal kas nors užsikabins?

Esu gana netikęs ir mamos, ir savo kūrybos apskaitininkas. Manau, kad paveikslas, iškeliavęs už dirbtuvės slenksčio, įgauna savarankišką gyvenimą. Negalima nuvilti žmonių, kurie nori įgyti patinkančių menininkų kūrinių. Kita vertus, meno rinkoje dar per mažai liaudies meną vertinančių ir renkančių žmonių. Didžiausia mamos darbų kolekcija yra Rokiškio muziejuje, kelioliika darbų turi Lietuvos dailės muziejaus Liaudies meno skyrius, keletą darbų turi užsienio muziejai, Lietuvos tautodailininkų sąjunga.

Kas ją labiausiai jaudino, ką labiausiai norėdavo pavaizduoti ir ką padaryti jai pavykdavo geriausiai?

Tokie menininkai kaip mama yra impulso žmonės, kas jiems patinka, tą jie ir tapo. Ką gražaus atsiminė iš vaikystės ir jaunystės. Kaimo gyvenimas, vasaros ir žiemos gamta, jausena, darbai, kuriuos pati buvo dirbusi, papročiai, tradicijos,

Tapytoja ir žvejys. 1982 m.

Paveikslų reprodukcijos ir nuotraukos iš šeimos archyvo.

bendruomeninis gyvenimas. Šienapjūtė, linarūtė, javapjūtė, bulviakasis, žvejyba, po miškelius vaikščiojantys grybautojai, uogautojai ir kt. Trumpai sakant, darbas, buitis, žmonės už stalo, žmonės su gyvuliais ir naminiais gyvūnais, amžina tema – motina su vaiku...

O ką matė atvažiavusi į miestą, pro Lazdynų langą? Tarp namų vaikštantys žmonės, prie šaligatvio žydintis medis, senučių su šuniukais ir kačiukais ant suoliukų draugystė, moterys prie daugiabučių, su knygomis... Tik liaudies meistrai tiems vaizdams gali įkvėpti gyvybės. Be to, mama yra nutapiusi ne vieną mano, savo vaikaitės ir provaikaičio, vyro Liongino, savo portretą („Aš pati“). Dažni miestelių, bažnytkaimių, gatvinių kaimų vaizdai. Perteikė ir kelionių įspūdžius – cirkas, Armėnijos kalnai, Turkmėnijos stepės... Negali nežavėti tai, kad didžiulę gyvenimo patirtį turintys, kuriantys žmonės geba džiaugtis kaip vaikai. Kartais rasdavau iš žurnalų iškirptų vaizdų, figūrų, dailininkų darbų reprodukcijų – tai, kas ją jaudindavo. Sakydavo, gal pagal tai tapysiu. Pamato – ir paišo. Nuvažiavome į Panemunio dvarą – grįžusi jau tapo. Jai nereikėdavo paruošiamųjų piešinių darytis.

Beje, mama galėjo savo nutapytus darbus nuodugniai nupasakoti bei paaiškinti. Jei nebūdavo patenkinta, sakydavo: „Ot čia primarginau, čia negerai...“ Prašydavau: „Palik tą darbą ramybėje, nebeliesk.“ Kur tau nelies! „Nepadariau!“ Sakydavo, reikia padaryti taip, kad žmonės nesijuoktų. Kita vertus, jos darbo aplinka buvo *tiap liap*. Ištepliotos tūbelės be dažų, užmiršti išplauti teptukai, paletė... Reikėdavo ją pagloboti, aš šioje srityje – didesnis pedantas. Kartais, jei bandydavau ką patarti kūrybos klausimais, ji mane patraukdavo per dantį, sakydavo – tu gi nieko apie tai nenutuoki... Visada su šypsena. Labai ji mane mylėjo. Ir aš ją.

Jūsų dukra Monika pasakojo, kad senelė virdavo didelius katilus sriubos, nes manė, kad ji šeimai gyvybiškai būtina, o prie „didelių apimčių“ perėjo po to, kai tapydama sudegino normalaus dydžio katilą, paskui rado saliamonišką sprendimą – sriubą virti pusę dienos... Taip pat pasakojo, kad ją, pasiutėlę, auklėdama gąsdindavo tėvu, kurio ji nebijojusi, ir baubu, kuris ateisiąs nubausti. Ir kartą iš kito kambario jis atkėblino – ne kas kita, o močiutė, apsikarsčiusi įvairiais egzotiškais skarmalais ir išsidažiusi veidą...

Toks artistiškas, meniškas, bet ir gyvenimiškas buvo jos reagavimas į tai, kas vyko aplinkui... Realus gyvenimas be paradiškumo. Tiesa, kartais

atidarant parodą drebėdavo kaip lapas, prašydavo, kad greta pastovėčiau. Visko būdavo: kartais pasimesdavo, o retkarčiais net bandydavo susireikšminti, bet greit vėl grįždavo į įprastas vėžes.

Jūsų paties darbai turbūt labiausiai vertinami už subtilią spalvinę paletę, savitą spalvų kalbą. Koks buvo Jūsų mamos santykis su spalvomis, turbūt iš dalies perimtas iš Jūsų?

Mama turėjo savitą vaizdų ritmo ir spalvinės gamos jutimo dovaną. Ji kartais krimsdavosi – nesuderinau spalvų, neskamba... Turiu dar čia kažką daryti... Pridėti kažkokius sluoksnius, kad atsirastų visuma. Ji buvo šimtaprocentinė koloristė. Kai kuriuose jos paveiksluose ta pati vieta dešimt ar gal penkiolika kartų spalvinta. Tiesa, kartais išsyk pavykdavo – ot, pagavo nuotaiką, paėmė ūpas... Tai prigimtinės tapytojo dovanos, gautos, sakyčiau, iš aukščiau. To neišmoksi jokiuose būreliuose nei akademijose. Liaudies menininkui itin svarbu Aukščiausiojo malonė, gyvenimiška patirtis ir aplinka, sąlygos kūrybai. Be to, jis turi būti gilių pajautų ir turėti poreikį kurti.

Ne be Vilniaus tautodailininkų-meno kūrėjų bendrijos pirmininkės Ramutės Kraujalienės, ne be Jūsų, kitų rėmėjų pastangų 2010 m. buvo įsteigta primityviosios dailės konkursinė paroda Monikos Bičiūnienės premijai laimėti. 2018 m. sausį Lietuvos nacionaliniame muziejuje įvyko jau ketvirtosios šventės baigiamasis renginys, kurio nugalėtoja tapo Jūsų pusseserė Renė Bičiūnaitė-Sriubiškienė, greitai švęsianti aštuoniasdešimtmetį. Kokia atrodo ši konkursinė paroda, kokios jos perspektyvos?

Šios parodos organizavimo nuopelnai priklauso R. Kraujalienei, – nėra paprasta surinkti šios srities menininkus, jų nėra daug, ir surengti Lietuvos masto šventę. Šios srities kūrėjų būrelio jau daug metų nepapildo naujos žvaigždės, nors įdomių tapytojų yra. Panašiai ir kitose tautodailės srityse, pavyzdžiui, skulptūroje, grafikoje. Blyksteli, padaro išskirtinių darbų ir dingsta... Manau, kad ši sritis turi būti labiau palaikoma valstybės, nes šiuo metu verčiamės daugiausia rėmėjų dėka.

Konkursinė paroda yra ir mano mamos pagerbimas, ir tarsi šio žanro tęstinumo garantija. Kartais pagalvoju, – kas ketveri metai Dainų ir šokių šventės metu rengiamos respublikinės, tarsi ir ataskaitinės, liaudies meno parodos – ar valstybė negalėtų skirti kuriam nors iš muziejų kažkiek lėšų ir nupirkti geriausių autorių darbų, turinčių išliekamąją vertę? Kad formuotųsi vertinga liaudies meno kolekcija, nes šiuo metu šioje sferoje – visiškai palaida bala. Būtų pats metas įkurti šios srities muziejų su informacijos centru: ištraukti į viešumą mūsų geriausių kūrėjų darbus... Juk kur dabar pamatysi L. Meškaitytės, J. Nalivaikienės, P. Gerlikienės, M. Bičiūnienės ir kitų aukso fondo autorių brandžiausius kūrinius?

Juk seniai kalbama, kad visi liaudies meno fiksavimu, kaupimu, moksliniu tyrimu, sklaida ir viešinimu užsiimantys nacionalinių muziejų ir kultūros centrų padaliniai galėtų sudaryti rimtą nacionalinę instituciją su nuolatine geriausiųjų šios srities darbų ekspozicija bei galerija talentingų dabarties meistrų parodoms. Kad ir mes, lietuviai, ir lietuviškumo dvasios ieškantys užsienio svečiai visa tai galėtų pamatyti.

Valdžios dešimtmečiais žada gerinti šios vienos iš lietuviškumo versmių padėtį, bet realių pokyčių nėra.

Be to, manau, kad jau pribrendusi būtinybė turėti ir nedideles, atskiras, pastovias gabiausiųjų liaudies menininkų darbų ekspozicijas ar muziejukus (galbūt su liaudies meno edukaciniais ir mokymo centriukais). Šiuo metu tik Rokiškio muziejuje galima užsukti į L. Šepkos kūrinių ekspoziciją, viltingai nuteikia kultūrininkų kreipimasis į Šilalės savivaldybę dėl P. Gerlikienės siuvinėtų kilimų ir tapybos darbų muziejuko steigimo. O ką tuo klausimu manote apie savo mamos darbus?

Pataikėte! Rytoj mane aplankys Rokiškio muziejininkės, mano sesutės (taip jas vadinu), kalbėsimės apie tai. Žinau, kad jos norėtų bent dviejose salėse įkurti pastovią ir ilgalaikę mamos darbų ekspoziciją. Besidomintiems ten po truputį galėtume parodyti vis daugiau mamos darbų.

FISHERMAN'S DAUGHTER FROM BAUBLIAI

The painter Rimas Zigmas Bičiūnas tells about his mother, famous folk artist, naivist Monika Bičiūnienė (1910–2009). She was born in a village in northern Lithuania, studied to become a seamstress and later, as she watched her son paint (he was a student at M. K. Čiurlionis School of Art), began to draw as well. Her early artistic talent was recognised by her son and his teachers, and they helped organised her first individual exhibitions. The most intensive creative period for M. Bičiūnienė is linked to her life in Vilnius at her son's home. About 2000 works by this self-taught artist, with her unique worldview, remain to this day, and they are kept in museums or her family's archive. M. Bičiūnienė's work, together with that of Jadvyga Nalivaikienė, Petronėlė Gerlikienė and other inherently talented folk artists make up the 'gold fund' of this area of art. There are ideas to possibly establish a National Folk Art Centre in Lithuania with a permanent exhibition by recognised masters and changing exhibitions as well.

MONIKOS BIČIŪNIENĖS TAPYBOS KONKURSUI PASIBAIGUS

Nijolė TUMĖNIENĖ

2010 m. Vilniaus krašto tautodailininkų-meno kūrėjų bendrija, pagerbdama garsią tapytoją naivistę Moniką Bičiūnienę, jos 100-mečio proga įsteigė vardinę premiją, kuri teikiama respublikinės konkursinės parodos laureatams. Pirmasis M. Bičiūnienės tapybos konkursas įvyko 2010 m., kiti – 2012, 2015 ir 2017 metais. Svarbu paminėti, kad buvo išrinkti ne tik šių parodų laureatai, bet ir antrosios bei trečiosios vietų nugalėtojai, jiems įteiktos M. Bičiūnienės sūnaus, dailininko Rimo Zigmo Bičiūno vardinės premijos bei kiti apdovanojimai.

Lietuvos nacionaliniame muziejuje rengiamos konkursinės parodos – tai reikšmingos šventės ne vien kūrinių autoriams, bet ir parodų lankytojams. Kita vertus, jos suteikia galimybę apžvelgti naiviosios ir primityviosios tapybos būklę ir kaitą per pastaruosius septyniolika metų (autoriai parodė geriausius darbus, sukurtus nuo 2000 m.) ir apibendrinti tautodailininkų kūrybos problemas.

Pradžiai apie šios meno srities ypatumus ir vartojamas sąvokas. Europoje šios srities kūrėjai žinomi kaip naivistai, pasaulio naiviojo meno enciklopedijose minimi ir lietuvių dailininkų vardai[1]. Lietuvoje tautodailininkų tapyba sinonimiškai pavadinama *naiviąja* arba *primityviąja*. Vis dėlto vertėtų šias sąvokas skirti.

Europoje *naiviajai tapybai* paprastai skiriami liaudiško kultūros paveldo tęsėjai, pripažįstant, kad šiuolaikinė jų kūryba neišvengiamai įgyja ir naujų bruožų. Šiems paveikslams būdinga žmogaus ir gamtos vienybė, dar nenutrūkę ryšiai su etniniais papročiais ir kultūros tradicija plačiąja prasme. Lietuvių naiviajai dailei būdingi mitologiniai motyvai, dažnai ji pasakiška, simboliška, ženkliška. Geriausi naivistų darbai visada labai nuoširdūs, artimi vaikų piešiniams, juose kuriamas

Renė Stanislava Bičiūnaitė-Sriubiškienė. Jau saulelė vakarop. 2015 m.

1 *World Encyclopedia of Naive Art*. Belgrade, 1984.

R. S. Bičiūnaitė-Sriubiškienė. Mano gimtinė. 2015 m.

statiškas pasaulio vaizdas, kuriame laikas, rodos, sustojęs, o tikrovė – jauki ir paprasta. Jų kūryboje dažnai gręžiamasi į vaikystės prisiminimus. Tapomi gamtos, tradicinių kaimo darbų ar buities vaizdai (o naujos technikos pasirodymas kaime – kaip stebuklas). Neretai tapomos ir mūsų dienas pasiekusios tradicinės šventės: Joninės, Užgavėnės, Kupiškėnų vestuvės, Kaziuko mugė, taip pat liaudies šokiai, žirgų lenktynes ir kt. Tapytojai žavisi kultūros paveldo objektais: senovės piliakalniais – tautos atminties liudytojais, bažnyčių, dvarų pastatais, etnografinėmis sodybomis, tapo juos su nostalgija, jaudinasi dėl jų likimo. Naivistams nesvetimos ir dramatiško tautos likimo temos: kovos su kryžiuočiais ir kitais užkariautojais, pergalės ir pralaimėjimai (šių temų vengia dabartinė profesionalioji tapyba). Naivistų pasaulėjautą perteikia ir plastinė kalba – primityvi, stilizuota, nutolusi nuo materialaus konkretumo, taip pat spalvų dermė – tapybiška, spontaniška, subtilus ar gilus darbų koloritas primena tautinius audinius. Tad naivusis menas atveria harmoningą žmogaus santykį su pasauliu: gamta ir žmonėmis. O lyriški peizažai ir ramybės sklidini kasdieninio gyvenimo vaizdai pasakoja apie stabilų ir saugų pasaulį amžinoje laiko tėkmėje.

Galima pastebėti, kad kitur Europoje naiviosios tapybos darbuose jau seniai atsispindi miesto kultūros patirtis. Ir mūsų tautodailininkai bando gręžtis į miesto kultūrą, taip pat išmėgina Renesanso epochoje susiformavusius dailės žanrus: natiurmortus ir portretų tapybą, kitus profesionaliosios dailės pasiekimus, vis dėlto jų darbuose vyrauja kaimo kultūros ir gamtos tematika.

Naivusis menas skiriasi nuo profesionalios kūrybos: šie dailininkai naudoja pastovias ilgaamžes tapybos priemones, žavisi kultūros paveldu, jų kūrinių stilistika primityvi. O nuo mėgėjų meno jis skiriasi pasaulėžiūros ir estetinių vertybių vienove, aiškiai išreikštu etniniu bei regioniniu savitumu.

Apibrėžiant *primityviosios tapybos* bruožus, paranku pasitelkti kitą kriterijų – kalbėti ne apie šių darbų tematiką, o apie savitą santykį su profesionaliąja daile. Didžioji dalis *primityvistų* yra mokęsi tapyti meno būreliuose ar įvairiose kolegijose, kartais būna studijavę Dailės akademijoje, tik ne tapybą, o kokią kitą specialybę. Jie jau susipažinę su meno formos dalykais: linijine, tapybine bei kitomis perspektyvomis, kompozicijos principais, mėgsta klasikinį vaizdavimo būdą, kai įvairiomis priemonėmis akcentuojamas paveikslo centras, moka modeliuoti ir tikroviškai atkurti

Eugenija Martinaitytė. Mėlynas namas Vytauto gatvėje. 2016 m.

Eugenija Martinaitytė. Kiemas Birutės gatvėje. 2016 m.

formą ir kt. Vieni linkę prie realizmo, kiti – prie užšifruotų simbolinių vaizdų, bet jų plastinė kalba dažnai primena primityviai nutapytą fotografinį daiktiškumą. Jų darbai santūraus kolorito arba pasižymi efektingu spalvų sugretinimu. Vis dėlto *primityvistų tapybai* dažnai pristinga meistriškumo, individualaus mąstymo, kūrybos savitumo ir jie lieka artimi mėgėjų kūrybai. Jie būna įgiję elementarių žinių apie profesionaliąją dailę, bet neretai praradę naiviosios tapybos nuoširdumą ir dvasią. Silpnesniesiems mėgėjų darbams stinga ne tik meninio lygio, bet ir savarankiško meninio mąstymo, pasitaiko akivaizdaus kičo pavyzdžių.

Šią situaciją akivaizdžiai pamatė trečiojo Monikos Bičiūnienės tapybos konkurso darbų vertinimo komisija, kai teko atsisakyti net ketvirtadalio autorių pasiūlytų darbų (iš 48 autorių buvo atrinkti 35), nes jų paveikslai galėjo pretenduoti tik į tapybos mėgėjų ekspoziciją. Jie neatitiko meninio vertinimo kriterijų, juose nebuvo galima įžvelgti nei lietuvių tautodailės dvasios, nei meninės tradicijos požymių, nei regioninių liaudies meno ypatumų.

Kita vertus, visi tautodailininkai vis dažniau dairosi į profesionalųjį meną. Monikos Bičiūnienės konkurso parodose dalyvavusių *naivistų* ir *primityvistų* tapyboje aiškiai atsispindėjo šaltiniai, iš kurių paveikslų autoriai sėmėsi patirties: mėgstami dailininkai, matyti kūriniai bei praktiniai įgūdžiai. Galima mokytis iš profesionaliosios dailės, bet svarbu nesiekti jos pamėgdžioti, nes beatodairiškas noras priartėti prie profesionalaus meno neišvengiamai reiškia tautinių tradicijų bei pagrindinių tautodailės principų atsisakymą ir praradimą. Dažniausiai tokie autoriai nepajėgia pasiekti profesionalų kūrybos lygio ir meninio individualumo, bet nutolsta nuo naiviosios tapybos ir tampa pusiau profesionaliais meno mėgėjais. O tautodailė netenka potencialių, gabių naiviojo meno kūrėjų.

Pastaruoju metu tautodailininkai dažnai priklauso įvairioms dailės studijoms. Tačiau tik kelios iš jų geba suteikti būtent tautodailininkams reikalingų žinių, o jų vadovai suvokia ir vysto būsimo kūrėjo individualius polinkius, nesiekdami subrandinti į mokytoją panašios asmenybės. Minėtosios parodos akivaizdžiai parodė, kad daugiausia teigiamos patirties įgyja Vilniaus studijos „Paletė“ ir Kauno studijos „Piliuona“ lankytojai. Jie gausiai dalyvavo visose keturiose parodose. Dauguma konkurso laureatų ir apdovanotųjų kaip tautodailininkai ir išaugo šiose studijose: 2010 m. laureatė Jolita Draskinaitė – iš „Piliuonos“ studijos, o 2012 m. ir 2015 m laureatės Veronika Juodagalvytė bei Nijolė Dirvianskytė – iš „Paletės“.

Tik 2017-ųjų metų laureatė Renė Bičiūnaitė-Sriubiškienė niekur nesimokė, kaip tapytoja subrendo dalyvaudama tautodailininkų seminaruose ir pleneruose. Jos kūriniai jau anksčiau atkreipė vertinimo komisijos dėmesį: pirmajame M. Bičiūnienės tapybos konkurse buvo įvertinti trečiąja premija, nes išsiskyrė energingais, gyvais lietuviško kaimo gyvenimo vaizdais, kuriuose primityvios stilizuotos žmonių figūros organiškai įsiliejo į vasaros ir žiemos gamtos stichiją. Paskutinėje parodoje tarp išradingų kaimo įvykių kompozicijų išsiskyrė itin meniškas paveikslas „Mano gimtinė“ (2015), – nuoširdžiai, subtiliai nutapytas, įtaigiai atspindintis lietuvišką pasaulėjautą. Pastarojo konkurso antroji vieta atiteko menine pasaulėjauta jai artimai naivistei Genovaitei Adiklienei, sugebėjusiai išsivaduoti iš kaimo rašytojos patirties, siužeto pasakojimo, ir sukurti poetiškus tradicinių švenčių vaizdus, kuriuose gamta ir žmonės sudaro darnią visumą. Trečioji – primityvistei Eugenijai Martinaitytei, kurios tapyboje atpažįstamos profesionaliosios tapybos pamokos: nors ji nesimokė jokioje meno mokykloje, bet visą gyvenimą domėjosi paveikslais įvairių šalių dailės muziejuose ir leidiniuose. Jos kūryboje atgyja Žvėryno senamiestis. Tankiai apgyvendinti priemiesčiai su būdingomis kamerinėmis erdvėmis ir unikaliais mediniais pastatais nutapyti su ypatinga meile, pastabumu ir nuoširdumu. Subtilių, jautriai suderintų tonų kūrinių koloritas ir kreivi namų siluetai nostalgiškai primena miesto praeitį.

Keturiuose M. Bičiūnienės konkursuose antrąja ir trečiąja premija buvo apdovanota Regina Juodžbalienė, „Piliuonos“ įkūrėja, su tautodaile susipažinusi Kauno profsąjungų rūmų studijoje „Vaivorykštė“; Ciriulis Kvietinskas („Piliuona“), Eugenija Martinaitytė („Paletė“). Taip pat savamoksliai Vytautas Pastarnokas ir Aleksandras Spundzevičius bei Stanislava Bijeikienė ir Genovaitė Adiklienė (2008 m. ir 2011 m. „Aukso vainiko“ laureatė) – iš prigimties naivistės, nors turėjusios galimybę susipažinti ir su profesionaliuoju menu.

Vis dėlto pastaraisiais metais „Piliuonos“ užsiėmimų lankytojų darbuose pastebimas ryškaus kolorito forsavimas. Kai itin ryškios, dekoratyvios, skambios spalvos nėra susijusios su vaizdo prasme, motyvo koncepcija, jos neturi prasmės, toks išorinis grožis primena gerus spalvingus sienų tapetus. Supaprastinti tapybos uždaviniai, dėmesys vien spalvos stichijai, užmiršus meninę kūrinio vienovę, kelia nerimą.

1990 m. atkūrus šalies nepriklausomybę, kultūros situacija Lietuvoje pasikeitė, o kultūros

Genovaitė Adiklienė. Žirgų lenktynės. 2015 m.

Genovaitė Adiklienė. Visas kaimas blynais kvepia. 2015 m.

politikoje vis stiprėja globalistinės tendencijos. Jos jaučiamos tiek meninėje kūryboje, tiek dailės sklaidos politikoje. Pasikeitė valstybės požiūris ir į tautodailę, net mokyklų dailės programose tautodailei beveik nepalikta vietos. Tad ši meno sritis egzistuoja tik dėl tautodailininkų entuziazmo ir dažniausiai yra palaikoma privačiomis iniciatyvomis.

Vis rečiau tautodailės projektai sulaukia finansinės paramos iš Lietuvos kultūros tarybos, Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo ir kitų šaltinių, kurie disponuoja valstybės lėšomis. Tapyba ir skulptūra prisimenama tik konkursinių parodų (pavyzdžiui, „Aukso vainiko“) ir Dainų švenčių metu, kai reikia surengti liaudies meno kūrinių parodą, tačiau ir tada negalvojama apie kūrėjų rėmimą, iš ekspozicijos darbai grįžta autoriams, nes valstybė nenuperka nė vieno eksponato, nors jų kainos tėra simbolinės. Tad tautodailės kūriniai patenka į muziejus ne valstybės rūpesčiu, o kaip autorių dovanos. Muziejus pagal savo kuklias galimybes remia tautodailininkus: padeda surengti parodas, suteikia patalpas, išleidžia kūrinių katalogą. O respublikinės Monikos Bičiūnienės konkursinės parodos autoriai ir šį sykį, kaip visada, padovanos Nacionaliniam muziejui po paveikslą, tikėdamiesi, kad taip išliks šių dienų tautodailės prisiminimas ateities kartoms.

Dabarties tautodailininkai pasigenda edukacinių plenerų, kuriuos paremtų valstybė. Dabar viskas patikėta regionams, kurie tam neturi lėšų, o dažnai ir specialistų, kurie gebėtų organizuoti edukacinio pobūdžio seminarus, stovyklas. Vyresnieji tautodailininkai dar prisimena, kokį svarbų vaidmenį jų meninio ūgtelėjimo procese suvaidino iš Vilniaus atvykdavę žymūs dailininkai, tokie kaip Vytautas Valius, Vytautas Ciplijauskas ir kiti, kurie aptarinėdavo jų paveikslus simpoziumuose ir seminaruose.

Tad tenka pripažinti, kad sovietmečiu buvo sudarytos geresnės sąlygos visokeriopai tautodailės, vadintos liaudies menu (šią sąvoką dar 4-ajame dešimtmetyje įtvirtino Paulius Galaunė ir kiti), plėtrai. Liaudies menas turėjo privilegijų: jis buvo finansiškai remiamas, buvo rengiami seminarai, plenerai ir parodos, tautodailės kūriniai reprezentavo lietuvių dailę užsienio parodose, jų autoriams būdavo skiriamos premijos. Tautodailė anuomet patyrė ypatingą profesionalių dailininkų dėmesį: seminaruose žymūs lietuvių dailininkai dalindavosi savo patirtimi ir praktiniais patarimais, vadovaudavo diskusijoms apie liaudies dailę, skatino gerbti, saugoti senas tradicijas ir siekti meninės kokybės, t. y. padėjo liaudies menui suklestėti.

Sunkiais sovietų laikais Vilniuje, Visų Šventųjų bažnyčios interjere, vis dėlto veikė įspūdingas Liaudies meno muziejus. Iš užsienio atvažiavę svečiai gėrėdavosi mūsų tautodaile, stebėdavosi, kad turime tokį meną ir jis giliai suleidęs šaknis. Prisimenu, kaip iš Prancūzijos Lilio dailės muziejaus atvykęs mokslinis bendradarbis aikčiojo iš džiaugsmo, lietuvių liaudies audiniuose atradęs nuostabų modernų optinį meną. Dabar valstybė neturi programų, populiarinančių mūsų šiuolaikinę tautodailę ir padedančių organizuoti jos parodas užsienyje, kad ir Lietuvos ambasadose.

Švęsdami Lietuvos atkurtosios valstybės šimtmetį, neturime Tautodailės muziejaus ir pastovios kūrinių ekspozicijos, kurioje būtų pristatytos visos vaizduojamosios ir taikomosios dailės, tarpukaryje gražiai vadintos dailiaisiais amatais, sritys. Tiesa, tradiciniais amatais rūpinamasi kiek rimčiau, nes juos Žemės ūkio ministerija globoja pagal Lietuvos Respublikos tautinio paveldo produktų įstatymą.

Kita vertus, dabar gyvename pasaulyje, kuris atviras visų tautų, skirtingų epochų, įvairiausių meninių formų ir pavidalų kultūroms. Su jomis galime susipažinti keliaudami ar naudodamiesi internetu, žiūrėdami televizijos laidas, per knygas ir parodas. Iš kitų šalių atkeliauja kitas nacionalines kultūras pristatančios prekės, ypač daug masinės, reprodukcinės Kinijos gamybos dirbinių, kurie populiarina kičą. Paplito ir abejotinos vertės suvenyrinis menas, tarsi atstovaujantis tautiniam stiliui.

Dėl šių ir daugelio kitų priežasčių būtina susirūpinti mūsų tautodailės – taip pat ir naiviosios bei primityviosios tapybos – išlikimu. Toks menas reikalingas, nes jis padeda globaliame pasaulyje išsaugoti lietuvių kultūros savastį, atskleisti, kuo mūsų kultūra ypatinga kitų šalių meno kontekste.

Pagaliau tai aktualu ne vien mums, bet ir visoms kitoms tautoms stiprėjančio globalizmo epochoje. Mūsų laikais kaip niekad svarbu bendradarbiauti su šalimis, dar nepraradusiomis tautinių idealų, dalintis patirtimi, keistis parodomis ir idėjomis. Ir Europai mes svarbūs kaip kūrybinga, savitas meno tradicijas turinti tauta.

AS M. BIČIŪNIENĖ'S PAINTING COMPETITION COMES TO AN END

Nijolė TUMĖNIENĖ

The article examines the understanding of naive and primitive painting, its relationship with professional and amateur art. In Europe it is linked to the folk culture heritage tradition and its Lithuanian specifics – relationship with the local nature, customs, and worldview. The most important figures and works in Lithuanian folk art, the current situtaion of discussed, as well as those names that were nominated in the national Monika Bičiūnaitė competition.

Nijolė Dirvianskytė. Ūkininkė. 2014 m.

Vytautas Pasternokas. Joninių šventė prie karjero. 2015 m.
Paveikslų reprodukcijos iš Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvo.

ŠILO PAVĖŽUPIO ATSIMINIMAI. 1 DALIS.

Julija DANILIAUSKIENĖ

Skelbiame menininkės, tautodailininkės, karpinių kūrėjos Julijos Pūtvytės-Daniliauskienės (1926–2009) atsiminimų fragmentus. Pirmojoje jų dalyje rašoma apie gyvenimą vaikystės rojumi vadintame Šilo Pavėžupio dvare (Kelmės r.), primenama šeimos istorija, legenda, išsamiai aprašoma kasdienio gyvenimo Šilo Pavėžupio dvare tvarka ir aplinka. Iki 1940-ųjų šiame dvare kultūros židinį kūrė šešios giminės kartos.

Sovietams okupavus Lietuvą, 1940 m. liepos 12 d. Julijos tėvas Stasys Pūtvis, Juozo Tūbelio vyriausybėje dirbęs Žemės ūkio ministru, buvo suimtas ir įkalintas Šiaulių kalėjime, o prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, 1941 m. birželį su kitais politiniais kaliniais išvežtas į Rusiją. Jis mirė 1942 m. balandžio 4 d. Gorkio kalėjime. Šeima – Darija Zubovaitė-Pūtvienė su dukterimis Julija, Aleksandra ir sūnumi Rimantu – 1941 m. birželio 14 d. buvo ištremta į Altajaus kraštą, o 1942 m. – į Lenos deltą. Į Lietuvą grįžo 1956 m. Julijos Daniliauskienės atsiminimai pradėti rašyti 9-ajame dešimtmetyje. Juose aprašomas ir idiliškas vaikystės pasaulis, ir gyvenimas tremtyje prie Laptevų jūros.

Rankraščiai ir fotografijos saugomos šeimos archyve.

Pirmieji žinomi rašyti šaltiniai, kur minimas Pūtvių (Putvės piliakalnio) vardas, siekia XIV a. (kunigaikščio Vytenio laikus). Tai Petro Dusburgiečio Prūsijos kronikos. Ten aprašoma, kad 1305–1315 m. kryžiuočiai pasikeldavę Jūros upe aukštyn, nusigaudavę iki Putvės pilies ir ne kartą ją sudeginę bei iššudę ten esančius žmones. Dabar Putvės pilies vieta nėra tiksliai žinoma. Tauragės rajone prie Akmenos upės (Jūros intako) yra Putvės kaimas. Tose vietose ir būta senosios Pūtvių buveinės.

XVIII a. vidury mano tolimas protėvis Petras vedė Liudviką Radavičaitę ir parėjo užkuriais į Šilo Pavėžupį. Po jo Pavėžupyje gimė 6 Pūtvių (Putvinskių) kartos, ir mes, trys Putvinskiukai, esame paskutinieji, ten užgimę. Pavardė mūsų nesibaigia, gimsta ir dabar sūnūs, pavardės pratęsėjai, bet tai jau ne Pavėžupio gyventojai. Savo protėvių tėviškę jie pažins iš pasakojimų, savaip viską įsivaizduodami. Tuo tarpu mes matėme visą Pavėžupio grožybę.

Petras turėjo aštuonis vaikus: Ignacą, Dionizą, Leoną, Uršulę, Barborą, Oną, Bogumilą ir Povilą. Yra žinoma (iš senų dokumentų archyvuose), kad 1767 m. Petras su žmona Liudvika pastatė malūną. Po jo mirties Pavėžupy šeimininkavo Ignacas. Jis tą malūną 1797 m. perstatė. Ignacas vaikų neturėjo, ir Pavėžupis atiteko broliui Dionizui, kuris, atrodo, paveldėjo ir senąją Putvių tėviškę prie Akmenos upės. Po Dionizo senoji tėviškė atiteko jo sūnui Medartui, o Pavėžupis – Hermenegildui. Taip Pavėžupio Pūtviai galutinai atsiskyrė nuo savo senų ištakų, vieni nuo kitų atitolo. Atrodo, pavėžupiškiams sekėsi geriau: jiems buvo lemta patirti atgimimą, sugrįžti prie lietuvybės, palikti pėdsakus lietuvių tautos kultūros istorijoje.

Hermenegildui vedybų keliu atiteko ir Graužikų dvaras. Jis du kartus buvo vedęs. Antroji žmona – Adolfina Bytautaitė.

Po jo mirties dvarai buvo taip padalinti tarp dviejų sūnų: Rapolui – Šilo Pavėžupis, o Vladislavui – Graužikai. Vladislavas mirė bevaikis, ir Graužikų dvaras perėjo Rapolo, mano prosenelio, nuosavybėn.

Rapolas, kaip 1863 metų sukilimo dalyvis (apginklavo sukilėlių būrį, dalyvavo kautynėse paimant Kelmę), tais pačiais metais ištremtas priverstiniams darbams į Sibirą, apgyvendintas Elankoje. 1872 m. buvo amnestuotas be teisės grįžti į Lietuvą, gyveno Rygoje, kur ir susituokė su Idalija Broel-Pliateraite iš Kerėžių dvaro. Su ja buvo susižadėjęs dar prieš ištrėmimą. Ji laukė Rapolo devynerius metus. Užaugino du vaikus: Vladą (mano senelį, gimusį Rygoje 1873 m.) ir Mariją (vėliau Žmuidzinavičienę, gimusią 1876 m. jau Šilo Pavėžupyje). Rapolo brolis Vladislavas ir tėvas Hermenegildas taipogi padėjo sukilimo dalyviams, bet, nesurinkus įrodymų, nubausti nebuvo. Kaip nepatikimus, buvo pavesta policijai juos slapta stebėti.

Rapolas mirė 1901 m. Pavėžupy, palaidotas ten pat kapukuose, jo žmona Idalija mirė nuo plaučių uždegimo Mintaujoje 1889 m. (ten ir palaidota). Mintaujoje gyveno kartu su savo vaikais jiems besimokant. Vladas 1894 m. baigė Mintaujos realinę mokyklą, po to studijavo Vokietijoje agronomiją. Sugrįžęs į Lietuvą, 1897 m. rugpjūčio 12 d. vedė Emiliją Gruzdytę iš netolimo Suvartuvos dvarelio. Jie užaugino penkis vaikus: Stasį

Idalija Broel-Pliateraitė Putvinskienė, Rapolo žmona (1837 m. Kerėžių dvarelyje–1889 m. Mintaujoje).

Rapolas Putvinskis (1832 m. – 1901 m. Šilo Pavėžupio dvare). 1863 m sukilimo dalyvis.

(1898 m.), Oną (1899 m.), Sofiją (1900 m.), Vytautą (1901m.) ir Emiliją (1908 m.). Stasys (mano tėvas) buvo paskutinis Pavėžupio šeimininkas. Jis 1923 m. balandžio 12 d. vedė Dariją Zubovaitę (Dimitrijaus Zubovo dukterį) iš Bubių. Baigęs studijas Vokietijoje, kur dvejus metus mokėsi sutrumpintą agronomijos kursą, 1924 m. perėmė Pavėžupio ūkį ir šeimininkavo jame iki 1940 m. tarybinės okupacijos. Jo tėvai, o mano seneliai, 1924 m. išsikėlė į Graužikus, kur 1929 m. seneliui mirus ūkį tvarkė senelė ir antras jų sūnus Vytautas, šeimininkavęs Graužikuose taipogi iki 1940 m.

Tai tokios labai trumpos ir glaustos, į kelias eilutes sutelpančios žinutės apie buvusius Pavėžupio šeimininkus. O iš tikrųjų jose slypi ištisi atskirų kartų gyvenimai, jų darbai, dabar jau išsibarstę tolimoj praeity ir tik mažom nuobirom pasiekę mūsų dienas.

Pavėžupio *priešsalionyje* kybojo mūsų protėvių (išskyrus Petro) portretai. Įspūdingiausiai atrodė Dionizas. Iš stambių medinių rėmų žvelgė solidus vyriškis, apsivilkęs raudonu įmantriu *mundierium*, pūstom ties pečiais rankovėm, geltonais kutais papuoštais antpečiais, aukšta ir stačia apykakle. Atrodė nesuprantama, kaip jis galėjo galvą sukioti, į tokią kietą apykaklę įspraustą. Šis portretas kybojo virš tokio seno medinio krėslo, apmušto labai senu, raudonais raštais išmargintu audiniu. Hermenegildo portretas tamsiuose rėmuose kabojo virš sofos. Jo plaukai tamsūs (Dionizas šviesesnių plaukų), apsivilkęs tamsiu drabužiu labai nuožulniais pečiais, po kaklu parišta balta skarelė ar žabo – atrodė puošniai ir iškilmingai. Rapolo buvo du portretai. Vienas nedidelis (tiktai jaunuolio galva), o kitame prosenelis, sugrįžęs iš tremties, su ilga keturkampiškai apkirpta ruda papurusia barzda, apsivilkęs kažkokiu mažai išvaizdžiu drabužiu. Apačioje, dešiniajame portreto kampe, buvo rusiškas užrašas: „Gosudarstvenyj prestupnik“[1].

Buvo ir Rapolo brolio Vladislavo portretas: trumpi juodi ūsiukai, tamsūs, lygūs ir

1 Valstybinis nusikaltėlis.

Vladislovas Gerardas Putvinskis-Pūtvis (1873 m. Liepojoje–1929 m. Kaune).

Emilija Gruzdytė-Putvinskienė. (1875 m. Suvartuvos dvarelyje–1943 m. Komijos respublikoje, lageryje).

ilgi, beveik iki pečių, ant šono perskirti plaukai. Ta šukuosena man atrodė moteriška, nes mano vaikystės laikais vyrai ilgų plaukų nenešiojo.

Buvo taipogi du moterų portretai, bet kas jos tokios iš tikrųjų – man neaišku. Sakydavo, jog kaži kokios tolimesnės giminaitės.

Senelio Vlado taipogi du buvo portretai. Vienas kybojo valgomajame virš sofos. Ten senelis nutapytas su šaulių uniforma, ant krūtinės prisegiota ordinų. Kitame portrete jis apsivilkęs paprastu rudu švarku, baltų marškinių atvira apykaklė praskleista, prie krūtinės – šaulių ženklas. Visi tie portretai, išskyrus senelio su šaulių ženklu, žuvo karo metu, kai degė Graužikų namas, kurio palėpėj jie visi buvo sudėti.

Valgomajame kybojo dar visa portretų eilė. Kaip dabar suprantu, ten buvo grafikos darbų reprodukcijos: Jono Basanavičiaus, Vinco Kudirkos, Povilo Višinskio, Vileišio, Žemaitės portretai. Žemaitės atvaizdas buvo darytas iš nuotraukos, kur ji tamsia suknele, balta apvalia apykaklaite, vienplaukė. Tai vienintelis mano matytas Žemaitės atvaizdas, kur ji be paristos po smakru skarelės. Visi tie portretai valgomajame buvo po stiklu, mediniuose rudai dažytuose rėmuose. Mums, vaikams, aiškindavo, kad šitie vyrai daug pasidarbavę lietuvybės labui spaudos draudimo laikais ir kuriant nepriklausomą Lietuvą. Pavėžupis buvo vienas iš XIX a. pačios pabaigos–XX a. pradžios kultūrinių židinių Žemaitijoje. Mano seneliai, pasijutę tikrais lietuviais, o ne lenkais, griežtai atsisakė įprastos lenkų kalbos, ėmė mokytis lietuviškai, kalbėtis tarpusavy ir su samdiniais lietuviškai. Negana to, jie ėmė aktyviai remti kultūrinį judėjimą, kovą už nacionalinį atgimimą. Pavėžupis – nuošali vieta, todėl patogu buvo čia rengti didesnius suvažiavimus, kurie ir buvo čia organizuojami Povilo Višinskio iniciatyva. Rinkdavosi literatai, pradedantys ir sugebantys rašyti, buvo skaitomi ir aptariami jų kūriniai. Čia buvodavo Jonas Krikščiūnas-Jovaras, Jonas

Vlado Putvinskio-Pūtvio šeima. Sėdi tėvai: Emilija ir Vladas, duktė Ona. Stovi vaikai: Sofija, Stasys, Vytautas. 1921 m. Kaunas.

Jablonskis, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Šatrijos Ragana, Petras Avižonis ir daugelis kitų pažangių žmonių. P. Višinskio „atrastoji“ Žemaitė buvo pakviesta į Pavėžupį šeimininkauti. Vėliau ji apsigyveno Graužikuose kaip šeimininkė, kad ramioje aplinkoje galėtų užsiimti kūryba.

Visa tai aš žinau iš pasakojimų, mano vaikystės laikais tai jau buvo praeitis. Dabar galiu tik apgailestauti, kad per mažai tokių pasakojimų girdėjau iš lūpų žmonių, kurie patys kilnojo slapta parvežtų draudžiamų lietuviškų knygų ryšulius, skubindami greičiau juos išpakuoti ir suslėpti į saugias vietas miške ir sode. Daug detalių apie šią senelių veiklą sužinau dabar iš senų spaudinių ir galiu tik susikurti vaizdą, kaip senelė, visada žvali ir greita, pluša prie atvežtų knygų siuntų, skubėdama greičiau viską išpakuoti ir išskirstyti, kiša į užkurtą pečių visas virveles, kuriomis knygos buvo surištos, likviduodama bet kokius pėdsakus...

LEGENDA

Pavėžupis turėjo savo legendą: esą visos jaunos Putvinskienės pirmąją naktį po vestuvių matydavusios už lango liepsnas (ar ugnį). Pasakojimą apie tai esu daug kartų girdėjusi iš savo Mamos, o ir Senutė jam visada linksmai pritardavo. O buvo taip.

Mama su mano Tėvu, parvažiavę po vestuvių į Pavėžupį (vestuvės vyko Bubiuose 1923 m. balandžio 12 d.), miegojo kambary prie valgomojo. Vėliau tą kambarį Mama pavadino ilguoju, nes jis buvo siauras ir ilgas. Naktį ji kelis kartus matė už lango slankiojančius žiburėlius, ir rytą atsikėlusi klausė namiškių, kas ten po langais vaikščiojo su *liktarna*. Pasirodo, niekas nevaikščiojo, bet visi labai apsidžiaugė, kad Mama mačiusi šviesas, nes tai esanti būtina sąlyga jaunajai marčiai: visos jaunos Putvinskienės matydavusios tokią paslaptingą ugnį už lango pirmąją vestuvių naktį. Kadangi Mama

Stasys Pūtvis (1898 m. Šilo Pavėžupyje–1942 m. Gorkio kalėjime).

Darija Zubovaitė-Pūtvienė, (1901 m. Bubiuose (Šiaulių r.)-1997 m. Vilniuje).

apie šią legendą nieko nebuvo girdėjusi, jos pareiškimas apie matytas naktį šviesas buvo sutiktas kaip ženklas, kad ji – tikra Putvinskienė.

Kai aš girdėdavau šiuos pasakojimus, įsivaizduodavau šviesas kaip didelį liepsnojantį laužą, viską aplink nušviečiantį, ir buvau net nusivylusi, kai man paaiškino, kad jokio liepsnojančio laužo nebuvo, o tiktai tokie beslankiojantys žiburėliai ar švieselės. Toliau paprastai sekdavo suaugusiųjų samprotavimai, kad čia nieko stebuklingo nesą, kad Pavėžupio namo vietoje kažkada, matyt, būta kapinių ar šiaip žmonių palaidojimų ir žemėje prisikaupę fosforo, todėl dabar kartkartėmis pasirodo tokie šviesuliai. Šis teiginys panašus į teisybę, nes jei tekdavo apie namus kasti kokias duobes, pasitaikydavo iškasti žmonių kaulų. Taip buvo iškasta žmogaus kaukolė, kuri mano vaikystės laikais gulėjo ant Pavėžupio aukšto (palėpės) palangės. Mes ne kartą ją, nubalusią, čiupinėjome ir kilnojome. Aš ir šiandien negaliu suprasti, kodėl jos iš karto atgal į žemę neužkasė.

Bet kodėl tas slankiojančias švieseles (liepsneles) matydavo tiktai jaunos Pavėžupio šeimininkės ir tik pirmąją naktį po vestuvių? Galbūt psichologas aiškintų maždaug taip: kietai miegantys žmonės, ypač vyrai, naktimis pro langus nesidairo, o moterų prigimtis jautresnė, be to, sutapimai. Kad ir kaip ten būtų iš tikrųjų, šis reiškinys, ne kartą atpasakotas man girdint, įnešdavo mano vaizduotėn romantikos ir kažkokios nesuprantamos paslapties, vedančios į tolimą praeitį ir tvirtai mane su ja rišančios. Tikėjau, kad būsimos jaunos Putvinskienės regės tą šviesą, ir širdy apgailestavau, kad man nelemta jos išvysti, nes aš tik Putvinskaitė ir niekada Putvinskiene nebūsiu...

1987 m.

APIE MUZIKĄ

Salione stovėjo fortepijonas, juo dažnai skambindavo Mama. Mes, visi trys vaikai, mėgdavome klausytis jos grojimo. Kartais palįsdavom po fortepijonu, tada visi garsai skambėdavo kažkaip kitaip, ypatingai. Bet dažniausiai jai grojant susirangydavau ant sofos ar fotely, o garsų jūra, tokia

melodinga ir graži, mus užliedavo. Jos klausytis norėjosi dar ir dar, ji neatsibosdavo.

Mama grodavo L. van Bethoveno sonatas, F. Šopeno preliudus, F. Šumano, M. K. Čiurlionio kūrinius ir dar daug kitų. Turėjom savo mėgiamus dalykėlius, kaip Mocarto „Turkų maršą“, ir vis prašydavom juos paskambinti. Bet užbaigti Mama beveik visada turėdavo savo sukurtomis „Laumikėmis“. Tai buvo žaismingas gabaliukas su turiniu, Mama jį pasakodavo žodžiais. Žaidžia laumikės smagiai ant jūros kranto – muzika švelni, žaisminga. Staiga sukyla bangos, sujuda jūros gelmės ir iš vandens iškyla jūrų karalius – muzika grėsmingais akordais, tartum kylanti iš jūros gelmių, nuaidi, nubanguoja per visus klavišus. Laumikės išsigąsta ir pabėga – švelni muzika. O viena, smalsi ir drąsesnė už kitas, pasilieka ir stebi, kas toliau bus. Jūrų karalius ją pamato, prisiartina, ir prasideda tarp jų dialogas. Laumikė klausia (švelnūs garsai), karalius jai atsako. Laumikė klausia vis drąsiau ir drąsiau, karalius atsako. Jo balsas nepiktas, bet valdingas. Pagaliau jų pasikalbėjimas tarsi susilieja ir jūrai galingai banguojant nutyla; laumikė nueina su jūrų karalium. Viskas nurimsta, sugrįžta pabėgusios laumikės ir mato, kad jų draugės nebėra. Vėl girdisi švelnūs žaismingi balsai – laumikės tęsia savo žaidimus.

Dar buvo Mamos sukurti „Atsiminimai“ ir „Salalė“. „Atsiminimus“ ir „Laumikes“ ji grodavo mintinai, o „Salalė“ buvo užrašyta gaidomis pieštuku tokiame pailgame sąsiuvinėly rudais kietais viršeliais. To kūrinėlio siužetą įkvėpė jos su Tėvu matytas vaizdas prie Salalės tvenkinio. Salalės tvenkinys labai didelis, apsuptas miškų, nepaprastai gražus. Ir vieną kartą, kai ji su Tėvu ten nuėjo pavakary, saulei leidžiantis, pamatė tokį vaizdą: tamsiu mišku apjuostas nurimęs vanduo atspindi saulėlydžio žarą, o pakrantės krūmuose ir nendrynuose pritūpę varnėnų, susirinkusių ten didžiuliais pulkais prieš išskrendant į pietus. Čiulbėjimas, klegėjimas, o kai paukščiai, kokio netikėto garso pabaidyti, didžiuliu juodu debesiu staiga pakyla švilpdami į orą – vaizdas nenusakomas. Apsukę ratą virš spindinčio vandens, jie vėl nusileidžia ir įsitaiso krūmų šakose čirškėdami ir švilpaudami, o Salalės vandenys ramūs ir gilūs, o eglės aplink tylios ir susimąsčiusios – kaip užburtoj šaly. Tokį vaizdą aš susikūriau iš Mamos pasakojimų, nes pati nemačiau. O tai, ką ji pavaizdavo savo kūrinėlyje muzikos garsais, buvo nuostabu. Kažkaip neįprastai, nekasdieniškai skambėjo muzika...

Tačiau užrašytos gaidos dingo karo verpetuose, kaip ir daug kas kita, o iš tremties sugrįžusi

Šilo Pavėžupio *salionas*. Po agava sėdi autorės puseserė Giedrė Žmuidzinavičiūtė (vėliau – Gučienė). 1934 m.

Atsiminimų autorė Julija Pūtvytė (vėliau – Daniliauskienė),
Šilo Pavėžupio dvaro sode. 1937 m.

Mama „Salalės“ pagroti nebemokėjo. Neatsiminė nė vieno jos takto. Taip ir išnyko be pėdsako tas puikus kūrinėlis. „Laumikes“ ir „Atsiminimus“ Mama dar ir dabar gali pagroti, jie yra įrašyti į magnetofono juostą, užrašytos jų gaidos. Man tie kūrinėliai visada buvo labai gražūs. Ne tik dėl to, kad tai mano vaikystės šviesuliukai, bet esu įsitikinusi, kad jie turi išliekamąją vertę. Juos labai vertino Jadvyga Čiurlionytė, ypač „Atsiminimus“. Sakė Mamai, kad ji pražiopsojusi savo kompozitorės sugebėjimus...

Kartais Mama muzikuodavo su Tėvu: ji fortepijonu, o Tėvas kornetu. Bet tai būdavo retai ir tik mano ankstyvoj vaikystėj. Judviejų koncertus (be klausytojų) prisimenu kaip kažką labai gražaus. Repertuaras nebuvo didelis, labiausiai įsiminė Šuberto „Serenada“, „Muzikinis momentas“. Vėliau Tėvas iš viso nebegrodavo. Manau, jis tiesiog neturėjo laiko, kaip neturėjo laiko užsiimti piešimu ar tapyba, nors tam jis irgi buvo neabejotinai gabus. Graužikuose, pas Senutę miegamajame, kabojo jo nutapytas iš po krūmų tekantis upelis, kurį aš stebėdavau su pasididžiavimu širdy, kad tai Tėvo darbas. Mama skambino visą laiką, kol turėjo fortepijoną.

Greta fortepijono stovėjo tamsaus tekinto medžio etažerė su gaidomis. Ant viršutinės lentynėlės gulėjo Tėvo kornetas, o greta stovėjo metalinis piupitras gaidoms atremti. Prie fortepijono buvo juoda apvali kėdutė, kilnojama sraigtu, o ant fortepijono, kai jis būdavo uždarytas, gulėjo didelis Tėvo nušauto vilko kailis. Tai buvo pats didžiausias iš jo nušautų vilkų. Kailis labai gražus, galva iškimšta, įdėtos rudos stiklinės akys, kurios žiūrėjo tarsi gyvos. Mėgau aš tą vilką. Jis, rodos, bendraudavo su manimi, kai skambindavau fortepijonu. Apkabindavau jo galvą, žinoma, niekam nematant.

Kai tik paūgėjom, Mama pati mokė seserį, vėliau ir mane, skambinti. Gerai prisimenu pirmą gaidų sąsiuvinį. Tai buvo šviesiai žaliais viršeliais „Beyer“ – pats pradžiamokslis, supažindinantis su klaviatūra ir oktavomis. Dalis pjesių buvo pritaikyta groti keturiomis rankom, kad pradedančiam mokiniui būtų gražiau ir įdomiau. Į sąsiuvinio pabaigą buvo jau visai sudėtingų pjesių, kurias

grodama pajusdavau tikrą malonumą. Vėliau buvo pereita prie J. F. Burgmiulerio, J. S. Bacho „Der orste Bach“, K. Čaikovskio pjesių bei Bethoveno sonatinų. Pradžioje Mama reguliariai vesdavo užsiėmimus, vėliau grodavau daugiausia viena. Kai gyvenome Kaune, muzikos mokė J. Čiurlionytė, o paskutiniais 1940–1941 metais abi su seseria vienus metus lankėme Šiaulių muzikos mokyklą, pirma pas profesorių Igną Prielgauską, vėliau pas Leibovičiūtę.

1987 m.

PAVĖŽUPIO BUITIS MANO VAIKYSTĖJE

Indai prie vadinamojo ponų stalo kasdieniniam naudojimui buvo paprasto balto porceliano. Lėkštės be jokių papuošimų, baltos. Neatmenu, kad būtų buvę kokių nors senų indų, išskyrus vieną puodelį: jis buvo didelis, stačiais šonais, baltas, o viršų juosė egzotiškų spalvų paukščių juosta. Tas puodelis priklausė Senučiui (lygiai toks buvo ir Graužikuose), ir jo niekas nenaudodavo, išskyrus dėdę Vytautą, kai šis atvažiuodavo iš Graužikų į svečius, nes dėdė mėgo gerti iš didelio puoduko.

Buvo didelis servizas, sudarytas iš komplekto pietums ir arbatai. Jį vestuvių proga padovanojo mano tėvams tėvo sesuo Sofija (Zoka) su vyru. Tie indai buvo laikomi juodoje spintoje ir naudojami tik tada, kai būdavo daug svečių. Tai balto porceliano indai su auksine juostele ir smulkutėmis juodomis rožytėmis pakraštėliuose. Prie tų lėkščių būdavo naudojami sidabriniai peiliai, šaukštai ir šakutės. Buvo dar ir kitas peilių ir šakučių rinkinys su raginiais koteliais. Jį irgi naudodavo svečiams, dažniausiai per medžiokles, ypač per ančių medžioklę vasaros pabaigoje, kai reikėdavo pamaitinti didelį pulką svečių. Kasdien prie stalo buvo naudojami paprastesni įrankiai – sunkūs, panašūs į sidabrinius. Jie buvo apsitrynę, matyt, jau seniai naudojami, bet aiškiai matėsi ant kiekvieno jų įspaustos raidės B. M. (ne monogramos, bet greičiausiai firminis ženklas).

Samdyta šeimyna valgydavo iš molinių arba emaliuotų dubenėlių ir lėkščių. Šaukštai ir šakutės – aliuminės. Taip pat prisimenu šakutes ir peilius juodais mediniais koteliais. Puodukai pienui ar arbatai – emaliuoti.

Pavėžupio baldai nebuvo nei puošnūs, nei ištaigingi. Minkšti *saliono* baldai buvo seni, aptraukti siaurom juostelėm juostuotu audeklu. Jie visada būdavo apvilkti drobiniais įmovais, kartkartėmis skalbiamais *čecholais*. Išdėstyti buvo *saliono* kampe įprastu ratu: prie sienos sofa, iš šalių kampu du foteliai vienas prieš kitą, ir ratą uždaro

Šeima su giminėmis prie Šilo Pavėžupio namo. 1937 m.

Darija Zubovaitė-Pūtvienė su vaikais Rymantu, Julija ir Sandra Šilo Pavėžupio dvaro kieme. Apie 1937 m.

tokių pat kėdžių eilė. Vidury – mažas apvalus staliukas tekintom kojom, ant kurio vasarą visada būdavo pamerktų gėlių. Visi šie baldai išdėstyti ant seno, pablukusio gėlėto kilimo.

Įdomesni buvo du dideli veidrodžiai paornamentuotais juodo medžio rėmais. Prie kiekvieno iš jų – juodmedžio stalelis marmuriniu viršumi. Tie veidrodžiai buvo įkomponuoti tarp langų, ir, stovint atokiau, buvo galima matyti save visu ūgiu.

Priešsaliony stovėjo senoviškas juodo medžio stalas – keturkampis, apvalintais kampais, viena masyvia paornamentuota koja per vidurį. Dviejuose kambario kampuose buvo mediniai trikampiai vienakojai staliukai, o prie sienos tarp dviejų langų – vaistinė. Tai buvo visiškai apvali ruda spintutė, primenanti storą medžio kamieną. Jos lentynėlėse buvo pridėliota įvairių buteliukų su vaistais, kurių nuolat prireikdavo ūkyje. Ant tos spintutės stovėjo didelė, apvali pilkai mėlyna vaza, į kurią kiekvieną rudenį pridėdavom žydinčių šilų. Be vandens jie išstovėdavo visą žiemą.

Priešsaliony stovėjo sofa, aptraukta žaliu pliušu. Bet ir ji visada būdavo su drobiniu užvalkalu. Čia pat stovėjo ir senasis medinis krėslas, kuriame tikriausiai sėdėjo ne vienas mūsų prosenelis.

Valgomajame stovėjo didelis ilgas stalas, užtiestas klijuote (staltiesė buvo tiesiama tik per dideles šventes arba garbingų svečių proga), juodomis apvaliai tekintomis kojomis. Aplink stalą – medinės kėdės. Jų kojos ir atlošai apvaliai ištekinti, o dugnai „išbadyti“ apvalių skylučių raštu. Kampe stovėjo senas, didelis trijų durų bufetas. Antras jo aukštas buvo ant tekintų kojelių, viršuje ir ant viršutinių durelių ištekinti papuošimai. Ant sienos kampe kabojo laikrodis su švytuokle. Jis mušė valandas ir pusvalandžius. Jo korpusas buvo medinis, tamsiai rudas, papuoštas kažkokiomis detalėmis, ciferblatas išrašytas romėniškais skaičiais. Po laikrodžiu, ant mažo keturkampio staliuko, stovėjo apvalus *samovaras* ir stiklinis ąsotis su šaltu virintu vandeniu.

Tėvo kabinete stovėjo rašomasis stalas, kelios knygų spintos su stiklinėmis durimis, taip pat spinta šautuvams, taipogi su stiklu duryse. Buvo ten sena sofa mediniu atlošu, su išpjaustytu ornamentu: vidury apvali saulutė ar žiedas, o nuo jos į šalis tarsi dvi šakos, nukarusiais žemyn lapais. Sėdimoji dalis pusiau minkšta. Tai vienintelė sofa namuose, ant kurios buvo leidžiama gulėti Tėvo šunims. Kampe stovėjo juoda, sunki, storomis sienomis ir durelėmis nedegama spintelė – „kasa“.

Ten buvo laikomi pinigai ir dokumentai. Ji visada būdavo užrakinta, ir buvo labai įdomu pamatyti iš vidaus jos storas dureles.

Dar kabinete buvo medinis „vienuolio“ (*spusko*) maketas. Toks įrenginys buvo kiekviename tvenkinyje vandeniui reguliuoti ir jam iš tvenkinio nuleisti. Kai kada mums leisdavo su juo pažaisti.

Miegamuosiuose kambariuose lovos daugiausia buvo medinės. Buvo ir geležinių. Gulima ant čiužinių, šiaudais prikimštų, o po jais – virvėmis išpintas lovos dugnas. Patalynė – baltos pirktinės paklodės ir užvalkalai su Mamos siuvinėtomis monogramomis „DP“, antklodės vilnonės arba *bajinės*, vatinių ar pūkinių neatmenu. Šeimynai paklodės buvo nebalintos drobės, naminio audimo, pagalvių užvalkalai raudonmargiai arba mėlynmargiai, languoti. Patalynė keičiama kas dvi savaites.

Lovas uždengdavo lovatiesėmis, vadinamomis kapomis. Tėvų buvo baltos pirktinės, mūsų, vaikų, namie austos smulkiu rašteliu, tarsi mažais koriukais. Svečių kambario („galiniuko“) lovos buvo užtiesiamos lininėmis raštuotomis kapomis (baltas dugnas, raštas nebalinto lino). Samdinių lovas užtiesdavo margomis lovatiesėmis. Rankšluosčiai – balti pirktiniai, rankšluostinės medžiagos, vėliau pasirodė ir frotiniai („kudloti“). Šeimynai rankšluosčiai – naminio audinio.

Pavėžupy buvo samdomos trys tarnaitės: kambarinė, virėja ir trečioji – „laukinė“. Kambarinė tvarkydavo kambarius, dengdavo stalą, pavalgius suplaudavo indus, vasarą padėdavo prie darbų darže ir sode. Virėja, be valgio gaminimo, dar šerdavo kiaules ir šunis, o jų būdavo nemažai.

Buvo dar ir šeimininkė, kurios žinioje buvo visa maisto priežiūra, taip pat ir karvių melžimas. Ji pati nemelždavo, bet prižiūrėdavo tvarte, kai jos buvo melžiamos. Tėvų šeimininkavimo pradžioje, kol neturėjo šeimininkės, į tvartą eidavo pati Mama.

Šeimininkė iš vakaro su Mama aptardavo rytojaus meniu šeimynai ir „stalui“. Šeimynai iš ryto buvo verdama dažniausiai sriuba – raugintų kopūstų, barščių – ir kiekvienam porcija rūkytų lašinių. Penktadieniais vietoj lašinių – kruopos su pienu ir sviestu.

„Į stalą“ pusryčiams dažniausiai virdavo kiaušinius, avižinių dribsnių košę. Be to, būdavo balto sūrio, sviesto, dešros. Tėvas mėgo pusryčiams sriubą iš šeimynos katilo, ypač raugintų kopūstų su porcija lašinių. O jeigu perlinių kruopų sriuba, tai kad šaukštas stovėtų, t. y. tiršta.

Pietums šeimynai ir „stalui“ meniu ne visada sutapdavo. Sriuba būdavo dažniausiai ta pati, o antri patiekalai dažnai ir skirdavosi. Šviežios mėsos toli gražu ne visada būdavo. Ją dažniausiai atveždavo žydelis iš Šaukėnų. O tarpais, kada jos nebūdavo, reikėdavo verstis su rūkyta, gaminti cepelinus (bombas), pyragiukus su varške, spirgučiais užpiltus, kepti bulvinius blynus ar kugelį. `Taigi, šviežios mėsos patiekalai daugiausia būdavo „ponų stalui“: kotletai, kepta veršiena, *zrazai* ir pan. Veršiena buvo sava: karvėms apsiveršiavus, buliukus papjaudavo. Karvytes augindavo.

Trečias patiekalas būdavo tik sekmadieniais ir penktadieniais. Tai dažniausiai kisielius ar kompotas. Šeimyna jo negaudavo.

Pavakariams vasaros metu būdavo duona ir puodukas (0,5 litro) negriebto pieno. Mes, vaikai, pavakarius gaudavom ištisus metus ir dar duona būdavo sviestu aptepama. Vakarienei daugiausiai sriubos: *zacirka* su pienu, balinta bulvienė su užkulu, rūgęs pienas ar varškė su bulvėm. Sekmadieniais dažnai valgydavome miltinius blynus.

Elektros Šilo Pavėžupy nebuvo. Žibalinėmis lempomis buvo apšviečiamos gyvenamos patalpos, o į tvartą eidavo su *liktarnomis*. Prasidėjus ilgiems rudens vakarams, kiekvieną vakarą prieš sutemstant *kredense* ant didžiosios skrynios tvarkydavo lempas: pripildavo žibalo, valydavo stiklus (cilindrus), pakirpdavo dagčius (*knatus*). Didžiausia lempa kabėjo valgomajame kambaryje virš stalo. Įstatyta į metalinį pakabintą lankelį, pridengta iš viršaus metaliniu, atmušančiu šviesą dangčiu, pro kurio vidurį kyšojo tarsi kaminas stiklinio cilindro viršūnė. Tą metalinį dangtelį gaubė balto gofruoto popieriaus Mamos rankomis padarytas „sijonėlis“, pakraštėlį puošė eilė popieriuje ištampytų duobučių – viena į vidų, kita į išorę. Toji lempos šviesa, vainikėliu juosianti apvalų dagtį, linksmai šviesdavo virš stalo ilgais vakarais, kai po vakarienės nurinkus valgius susėsdavome visi prie to paties stalo kitame jo gale su įvairiais darbais: Tėvas dažnai skaitydavo laikraščius, Mama siūdavo ar megzdavo, vaikai mėgdavo piešti ar užsiimdavo kokiais žaidimais. Liepsną lempoje reikėdavo saugoti, kad nepradėtų rūkti. Bet ne visada laiku pastebėdavom išsikišusį liepsnos liežuvį, o pajusdavom, kai po kambarį jau skraidydavo juodos „varnos“ – suodžiai. Lempa būdavo greit prisukama (sumažinama liepsna), ir kambary iškart pasidarydavo tamsiau. Jei kiek ilgiau tokios „varnos“ po kambarį paskraidydavo – pajuosdavo panosės, nuo ko mums, vaikams, pasidarydavo linksma.

Panaši, tik gal kiek mažesnė lempa kabojo ir šeimynos valgomajame virš rudai dažyto stalo, tik nebūdavo ant jos „sijonėlio“ iš popieriaus. Ten irgi vakarais sėdėdavo šeimyna prie laikraščių, vėliau Tėvas ir radijo ausines buvo įtaisęs.

Tėvo kabinete bei miegamuosiuose kambariuose ant stalų stovėdavo lempos apvaliais dagčiais, stačiais cilindrais ir vienos spalvos gaubtais, vadinamais *kliošais*. Gražiausia iš tų lempų buvo Senutės kambary: švelniai žaliu *kliošu*, ant aukštos metalinės kojos, o pati lempa storo matinio stiklo, ant šonų išpaišytais fantastiniais augalais, į vieną pusę pasvirusiais, tarsi vandens srovės nešamais. Pro juos aiškiai matėsi, kiek žibalo dar yra likę lempoje ir kaip susirangęs guli tas *knatas*. O štai kitas, metaliniais korpusais lempas reikėdavo pateliuškuoti, kad suprastum, kiek ten to žibalo, ar užteks vakarui. Kol mes dar buvome maži ir prie stalo neruošdavom pamokų, o tik žaisdavom, virtuvėje, *kredense* ir vaikų kambary ant sienos buvo pakabinamos lemputės plokščia liepsna, stačiu butelio pavidalo cilindru be *kliošo*. Žibalas į visas tas lempas buvo pilstomas iš tokio didelio, gelsvai žalsvo storastiklio butelio, kurio kamštyje buvo vario spalvos lenktas vamzdelis. Žibalą į lempas su *kliošais* pripildavo pro mažą, apvalią metaliniu dangteliu užsukamą skylutę.

Be lempų, miegamuose buvo ir paprastos emaliuotos žvakidės su žvakėmis.

Salione dar pamenu kampe ant trikampio staliuko stovinčią gražią senovišką lempą, labai retai uždegamą. Apačia, tiksliau, jos koja, buvo metalinė, vaizduojanti nuogą vaikutį ar angeliuką, laikantį stiklinį lempos korpusą, rausvomis uogelėmis papuoštą. Baltas lempos *kliošas* kaip žiedo taurė, į viršų išsiskleidžianti, garbanotais pakraštėliais.

Į tvartus vakarais eidavo su *liktarnomis*. Jų atšvaistus mes, vaikai, matydavom ant sienų savo miegamajame, kai prieš užmigdami gulėdavome jau patamsy savo lovose. Atšvaistai slinkdavo tyliai, be jokio garso mūsų kambario sienomis į priešingą pusę, nei eidavo *liktarną* nešantis žmogus.

Vanduo Šilo Pavėžupyje buvo nešamas iš šulinio kibirais. Kieme buvo šulinys prie tvartų, iš jo girdydavo gyvulius – arklius ir veršius. Prisimenu, kaip tą šulinį kasė, tiksliau, perstatė seną, mediniais rentiniais. Šis, naujasis, buvo pagilintas, suleisti cementiniai ritiniai, įtaisytas ranka sukamas velenas. Vandenį iškeldavo kibirais ir pildavo čia pat į ilgą medinį lovį, kur būdavo sumerkti geriančių gyvulių snukiai.

Į virtuvę vandenį nešdavo iš kito šulinio, kiek į pakalnę nuo virtuvės durų. Tai buvo senas, medinis keturkampis šulinys su aukšta svirtimi. Prisimenu gerai, kai maži buvome, drausdavo mums į jį pažvelgti ir leisdavo tą padaryti, jei kas iš suaugusiųjų stovėdavo šalia. Šulinio rentiniai iš vidaus buvo juodi, o vanduo bolavo kažkur labai giliai. Nuleidžiamoji kartis per ilgą laiką nugludinta vandenį sėmusių delnų, ant jos galo geležinis kablys su sklende, kad kibiras neatsikabintų. Vandeniui semti nebuvo prikabinto atskiro kibiro. Kitame svirties gale pririšti dideli akmenys, savo svoriu padedantys iškelti vandenį ant žemės.

Taigi visas vanduo, sunaudojamas maistui, prausimuisi, skalbimui, bidonų plovimui, kambarinių gėlių laistymui, kurių *salione* buvo daug – parkeliaudavo iš šulinio kybančiais ant naščių kibirais ant samdytų merginų pečių. Virtuvėje palei sieną stovėjo platus medinis suolas, ant jo visada būdavo keli sklidini kibirai. Virtuvėje kybojo varinės spalvos praustuvas, pripildytas iš tų kibirų. Vanduo iš po jo per kriauklę nubėgdavo laukan, kur susigerdavo čia pat į žemę. Žiemą visa samdyta šeimyna prausdavosi prie to praustuvo. Vasarą panašus praustuvas kabojo lauke prie virtuvės durų. Juo naudodavosi vyrai ir visi kiti, sugrįžę iš laukų.

Mes visi prausyklas turėjome savo miegamuosiuose. Gražiausia buvo tėvų miegamajame. Tai buvo dviejų suveriamų durų spintutė su dviem lentynėlėmis viduje ir veidrodžiu priekyje. Ant viršaus stovėjo platus, glazūruotas balto molio dubuo. Jo pakraštį juosė mėlyna raštuota juostelė. Greta toks pat ąsotis su vandeniu. Abu indai tikriausiai buvo gražūs, bet man jie buvo per sunkūs ir nepatogūs kiloti. Vakare atnešdavo mažame ąsotėly su dangteliu šilto vandens. Mūsų kambary ir kituose miegamuose praustuvai buvo paprastesni: nebuvo spintutės, o praustuvo šonai tiesiog rauktu perkeliniu „sijonėliu“ uždengti, dubenys paprasti, emaliuoti, taip pat ir ąsočiai vandeniui emaliuoti, tokie plačiagerkliai. Čia pat stovėjo emaliuotas kibiras panaudotam vandeniui.

Buvo Šilo Pavėžupy ir vonia, emaliuota ir didelė, tačiau vandenį į ją reikėjo prinešti ir paskiau kibirais išnešti. Todėl visi, kas maudydavosi tą vakarą, prausdavosi tose pačiose pamuilėse, prieš išlipant persipildavo švariu vandeniu.

Paskiau buvo pastatyta medinė pirtis prie Bravoro tvenkinio. Ja naudodavosi visi kumečiai, eidavome ir mes. Skalbdavo joje ir baltinius.

Visas krosnis kūrendavo malkomis. Gale namo buvo malkinė – pastogė su retomis, vėjo prapučiamomis sienomis. Iš ten nešdavo malkas glėbiais prie visų krosnių. Malkų atsargos būdavo sukrautos ir lauke dideliais apvaliais kūgiais. Tarp

vienų kūgių būdavo palikti tarpai, kiti visai prisiglaudę vienas prie kito. Kol buvome maži, mėgome žaisti gaudynes tarp jų: bėgi bėgi, o čia staiga aklavietė, turi grįžti atgal...

Iš vakaro reikėdavo malkų prinešti prie kiekvienos kūrenamos krosnies. Krosnys buvo koklinės, kambariuose daugiausiai baltai glazūruotos, ornamentuotu karnizu viršuje. Prie krosnies durelių ant grindų pritvirtintas keturkampis skardos lakštas, kad šokinėjančios žiežirbos ir iškritusios žarijos nepradegintų medinių grindų. Beveik prie kiekvienos krosnies (*pečiaus*) buvo *užpečkė*, kur džiūdavo viena kita pliauska prakuroms. Malkas į krosnį statydavo stačiomis, prieky uždegdavo pluoštelį sausų balanų (šakalių), nuo kurių palaipsniui įsidegdavo visos malkos. Krosnis uždaroma plonomis geležinėmis (gal *špižinėmis*) durelėmis su grotelėmis, pro kurias ugniai įsidegus liepsna ūždama pulsuoja, tarsi šaukdama „uch, uch, uch“.

Nepaprastai gera, ramu ir jauku, kai kambary kūrenasi stačiamalkė krosnis! Ypač tada, kai jau malkos baigia sudegti ir pakura pilna raudonų įkaitusių žarijų. Tada galima atidaryti tas geležines grotuotas dureles ir stebėti, kaip baigia liepsnoti paskutinis nuodėgulys, kaip jis subyra, nuolat vartomas ir daužomas geležine, užlenktu galu *kačerga*, kaip bėgioja melsvos spalvos virš raudonų žarijų... Kažkodėl nepaprastai traukia žiūrėti ir žiūrėti į tas šviečiančias žarijas. Nuo jų šilumos ramuma apgaubia viską aplinkui. Kai žarijos gerai išdega, nebesimato melsvų ugnelių, krosnis uždaroma ir antromis, stipriai užsukamomis *špižinėmis* durelėmis.

Daug gerų valandėlių praleista prieš atviras krosnies dureles. Turbūt, jos labai reikalingos žmogui, taip pat ir vaikui, nesąmoningai siurbiančiam į save sklindančią aplink šilumą ar klausančiam ramaus miško ošimo ar mažo upelio čiurlenimo ir nesuvokiančiam, kad visa tai ne šiaip sau garsai, kad tai nesibaigianti žemės daina, jos giesmė, liuliuojanti mus nuo lopšio ir nejučia sėjanti mūsų sielose meilę ir stiprybę, kurios prireiks kiekvienam iš mūsų jau greit, gal ryt, ar poryt... O vėliau, gyvenimo verpetų blaškomi jau sąmoningai vis grįžtame ir grįžtame mintimis į savo vaikystę ir sielos gelmėse vis dar ieškome stiprybės ir ramumo tuose giliai širdin įaugusiuose vaizduose, vaikiškomis akimis stebėtuose, išjaustuose mažomis širdelėmis.

Duona buvo kepama namuose maždaug kas dvi savaites. Tai buvo virėjos darbas. Kampe stovėjo didelis duonkubilis, pridengtas mediniu dangčiu. Jame visad palikdavo šiek tiek tešlos raugui – kitam užminkymui. Pavėžupio duona buvo labai gardi. Mama, važiuodama Kaunan pas gimines, visada veždavo lauktuvių bent pusę didelio kepalo tos pavėžupiškės duonos. Tada nesupratau, atrodė keista, kad veža lauktuvių duoną, o ne šiaip kokį skanėstą. Daug vėliau supratau, ką reiškia namie kepta kvapni duona.

O kaip ją kepdavo, atsimenu. Atsimenu tą didelę duonkepę krosnį *staliarkos* kampe, prie pat durų. Jos anga pridengiama tokiu storos blėkos dangčiu su rankena. Kiekvienoje Lietuvos troboje buvo tokia duonkepė krosnis. Kampe stovėjo į sieną atremta ilga *kačerga* žarijoms maišyti ir prie ilgo koto pririšta pušies šakų šluota krosniai iššluoti, išvalyti nuo paskutinių žarijų ir pelenų. Čia pat ir ližė ilgu kotu duonos kepalams į pečių pašauti. Virėja minkydavo duoną, aukštai rankoves pasiraičiusi, plaukus kietai skarele pasirišusi. Aš prisimenu jos įraudusias rankas, greitais judesiais imančias jau įrūgusią tešlą iš kubilo ir dedančią ant miltais pabarstytos ližės. Čia pat dubenėlis su vandeniu rankoms suvilgyti. Šlapiais delnais ji vikriai glosto ir lygina tešlos gumulą, priduodama jam dailią pailgą formą, vėl mirko vandeny pirštus ir smiliais įspaudžia kepalo šonuose stačius griovelius. Ant paskutinio kepalo viršaus įspaudžia kryžių. Vienas po kito kepalai pašaunami krosnin. Iš tešlos likučių dažnai iškepdavo mums po kumščio didumo „varnikę“. Ji, nors sudžiūvusi ir kieta, būdavo gardesnė už visą duoną.

MEMORIES FROM ŠILO PAVĖŽUPIS. 1 DALIS.

Julija DANILIAUSKIENĖ

The memories of Julija Pūtvytė-Danilauskienė (1926–2009), folk artist and paper cutter are published. She discusses the Šilo Pavėžupis manor (Kelmė d.), which she calls her childhood eden – it was a cultural centre formed over six generations. The family's history is remembered, their daily life in the 1930s is described. When the Soviets occupied Lithuania in June 1940, already on 12 July the interviewee's father – Stasys Pūtvis – was arrested and imprisoned. For three years he had been Minister of Agriculture. With the start of WWII, together with other political prisoners he was exiled to Russia and died in 1942 in Gorky prison. His family – wife Darija Zubovaitė-Pūtvienė, daughters Julija, Aleksandra, and son Rimantas – on 14 June 1941 were exiled to Altay, and in 1942 – to the island Muostachas at the mouth of the river Lena. Having returned to Lithuania in 1956, Julija Danilauskienė began to write her memoirs in the 1980s.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS NACIONALINIS
KULTŪROS CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ
ŠVENČIŲ FONDAS

Liaudies kultūra. 2018 Nr. 2 (179)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. liaudies.kultura@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Maketo autorius Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Elena TREČIOKAITĖ

Stilistė-korektorė Asta ŽŪKAITĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių kalbos institutas, P. Viliešio g. 5, LT-2055 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrininkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Kraštotyrininkė, kultūrologė
Irena SELIUKAITĖ

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия

TURINYS:

1918 metai – Lietuvos valstybės atkūrimas, arba šiuolaikinės Lietuvos tautinės valstybės gimimas istorijos ir geopolitikos kontekste. Pokalbis su istoriku, politologu prof. Antanu KULAKAUSKU | **1**

Valstybės šimtmečiui
Vilma BUKAITĖ. Lietuvos Signatarų namų labirintuose | **10**

Moksliniai tyrimai
Dainius RAZAUSKAS. Dvasinė Perkūno esmė | **18**

Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas
Gyvasis sąrašas. Pokalbis su nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvado ekspertų komisijos nare Vida ŠATKAUSKIENE | **37**

Valstybės šimtmečiui
Viktorija DAUJOTYTĖ. Dainų šventė – tautos savasties manifestacija | **51**

Pažintys
Visa kas turi pradžią... Pokalbis su etnomuzikologe dr. Loreta SUNGAILIENE | **53**

Žvejo duktė iš Baublių. Apie Moniką BIČIŪNIENĘ su Rimu Zigmu BIČIŪNU kalbasi Juozas Šorys | **63**

Parodos
Nijolė TUMĖNIENĖ. Monikos Bičiūnienės tapybos konkursui pasibaigus | **77**

Atmintis
Julija DANILIAUSKIENĖ. Šilo Pavėžupio atsiminimai. I dalis | **84**

Nuotrauka viršelyje:
Martynas Yčas (kairėje) ir Jonas Basanavičius laive pakeliui į Jungtines Amerikos Valstijas, kuriose jie 1913 m. liepos–lapkričio mėn. rinko lėšas Tautos namų statybai. Saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto archyve.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Projektą „Tradicinės kultūros tąsa, kaita ir kartotė IV“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 15 000 eurų.

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą „Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija: problemos, tyrimai, interpretacijos IV“.
Skirta 9 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© „Liaudies kultūra“, 2018
Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2018 04 24
Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.| Tiražas 700 egz.
Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | http://**www.lnkc.lt**
Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius